

HID

Irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

7-8

7-8

1970.

JÚLIUS—AUGUSZTUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ES
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

735	LENGYEL BALÁZS ELZA ÉS ARAGON — AVAGY VÁZLAT ARAGONRÓL EGY ELZA-VERS ÚRÜGYÉN
744	GÁL LÁSZLÓ VERSEI
750	GULYÁS JÓZSEF KIS HORIZONTOK
754	LADIK KATALIN VERSEI
756	TARI ISTVÁN HÁROM VERS
758	LJUBOMIR SIMOVIĆ EPITÁFIUMOK A KARANI TEMETŐBŐL
761	JUBRAVKO DETONI PANOPTICUM MUSICUM
770	HOLTI MÁRIA MEGHALT A VARÁZSLÓ
778	ALEKSANDAR TIŠMA A BARNA LÁNY NYOMÁBAN
801	Dr. REHÁK LÁSZLÓ KIVÁNT SEGÍTSÉG ÉS HÍVATLAN ATYÁSKODÁS A NEMZETISÉGEK ÉRVÉNYESÜLÉSI FOLYAMATÁBAN
823	MIRNICS KÁROLY VAJDASÁG SORSA A NEMZETISÉGEK SORSA
842	GOMORI GYÖRGY TAVASZI OLVASÓNAPLÓ
850	HERCEG JÁNOS LEÁNYVÁRI LEVELEK
857	VARGA ISTVÁN HEINRICH ÉS THOMAS MANN ALAKJA LEVÉLVÁLTÁSUK TÜKRÉBEN
863	SZEMLE Tomán László, Varga Zoltán, Burány Nándor, Szűcs Imre és Varga István jegyzetei

ELZA ÉS ARAGON

— avagy vázlat Aragonról egy Elza-vers ürügyén

L E N G Y E L B A L Á Z S

ELZA A TÜKRÖR ELŐTT

Mikor beteljesült sorsunk tragédiája
Ott ült tükre előtt egy álló napon át
Fésülte egyre csak fésülte láng haját
Ujja türelmesen mintha tűzvészt juházna
Mikor beteljesült sorsunk tragédiája.

Ott ült tükre előtt egy álló napon át
S míg fésülte haját esküdtem volna látva
Mikor beteljesült sorsunk tragédiája
Hogy hárfán játszik úgy hogy nem hiszi dalát
Míg ült tükre előtt egy álló napon át

Fésülte láng haját s esküdtem volna látva
Kedvét abban leli hogy kínozza magát
Míg ült tükre előtt egy egész napon át
S lobbant ujja alatt a tűzvész lángvirága
Más szőtt volna neki nem emlékszem szavára

Kedvét találta benn hogy kínozza magát
Mikor beteljesült sorsunk tragédiája
Hasonlított gonosz tükre a torz világra
Szelte fésűje a tűzvész zuhatagát
S beragyogta a tűz emlékeim zugát

Mikor beteljesült sorsunk tragédiája
Mint a csütörtök a hetet két félre vágja

Emlékei előtt ült álló napon át
S tükrében nézte elhullni azok sorát

Akiket elsodort sorsunk tragédiája
Virág volt mindahány e torz világ virága

Nem mondom nevüket mindenki kitalálja
S hogy mit jelent a láng hosszú estéken át

Vagy ha tükre elé ül fésüli haját
S hallgat s villog a tűzvész visszfény-lobogása

(Rónay György fordítása)

Aragonnak ez a híres és szép verse nem tartozik a huszadik század nehezen érthető, rejtélyes versei közé. Jelentése megfejtéséhez, érzelmi- és gondolatmenete kibontásához — szemben mondjuk T. S. Eliot Pusztaságával vagy Hamvazó szerdájával — nincs szükség külön kommentárra; élvezetéhez nem is kell a költő egyéniségének olyasfajta előismerete, mint Saint John Perse kötetnyi versciklusainak egy-egy kifaragott részletéhez. Elég, ha egy villanásra átéljük azt, amire a vers amúgy is céloz vagy amiről tulajdonképpen szól: Franciaország és a francia hazafiak szenvedését és tragédiáját a második világháborúban. S már azt sem fontos tudni, hogy a versben emlegetett esemény: ez a *beau milieu de notre tragédie*, vagyis a fordítás szerint sorsunk tragédiájának a beteljesülése mi volt, az összeomlás vajon vagy a németek által megszállt és kettéosztott Franciaország más megaláztatása, vagy általában maga ez a harcra, ellenállásra hívó leigázottság s mindaz, ami vele járt. (Nyilván ez az utóbbi.) Szintúgy nem tartozik az olvasóra, hogy a vers mikor és hol keletkezett; nem kell tudni, hogy az 1940 és 42 között írt *Elza szeme* című kötetben még nem szerepel (a címre azért tessék felfigyelni!), de már benne van a háborús és ellenálló-versek egészét összefoglaló *Szivszakadásig* kötetben. A mindenki által tudott dolgok a megértéshez tehát elegendők. S maga a vers felépítése, formája se rejt valami kísérletit, elfogadásra váró modern újítást. Aragon az *Elza a tükör előtt* megírása idején régen lezárta már sokat emlegetett ifjúkori szurrealista korszakát, s a verseszközök használatát illetően nem lépett itt túl azon, aminek Apollinaire rég, a 10-es években már polgárjogot szerzett. Sőt. Az egész vers két jelképi tartalmat hordozó költői látomásra épül: a láng haj és a tűzvész párhuzamára, meg a tükör és az emlékezés azonosítására — mindkettő olyan társítás, melyhez már a szimbolista költészet tört utat. S ami a formát illeti, a francia alexandrin, és a csaknem szabályosan visszatérő sorisméltések, még régebbi hagyományra utalnak, valamilyen szabadon alkalmazott rondó formára. Az írásjelek, az interpunkció elhagyása pedig már-már olyan megszentelt hagyománya a modern francia költészetnek, amelytől Aragon sohasem is tért el.

Első látszatra tehát az *Elza a tükör előtt* olyan nyomban érthető, magától felnyíló vers, amely szépségét egy kialakult nagy stílusban evidensen sugározza. Miért érdemes róla beszélni? Azért, mert ha a verset egy kissé tüzetesebben vizsgáljuk és behelyezzük Aragon egész költői művébe, többet árul el magáról és többet Aragonról, mint amit egy-két olvasással feltételezhetnénk. Kulcsverssel állunk szemben, mely a költő egész költészetét nyitja.

Induljunk el a közvetlen, a verset fogantató élmény nyomán, hogy ezt feltárhassuk. Még akkor is, ha ez szentségtörésszámba megy, próbáljuk elképzelni a vers keletkezésének valós körülményeit. Az élmény első mozzanata, feltehetően, egy megütközésféle lehetett. *Elza* szépítgeti magát a tükör előtt a nemzeti tragédia kellős közepén, amikor egy férfinak kisebb gondja is nagyobb annál, hogy a külsejével törődjön. Ebből a megütközésből alig valami került bele a versbe: inkább csak a helyzet figyelmet ébresztő bizarrsága él az első versszakban. A versben az él-

mény második mozzanata uralkodik, a megdöbbenést követő felismerés, hogy a haját fésülő Elza álcselvekvést végez, nem arra gondol, amit csinál. Ezt Aragon egy képiles is plasztikus, a fésülködés mozzulatára utaló, szép metaforával érzékelteti: „Hogy hárfán játszik úgy hogy nem hiszi dalát”. Ez a második versszak egyetlen új eleme. A logikailag aprózva előrelépő versben csak a harmadik versszak mondja ki a versélményt nyújtó legfontosabb mozzanatot, azt, hogy a fésülködés nem egyéb, mint önkínzó emlékezés a lánghaj jelképcs tűzfényében, s meghozzá szóltanul, holott, ahogy a francia eredeti világosabban mondja, más az ő helyében (ha nem is sír és jajgat, de legalább) beszélt volna. Körülbelül eddig terjed a vers alapját képező megfigyelés, a valós élmény. Aragon a negyedik versszakban a nyomatékadás kedvéért, a jelképi jelentés felnövelésére megint túlnyomóan csak ismételt, s csupán egy új elemet kapcsol a vershez, már nem valós, hanem a költői képzelet szülte elemet: a tükör és a torz (átkozott) világ hasonlóságát-azonosságát, mely a legjobbak hullásának későbbi tükörbeli látványát, a vers mondanivalójának drámai csúcspontját készíti elő. Az eredetiben ez az azonosság, a tükörbeli képek és a világe jobban előkészített, mert a fésülködés és az emlékezés azonos mivolta (vagyis hogy Elza a tükörre meredve emlékezik) előrevetítődik egy lefordíthatatlan kifejezés révén már a harmadik versszak első két sorában: „Elle peignait ses cheveux d'or et j'aurais dit — Qu'elle martyrisait à plaisir sa mémoire” — amit, vagyis az emlékezet kínzását az egyébként kitűnő magyar fordítás, Rónay György remeklése, nem adhat vissza. De egy kicsit előreszaladtunk. Ott tartunk tehát, hogy a negyedik versszakkal átléptünk a már nem valós, a képzeletszülte részbe, a valóságból a valóság fölé virágként felnövő költői élménybe, a látomásba, melyért a vers íródott. A továbbiakban arról van szó — megint csak jelképi nyomatékot adó ismétlések között —, hogy a szóltanul fésülködő Elza mit látott tükörben, kiknek a halálát. A cenzúra miatt rejtett drámai utalás ez az ellenállóknak, köztük Aragon kommunista elvtársainak a mártírúrára. A vers azonban ezzel nem zárul le, célja még utolsó három sorában, hogy a költői látomást betetőzve Elza már amúgy is megnövelt jelentésű fésülködése kétséget nem hagyó átvitt értelmet kapjon, s maga Elza, tükre előtt felnövekedjék a pusztulást látó és sirató Franciaország jelképévé.

Itt, ennél a pontnál, Elza jelképpé válásánál, jó darab időre el kell szakadnunk a verstől, hogy csak egy közbeiktatott gondolatmenet tágas vargabetűjével térjünk vissza hozzá. A kiterésre szükség van, hogy képet adjunk arról is, miért kulcsa Aragon költészetének az *Elza a tükör előtt*. Fogékonyabb kritikuskaink gyakran hangsúlyozzák, hogy egy-egy életművön belül az egyes versek értéke nem független egymástól, a nagy versek fénye rávetődik a kisebbekre is, és megnöveli ragyogásukat. (Néha meg a kicsik világítják be a nagyokat.) Egy valamirevaló életmű ilyesformán egymást erősítő fényforrás-rendszer, hol egy-egy önálló forrás kiszakítva az egészből mindig halványabban ég, mint az összességben. Ha ez természettudományos képtelenség is, mégsem misztika. Oka világos: egy költői művön belül a vissza-visszatérő motívumok jelentéstartalma apránként megszilárdul, kikristályosodik, sőt az

ismétlés és az összhatás során a motívumok egymásra rezonálnak, egymástól többletértelmet kapnak. Ami egy-egy versrészletben önmagában esetleg nem világos, nem értelmezhető, a motívum másutt már megadott értelme következtében kiviláglik, informálóvá lesz. Talán nem érdektelen, hogy ezt az esztétikai megfigyelést hogy támasztja alá a tudomány. „Amióta információ elmélettel foglalkozom — írja Rényi Alfréd matematikus a *Nagyvilág* 1968/5 számában —, sokszor eltűntem azon, hogyan fér el néhány verssorban összehasonlíthatatlanul több 'információ', mint egy ugyanolyan hosszúságú, maximális tömörségű táviratban. Az irodalmi művek jelentésgazdagsága látszólag ellentmond az információelmélet törvényeinek. E paradoxon megoldásának kulcsa véleményem szerint a 'rezonancia' fogalma. Az író nem csak információt közöl velünk, hanem virtuózként játszik a nyelv húrjain, oly módon, hogy arra tudatunk, sőt tudatalatti énünk is rezonál. A költő egy jól választott szóval egész érzés- és gondolatsorokat, emlékek egész tömegét tudja bennünk felidézni. Ebben az értelemben az írás: varázslat. Más szóval: a vers információtartalmára vonatkozó paradoxon megoldása az, hogy a költő a mi tudatunk információarzenáljából kevés szóval rengeteg információt varázsol elő, asszociációk ébresztése, rezonancia-keltés útján. Ehhez a költő — mindegy, mennyire tudatosan — régebbi irodalmi élményeinket is felhasználja. Ezért szükséges egy idegen nyelven írt vers valódi megértéséhez a nyelvtudáson kívül az illető nyelv régebbi költészetének az eredeti nyelven való ismerete is." Ebből a rendkívül találó gondolatmenetből, mely a költészetnek tudóstól oly szokatlan lényegi megértését tanúsítja, számunkra az az egyik legfontosabb megállapítás, ami egy vers valódi megértéséhez — fejtegetésünkön túlmenően — az azon a nyelven írt egész költészet ismeretét kívánja meg. Tehát esetünkben Aragon értéséhez nemcsak az egész aragoni mű ismeretét (amire mi céloztunk). Hogy ebben Rényi Alfrédnek mennyire igaza van — különösen Aragonra vonatkoztatva — s hogy róla beszélve még az sem, a francia költészet ismerete sem elégséges, azt még látni fogjuk. Egyelőre azonban maradjunk meg magánál Aragonnál, az aragoni múltnál.

Az egyik vers megvilágítja a másikat — mondtuk. Az egyik Elza-vers a másik Elza-verset — hiszen költői tárgyuk s feltehetően motívumviláguk azonos. De hát vajon hány Elza-vers van? Nem kell félni, nem csinálunk statisztikát. Annyi elég belőle: Aragon leghíresebb ellenállási kötetének, mint mondtuk, *Elza szeme* címet adta (1942), s aztán további kötetei közül még kettő címében szerepel Elza neve, mégpedig a költészetét kiteljesítő két legfontosabban. (*Elza*, 1959 és *Elza bolondja*, 1963.) Ez a két utóbbi kizárólag Elzáról szól. De vajon a többi kötetnek, a címükben Elzát nem említőknek, ki a központi alakja? Bizony azoknak is Elza. A szerelem nem pusztán szó meg Próza Elzáról és a boldogságról című közismert szerelmesverseket például a *Befejezetlen regény* című kötet rejti. Miről van hát szó? Mindjárt meg fogjuk érteni. József Attila azt vallja, hogy számára a proletariátus léte, érzés- és gondolatvilága a *forma*, amiben kifejezi magát. Ebben a megállapításban a forma persze némileg áttételes értelemben van jelen, úgy lehetne magyarázni, hogy önkifejezésének közege. A József Attila-i szóhasználat szerint Ara-

gonnak Elza a formája. Elza léte, a hozzá fűződő kapcsolat, mintegy az edényec, kerete annak, hogy Aragon sokféle tartalmait — elemzett versünkben például politikai nemzeti mondanivalóit — kifejezhesse. Aragon pályáján Elzának, mint formának, mint önkifejezésre alakítható költői jelképnek a felismerését a már emlegetett *Elza szeme* című vers jelzi. Mindjárt utána következik az időben — a későbbiekben végeláthatatlan változatot teremtve — versünk az *Elza a tükör előtt*. Mindkét vers felfedezés hát a költői lehetőségek szempontjából is. Csakhogy mégis van egy nagy lépés egyiktől a másikig.

Idézzük az egyszerűség kedvéért magyarul (bár a szép fordítás ellenére szempontunkból fontos árnyalatok így elmosódnak) *Elza szeme* első és utolsó versszakát:

Szemed oly mély midőn szomjazva ráhajoltam
Tükrében arcukat bámulták a napok
Beléhal mind akit reménye elhagyott
Szemed oly mély lehull az emlék benne holtan

— — — — —
Egy fényes éjszakán a világ szertesztét
Törött egy zátonyon jelzőtűz gyúlt a szirten
S én a tenger fölött ott láttam égni híven
Elza szemét Elza szemét Elza szemét

(Rónay György fordítása)

Nem kétséges, egy remény-istennő (egy megmenekedést, új világot ígérő) mítoszával kerültünk szembe. Az eredeti az első versszak végén nem hiába fogalmaz világosabban: „S'y jeter à mourir tous les désempérés — Tes yeux sont si profonds que j'y perds la mémoire”, vagyis: meghalni vetik magukat bele a reménytelenek — oly mély a te szemed, hogy belevesztem az emlékezetemet. Ami költőileg azt jelenti, hogy én is belévetem megváltó szabadulást várva reménytelenséggel teli emlékezetemet; s ebből a képzetből sarjad majd ki a vers végén, a széttört világ után, annak a jelzőtűzként ragyogó, megmenekedést ígérő szemnek a látomása. De ennél a remény-Elzánál több síkú, gazdagabb tartalmú jelkép lesz a tükör előtt Elzája, ez a Franciaország-Elza, világnézeti mondanivalók kifejezője és hordozója, kiből később — hogy tovább kövessük Aragon lépéseit — a mindenség-Elzája lett. Persze, ne hallgassuk el, hogy ez ellen a gondolat ellen maga Aragon tiltakozik. Az *Elza* című kötetben például azt írja: „És hogy elfogadják hogy mégis szeretlek — Hús-vér valóságod helyébe tesznek egy — Kőleples jelképet valami Hazát”. S a kötetről tartott moszkvai előadásán pedig ezt: „...Elza nem szimbólum, s amit róla mondok nem utalható a metaforák körébe. Vegyük akár a költemény metaforikus kifejezéseit, elég őket egy kicsit megvakarni, mindig megtalálható alattuk valamiféle határozott valóság, valamely tény.” Ha ugyan az *Elza a tükör előtt*-ben csakugyan megta-

lálható ez a valós élménymag — mint ahogy elemeztük is —, mégse fogadjuk el szó szerint a költő interpretációját, hiszen a versek tényleges szövege dönt itt.

Elárulok egy nagy titkot neked az idő te vagy
 Az idő asszony Elvárja hogy
 Megudvarolják és lábához üljenek
 Az idő holmi levetendő pongyola
 Az idő holmi végnélküli szépre-fésült
 Hajfonat
 Holmi tükör melyen megpárálk majd elpárálk a lehelet
 Te vagy az idő mikor még alszol hajnalban de én már fönn vagyok

Dadogó hosszú köszönésem
 Oly öröm hogy végét sem érzem
 Gyermek-isteni üdvösségem
 Litániázó éneklésem
 Örök álmatlan ébrenlétem
 Virágzásom és békességem
 Örületem és elme élem
 Dalom májusom földön égen
 Paradicsomom és tűzvészem
 Elza életem mindenségem

Eretnek papja vagyok minden egyháznak én
 Mindennél amiért élni s meghalni érdemes te többem vagy nekem

 Tőled tanultam meg a fájdalom ábécéjét

 Életem minden csöppje végtelenségedtől kapott sót

 És ha kimégysz oly boldogságtalanul maradok üresen mint fali
 tükörd

(Illyés Gyula fordítása)

Vég nélkül lehetne még idézni az *Elza* című kötetből annak bizonyítására, hogy az a valós élménymag, amelyről Aragon a kötetrel kapcsolatban beszél, s amelyet versünkben még felfedezhettünk, megtapinthatunk, itt már teljességgel szertefoszlott. A kötetnyi egyetlen poéma az áttételességek világában egyes-egyedül a mindenség jelkép-Elzájáról beszél. S az az *Elza* már nem személyében, mint a tükör előtt, hanem pusztá formaként — mégpedig egy nagy retorika formájaként — van jelen. A versünkéből ismert motívumok itt is sorra felbukkannak, a tükör, a tűzvész, sőt még a vég nélküli fésülködés is, csak hogy már dekonkretizáltan, mint egy kikristályosult motívum-világ jelképes tartalmú építőkövei. Az *Elza szeme* előszavában Aragon azt mondja — rendkívüli mó-

don rimelve azzal, amit Rényi Alfréd-től idéztünk: „Ami engem illet, minden vers, amit írok... számot vet minden verssel, amit eladdig írtam, mint ahogy minden verssel, amit elolvastam. Mert én utánzok... Mindenki utánoz. Csak nem vallja be.” Míg egyfelől értelmezi a módszert, utal az összefüggések nemcsak feltételezhető, de tudatos szorosságára, másfelől nyílként mutat ez a vallomás az aragoni költészet egy látványos, új felfedezéséhez, az Elza-forma legfrissebb változatához: az *Elza bolondja* kötetéhez. Sokak szerint ennek a klasszikus magaslatokat elért költészetnek itt a végső orma. A csúcs, amely egyben a stilizálás csúcsa. Elza (a mindenség, a forma), itt az arab költészet színpompás hagyományaiba öltözik, keleti ékességekkel díszíti magát, szári, gázeli, táncra hívó dal témája lesz egy Medzsnun nevű énekes száján, akinek dalait tanítványa Zaid jegyzi fel. A prózával vegyes dalokat Aragon bevezetésében tréfás szellemességgel köti eleve Elzához: „Ama számos énekből, amelyet élete során Kheisz Ibn-Amir An-Nadzsi, akit Medzsnun Elzának is neveznek, vagy Al-Zá-nak (ami súlyos erőszakot a nyelven, mert mind a *zein*, mind a *sin* nem kapcsolható betű, minélfogva Esz-Szá-t vagy Az-Zá-t kellene mondani, valószínűleg innen is ered az a feltételezés, miszerint az idegen név alatt az Iszlám előtti Al-Ozza istennő neve rejtőzhetik...) szóval...” Igen, szóval Elza-istennő vagy a mottóként idézett Dante rész szerint Elza-Beatrice dicséretét és szerelmét zengi itt Medzsnun-Aragon. Hogy teljes legyen a kör: hova jutunk el *Elza szemétől* és *Elza a tükör előtt-től*, lássunk ezekből a gyönyörű eredeti-utánzatokból egy-két részletet. Elsőnek a Sariból két versszakot, mely a mágusruhába bújó Aragon egyik legszuggesztívebb varázslata:

Neved a férfi fügefába vésem
Melynek szeretkező-test-illata
Felbolydul Neved majd megnő a kérgen
Ahogy a zárt kertben az árny s a fa

Lassan elveszti a betűk alakját
Amelyet kiforrt miként a sebet
Az arrajárók el se olvashatják
E napfény-sikolyt mely a te neved

(Somlyó György fordítása)

S hogy tovább szóljon a jelkép-Elza dicsérete a keleti költészet ékes modorában, íme egy összefüggő részlet Az *Énekek énekből*, mely különben, amint illik is, szaggatott kiáltások sorozata, ilyesféléké: „Bízást elmondhatod rólam Íme a népem” vagy: „Arcod az életem nagy csillagos ege”:

A madarak nyelvét használom itt
Kik szállva napkeletnek
A légben ollók nyílt ágai mik
Felhőket nyesegetnek
Mintha szoknyát szabna belőlük ott
Az eget szántva röptük
Mely szem-nem-látta magasba lobog

És egy griff száll előttük
 Sába királynője dicséretét
 Hordva széjjel a roppant
 Operenciántúli ürvidék
 Felé az Angyaloknak
 Nem vagyok én nagy Salamon király
 Ki még játszik a hárfán
 A lazacszín napon táncolva jár
 Nyaka körül szivárvány
 Az a szerelem mely énrám szakadt
 Nála is hevesebb még
 Tudom én is a szárnyas szavakat
 Miket tudott e Fenség
 S az én királynőm nem merő szobor
 Nem képzelem szülötte
 Lelkem színét oda küldöm ahol
 Semmi sem volt előtte
 Millió-szárnyú madarak oda
 Hová ti se repültök
 Oda hol a Sehol-Sincs Városa
 Tart csupán Neki tükröt
 S meghasad az isteni pusztaság
 Mint száj ha csókra nyílik
 S én leszek Isten ki semmit se lát
 Csak őt őt egyre mindig

(Somlyó György fordítása)

Talán fölösleges is levonni a tanulságot, annyira nyilvánvaló, hogy ebben az idegen mintákat követő és virtuózan újrateremtő költészetben mennyi maradt abból a hús-vér Elzából, aki az *Elza szeme és Elza a tükör előtt* versekben ha jelképpé vált is, egyedi, személyes tartalmával együtt vált jelképpé. Itt már, tagadhatatlanul, Elza a világirodalom örök arctalan Múzsái közé istenül, szintén arctalanul. S igazat kell adni Aragonnak az ő ismeretéhez és teljes élvezetéhez, ami az olvasó rezonanciát illeti, csakugyan nem elégséges a francia irodalom ismerete: lírája a világlíra távoli szólóira és kórusaira visszhangzik. (Minden eladdig olvasott verset számba vesz.) Mégpedig megvesztegető és lenyűgöző zsenialitással, a nyelv képtelenül kitágított regiszterének lélegzetelállító virtuózáként. Persze, ugyanakkor elhessenthetetlen az is, amit maga vall *A költők tragédiája* című versében: „Részége vagyok annak — Ahogy az emberi szókkal bánni tudok”. S a folytatás is: „Minden egyes hang — Valami önmaga fölé kerekedő jelentést sodor magával zuhanást valami felfedező erőt — Ahol az amit ki se mondok át- meg átjárja azt amit kimondtam — Ahol a szók ereje nagyobb mint az álom amely őket megelőzte”. És azt sem lehet feledni, hogy az egész élő francia költészetben nincs költő, aki hozzá hasonlóan írna, aki a stilizálás hasonló útján járna, közeli és távoli hagyományokat elevenítve, szavaktól részegen. Mert a szerelemnek ez a fajta közvetlen éneke, ez a trubadúrlíra „a kifejezés permanens eksztázisában”, ahogy Somlyó György jellemzi, csaknem lehetetlenült, csaknem érvénytelenné vált korunk tartózkodóbb, objektívebbé vált modern költészetében. Francois Mauriac a francia iro-

dalom nagy öregje, aki tökéletesen más oldalon áll a francia szellemi életben, mint Aragon, ezt írta 1959-ben: „Senkire sincs szükségem ahhoz, hogy Elza költőjét a maga helyére tegyem. Óvakodom attól, hogy az élő költőkkel összehasonlítva azt állítsam, hogy kiemelkedik közülük (ami a véleményem). De a múlt legeslegnagyobbjai között könnyűszerrel ki tudom jelölni a helyét.”

Mi is, akik megpróbáltuk azt, hogy egy kulcs-versből kiindulva képet adjunk Aragon *formájának* változásairól, remélve, hogy a formaalakulás rezonálni fog majd az olvasóban a kiindulás újraolvastakor — hiszen egy életműben minden vers egymásra világít —, elégedjünk meg mi is végül Mauriac szavaival. Legföljebb egyetlen hasonlatot tegyünk hozzá, egy tárgyunkhoz illő, stilizált és áttételes hasonlatot: Aragon olyan a mai francia költészetben, mint valaha rég az agg Victor Hugo (a nagyszerű, a csodálatos) lehetett, Nerval már túlélve, Baudelaire és Verlaine kortársaként.

GÁL LÁSZLÓ VERSEI

KÓRHÁZBAN

a fehér ágy fekete világ
háromszor rab az öreg a beteg
az ablak alatt tavasz születik
nekik mondom irigyen nem neked

és jól van így mondom magamnak
és így is jól van így is vége van
a fehér ágy a fehér orvosok
fehér börtönben vagyok csak magam

és így is jól van így is vége van

SÁRGA

a sárga fal
körös-körül a sárga fal
ráhull a fehér ágyra
felfal a fal a sárga

egy sárga arc a kopott tükörben
a szemem bogara körül a sárga
kint zöld a világ tavasztól terhes
kinek hoz majd gyümölcsöt nyárra
barackot jaj a barack is sárga

piros cseresznyét imádkozom ó zöld mezők
és kék vizek es — nem bánom — lila orgonák
de sárga fogát vicsorítja a sárga fal
ráhull az ágyra
és felfal a fal a sárga

LÁZ

egyedem begyedem tenger tánc
egyedem begyedem ember lánc
itt a kezem a fejemen
itt a fejem a kezemen
fáj

hol az olló elvesztettem
holló károg és felettem
sápadt villanyfény világol
ez maradt meg a világból
ágy

nem lázadok oly láz nincsen
kórházba sem jár az isten
a kórházban fehér ágyban
csak az ágyam már a vágyam
láz

akkor nem hőmérőn mérték
az életem akkor élt még
itt a kezem a fejemen
itt a fejem a kezemen
fáj

PANASZOS ÉNEK

öt szomorú ujjam tíz szomorú ujjam
üres tenyeremet kinek panaszoljam
mért is nem markoltam

öt szomorú ujjam tíz szomorú ujjam
tíz sípú furulyám kinek panaszoljam
hogy én is itt voltam

hogy én is itt voltam és hiába voltam
ökölbe tíz ujjam sose szoritottam
meg nem is maradtam

MENNE A FA

menne a fa
lába volna
menne
a domb is ha
tehetné hegy
lenne

a törpének
óriás a
vágya
a vaknak meg
napsugár az
egyszál gyufa
lángja

ha fa lennék
itt maradnék
domb ha lennék
domb maradnék
s ha vak lennék
hát vak lennék

ÉVÉBEN A HALÁLNAK

hagyjuk a szót mit a k k o r mondtok
a sok üres szót üresen szépet
az élőknek a díszörséget
a halott más a halott idegen
a halott senki
pusztuló hús és csont a halott csak
hulla
a jónak élő húsa van a márvány hideg
szegény hulla nem érdemli meg
hogy a márvány legyen tanútok
csak a tiétek mert már az sem az övé

törpék velem megrémült vének
egyetlenegyszer életünkben
álljunk egy élőnek is díszörséget

A LEMONDÁS VERSEIBŐL

1.
ez a kalapács mondta a munkás
ez a sarló mondta a paraszt
és a toll kérdeztem

ez a kalapács felelte a munkás
ez a sarló felelte a paraszt

2.
én istenem jó istenem
lecsukódott már a szemed
de az enyém nyitva atyám

3.
a jövő mondta és szava kigyulladt
a ma hebegtem hűvösen és halkán
a jövő mondta és a szemembe nézett
és én elhallgattam

4.
csak láncom volt sóhajt az ember
a karja csüngött kedveszegetten
mint holt szélmalom rongyos lapátja
mint felhőfoszlány gyárkémény felett

csak láncom volt és az is elveszett

SZÍNEK

piros mint a hajnal
mint a zászló
mint a vér

mint a hó fehér
mint a szűz nászruhája
mint ázsiában a gyász

és fekete mint az éjszaka
mint a betű a papíron
mint az ember

fekete mint a piros mint a fehér
fekete mint a barna
és szürke mint a köd
előttünk és utánunk

és szürke mint a köd
mint a nászunk és a gyászunk

VERS A KERTRŐL

boldog rózsákról szedik a mézet
döngicsélnek a szorgalmas méhek
nevet a barack a piros alma
s a földre kővér körte dobban
a dús málnákról vörös láng lobban
... mert gyönyörű kert a kertem

kertész vigyázz
tolvajok járnak a kertben

A FORRADALMÁR

(ács károlynak)

a forradalmár rövidnadrágos
marxot tanulja a betűt
az oldalán majd pisztolytáska
s lenin nevét kiáltja

s ha köd takarja el a csúcsoakat már
gyanú szívében szörnyű kél
még hisz de fél

a forradalmár megöregszik
tudja hogy meghal
de remél

DAL A TÖRPÉKRŐL

nem irigylem az élőket most már
több a semmi jóval több a soknál
több a rossz is jóval több a jónál
ha elhallgatsz ki tudja hogy szóltál
s ha szóltál is több a csönd a szónál

majd egyszer egy szót még csak dadogva
halkan
nem is volt másképp volt másképpen
akartam
óriások ellen győzni elindultam
törpék vártak csak rám gyáván megfutottam

A TEREMTÉS

és mondá legyen értelmes világos
de megpihent a hetedik napon
reggelt parancsolt és estét teremtett
de megpihent a hetedik napon
vizek buzogtak a föld kivirágzott
de megpihent a hetedik napon
nap aranya csurgott hold ezüstje csurgott
de megpihent a hetedik napon
halak cikáztak madarak repültek
de megpihent a hetedik napon
csúszómászók csúsztak vadak megvadultak
és az ember

és megpihent és jaj hogy megpihent
jaj isten ember és forradalom
ha megpihen ha jaj ha megpihen
se értelem se világos se nap
csak csúszómászók megvadult vadak
ha megpihen ha jaj ha megpihen

•

KIS HORIZONTOK

G U L Y Á S J Ó Z S E F

I

Zöld pengék közepette,
ó, aranyos gyapotrudacsák,
tűzfogó hengerek,
majd szivarként füstölnek
a korhadt ereszekbe szűrva.
Mely úszik szálasan:
szagukról beszélni
önhittség, tévedés lenne,
a szavak túlbecsülése
és arról, ahogy őszkor a szél,
a szélparázs
kimarja bélüket fehéren.

II

Sok itt a szúnyog, mondtam,
s fogtam késemet,
melyet évekkkel ezelőtt
az evés rangjára degradáltam.
S bizony végső ideje
bevallani tévedésemet,
a férgek ellen
ideje hatásos eszközért folyamodni,
ünnepek után nézni,
Júliás estéim elszaporítani,
órákat, melyek édességét
az őszibarack tartalmazza,
ideje unni magam,
szégyellni, végső ideje,
kényszer s értelem nélkül
ajándékozni valakinek,
jelkép és remény nélkül,
minden további nélkül,
minden eredménytől eltekintve.

Így követtem a vízösvény
törvényszerű fordulatait
ereszkedve szépen
a szúnyog-kaptárak hűvösébe,
kezemben késsel.

Késemet évekkel ezelőtt
a gyümölcsjárázás,
a hangszerkészítés
műveleteire degradáltam.

S bizony végső ideje
bevallani tévedésemet,
a férgek ellen ideje
hatásos eszközért folyamodni.

III
Völgy, körítve virággal,
mély tányérjában
a nyár mézzé ikrásodott.

Itt a zöld kissé feltornyul,
üregek, továbbiak,
az égből, jelkép s tanulság nélkül,
golyák ernyedő járása,
minden titok s emberi
vonatkozás nélkül,
érdekes viszont megemlíteni,
hogyan befolyásolja
röptük vonalát a folyó, mely
egy domb kedvéért
roppant kerékben fordul,
nagyot fárad.

IV
Az udvar látóhatáráként
a házak körül fordul,
mint hurok,
a gondolat a szilvás mögött
úrbe csapódik,
a vágyak valamivel
odébb szállnak célba,
a szem messzebb lát,
messzebb az agynál,
az agynál is valamivel.

V
A horizont hullámozó kenyér,
a horizont a csöpp teret
bezáró tüskés növény-kerítés,
a gaz virágos földet bújtat,
szoros növényzet,
csupa idill, öröm, veszélytelen,
hacsak a csend,
e még szívósabb növényzet
s az ég hiánya
nem lenne veszélyes,
mert nincs itt ég,
csak föld, föld, föld,
hacsak a föld nem,

e makacs lenyészet
égbe kiáltó mobeszkcjével
s a külön kis horizontok,
egyéniek,
a porták körül rendíthetetlenül.

VI

Meztelen, kiszolgáltatva,
mint egy versben, levélben,
tömjénnel vállamon
robbanásra áhítozok.
A régiség tényei halmokban.
A láthatár s minden
az udvarok terébe sűrűsödik,
egy szeg, melyet
nem szabad a helyére tenni,
mint a zseblámpa,
élesen rávilágít.

A hulladék utolsó lépcsője,
özönvízkori tárgyak
vitrin és felirat nélkül,
óceánok kitolt mocska,
mint ürülék,
festői formákba rendeződve,
világ hátsódvara,
minden csomagolatlanul,
meztelen, gyönyörű,
hallom a színek játékosait
gügyögni,
imádkozni
a hulladék legalsó lépcsőin,
gyönyörű,
igen, ó, igen.

S erről korszerűtlen,
archaikus lenne beszélni,
a kiásott ajtókról,
avult lenne a mögöttük
garasként megtalált szakállas rémekről,
tovább, a padlásokról,
hol aszalt szilva s katonaszőkevény,
patkányok tűzkő-szeme
a homályos csendben,
s idejétmúlt lenne
a rét éjjel kuruttyuló hulláiról,
akár az ijedtség
s a virágok hashajtó tulajdonsága.

Végül tessék három verssornak
a Göncöl Mátyás lelke, melyet
nem lehet eltakarítani.

VII

Megkerülve a földet,
a csöpp gázos láthatárt,
tömjénnel vállamon,
kéve ördögi füstölővel
érkezem haza este,
kezemet vízbe merítve
gondolom,
a szemem kellene kimosni,
agyvelőmet,
emlékezetemet,
amely rongyként
tele mocsokkal.

LADIK KATALIN VERSEI

MESE

a kertben egy gyerek
sárga papucsot ültetett
s a papucsán termett sok papucsvirág
az ágakon pedig sok papucsmadár
meglátta ezt a hold egy éjjelen
fájt a lába hát kapta magát
leszedte a sok papucstojást
és a lábára rakta fel
azóta a hold sárga papucsban jár
a kisgyerek pedig
egy kis ezüstcipőt is elültetett

A KÉS

ha kettévágjuk a körtét
a piros hajú kislány
nem fog sírni többé

ha kettévágjuk a kislányt
a piros hajú körte
nem fog sírni többé

VASERDŐ

Óriási zöld kalap.
Nem akar kijönni. Hét év.
Barna tehén.
A barna tehén szarva. Éhség.
Fehérlófia megsarkantyúzza a vaserdőt.
A barna tehén szarva. Sárkány. A híd.

MINTHA SZÁZ ÉLETEM VOLNA

barbár kata aki egy varjúval
él egy tető alatt
mintha száz élete volna
citromot dobál a kútba

NŐ

A hálóing önmagába visszatérő.
A legértelmetlenebb állat.

VASÁRNAP

Elmentek a hajók.
Megeszik a galambot.

VÁROS

Csörgés a kezükben.
Nagy üvegállatok üveghoroggal a fejükben.
Ellenség a városban.
Csörgőmadarak verik asszonyainkat.
Eltörik a gyönyörű vasaló az asszonyokban.
Kőgyerek az asztalfiókban. Kakas ordít.
Ó város! Virradat!

BOLDOGSÁG

a nagy szilvában
a nagy szilvában
a nagy szilvában
örökre

HÁROM VERS

TARI ISTVÁN

MEGROVÓ

haja
földig ért
álmai városában
cresztett gyökeret
és a szeretője
sajnálta
elvágni

az orvosságosüvegek fura ragyogása
már nem segíthetett rajta

FESZÜLET

mi ez?

— — — — —

nem
tudom
a zöld eddig még nem
tapasztalt magaviseletét
megérteni
ráérő
nyugdíjasok jeggyűrűt
tákolnak tövisből
a fák
mutatóujjára
pedig
azokat
nem
felül kezdi ki
mint gyárkéményeket a
rothadás

— — — — —

tavas van

DON JUAN

„exegi monumentum aere perennius”
(horattius)

omladozó mellkasod
szivacsos üregeiben
gyermekek játszadoznak
archimedes
köreivel
 a gyűrűd
 a karpereced
 a fülbevalód
 megmaradt épségben
tanítványaid évente
romjaid lábánál
hangversenyt rendeznek
kovásztalan tested-kenyered
ünnepén
az ég
madarai
széthordják bajuszod
fészket raknak
az aggódó
hajnalok lyukas
fogainak
illata alatt
orrodból
opál-virágot szakítanak
az elhunyt férjük sírjához
igyekvő
özvegyasszonyok

EPITÁFIUMOK A KARANI TEMETŐBŐL

LJUBOMIR SIMOVIC

itt nyugszik tiosav
 miljko és stamena fia
 esti szél a gyertya lángját körülengi
 árnyát körbe-körbe űzi
 csillagokig nőtt a kalász
 sírok közé leszáll az éj
 itt nyugszik tiosav tilinkóval temették el
 itt nyugszik a megholt
 tiosav ki élni akart ha másként nem
 hát mint béka uram bocsá' ha másként nem
 mint lombos fa
 REFRÉN

jaj gyászos szél hasított a meleg mocsár ködleplébe
 ezt a világfergeteget egy ősrégi csillag küldte
 jaj állítsd meg kérd ne tegye ni madár támad a földre
 lángkoronás napra csap le híres lázár cár fejére

a kéthónapos stanoje
 földbölcsőben alszik mélyen
 mindenki elfeledettje
 őszutóján született és tél jöttekor már meg is halt
 holtak között a legifjabb
 nem volt jó barátja nem volt ellensége
 a csecsemő-sírdogálást nincs ki siratóba költse
 meg se látják a sírhalmát és senki meg nem kerüli
 a csöppnyi domb lassan úttá taposódik
 gyertyalángú kis pokolban
 fény nélkül sötétlik
 REFRÉN

jaj hideg szél hasított a meleg mocsár ködleplébe
 ezt a világfergeteget egy ősrégi csillag küldte
 az illatos égből madár ereszkedik le a földre
 lángkoronás napra röppen híres lázár cár fejére

milisav és stojanka leánya koviljka
 élt tizenhat évet
 szentiváncor halt meg
 a madarak koszorúja szétszéled a magas égen
 kivirágzott sírhalmát rühes kutya kerülgeti
 itt az első hideg csillag a közelgő hó hírnöke
 a leányka és legénye pőrén hálnak a magasban
 fenyőillatú a fönnsík de a kereszt
 tilalomfa nincs út tovább
 az erdőbe
 a folyóra
 fel az égbe
REFRÉN

jaj kéklő szél hasított a meleg mocsár ködleplébe
 ezt a világfergeteget csillagfényes reggel küldte
 jaj állítsd meg kérd ne tegye ni madár támad a földre
 lángkoronás napra csap le híres lázár sírkövére

SIRATÓ

Vízbe mártott három ujjam
 homlokomhoz köldökömhöz jobb s bal mellemez érintem
 az atyának és fiúnak és szentléleknek nevében ámen
 itt nyugoszik a néhai rogić arzén földi maradványa
 aki karan falunak volt sírásója

borral öntözöm a búzát
 búza közé egy jácintot szúrok búza közepébe gyertyát gyújtok
 harangozó arsenije zászlóhordó arsenije
 eléneklek nincs már az a
 hatalmas tűz mi tested felmelegitné
 nincs már az a kenyér mivel jóllakhatnál
 nincs már az a gyertyavilág mi utadat beragyogná

ELÉGIA SZEPTEMBER 11-RE

Ím itt vagyok ismét e drága fejfák között
 mintha nagy kék égen kis zöld lég rezdülne
 nyárfák lombja nyugtalan a nyárban
 a nap dús kalásszal teli

nyáját és csordát szurdokot és pergőt és szegfűt látok
estében virító illatos virágot
nap s csillagok alatt zöldfekete erdőt
mindezt kézközelben
gyümölcsöt és fényt és ó istenem
kristálysép csermelyt lépcsőzetes sziklán
fürgén csergedez és tovafut susogva
leányokat talpig légruhában
halovány lidércet nagy világosságot és elfojtott szókat
itt vagyok ismét e drága fejfák között
amit én a létről tudok halál ismét halál
hónom alá dugod fejed amíg az a bős fenevad
eliszkol a szavaimból elbujdokol tőlem
szürke hegyek között kószál akárcsak a tudatomon kívül járna
itt vagyok itt vagyok e drága sírok között
mondom fű temető virág
és csillaghalmazba gyűjtöm mindezt
ám hull hull a forró hamu s szavalmat
lassan belepi

Vasagyi Mária fordítása

PANOPTICUM MUSICUM

DUBRAVKO DETONI

A ZENE FÖLÖSLEGESSÉGE

A zene a tökéletesség csöndje. A zenéből csak akkor lesz muzsika, ha megszűnik zene lenni. A zene, mint az isten, óra vagy mérték hamis magyarázata a térnek és időnek, amely gyűlöletből vagy gyengeségből ered; a zene a legnemesebb, és ezért elsőként vonul vissza. Mint minden utólagos lehetőség vagy tevékenység, a zene is természetellenes mozdulat, póz, az üresség felcicomázása és erkölcstelenség. Csak a csend természetes, a nemlétezés és a mozdulatlanság, a nemtelenség, a kábulat. A zene egy olajfolt, amely a színtelen óceán tökéletes csöndjét piszkítja.

A ZENEI TARTALOM ROMLOTTSAGA

Minden kigondolt zenei tartalom: mankó — arra szolgál, hogy a test nyomorúságát leplezze. Miért kell a zenében zeneiséget, a természetben természetességet, az emberben emberit keresni, amikor azok eleve, alkatuknál fogva kifejezik azt? El kell dobni az összes mankókat, kiküszöbölni a mellébeszéléseket, nem kell törődni az idővel. A zenét meg kell tisztítani a tartalomtól, akár a halat pikkelyeitől és bűzös belsejétől, hiszen ezek az elemek öröktől fogva csak hamisan díszítették és idő előtt megromlottak.

A ZENE MEGSZELÍDÍTÉSE

Hosszabb ideje már, hogy a zenét, mint a vadállatot, bezárták egy ellenőrzött rendszer acél ketrecébe, és most arra várnak, hogy szabadon lélegezzzen. Inkább engedték volna, hadd oldja fel a még ismeretlen messzeséget! A meghódított csúcok zavarják a látóhatárt, megfertőzik az időt. Nem lehet a megvadult hangokat a régi módon rendbe szedni, bürokratikus pecséteteket ütve reá. A fékezők megszámlolják a csönd állomásait, a zseniális rendtelenséget rendszerekbe gyömöszölik, de túlzottan óvatos fékezésükkel a fék már mind elviselhetetlenebbül nyűszít a zene dübörgő kerekei alatt.

A ZENESZERZŐ ÉS MŰVE

Az igazi zeneszerző öregedve fiatalodik: végül, halálával születik meg. A jó zeneszerzőnek több hasznára válik a rossz alkotó, mint a rossznak a jó. A zeneszerző fölényben van művével szemben annak befejezéséig. A befe-

jezetlen mű olyan közel áll a tökéleteshez, mint amilyen távol áll a befejezett. A befejezetlen mű él, a befejezett túl korán lett megölve. A mű: hazugság, kút, fajtalanság, gaztett, gyilkosság. A mű zaj és erkölcstelenség. A mű saját magát elpusztítja anélkül, hogy kezeskedne az új mű létrejöttéről.

A ZENE TERMÉSZETE

A zene gyengeségből ered. A bátorságból zaj lesz. A természet legalább annyira absztrakt, mint amennyire az elvontság természetes. A zenét üreességgel kell kitölteni.

VÁLASZTÉK

A jelentéktelen zeneszerzők, mindig az ismert, szembetűnő dolgokra szavaznak. Elfelejtik, vagy nem tudják, hogy a megszokottság hazugság. Olyat kell választani, ami az első pillanatban visszataszít, félelmet kelt azzal, hogy a megszokottat fölülmúlja.

CÉL

A régiek magukban bízva közösen haladtak a cél felé, mi külön-külön haladva elvétjük.

ÚJ

Minden új csak a pillanat kérdése, amely a divat, a szokás pillanata. Ezek az előjelek mind elmosódnak az idő távlatából, és egy egységes, rejtélyes foltot alkotnak. Ez a folt az alkotói kilátástalanság és tragédia foltja, amelyet az egy pillanatra megragadott polip engedett ki magából, hogy utána végleg az elérhetetlen csönd tengerébe tűnjön.

A MŰVÉSZET CÉLJA

A művészetnek nem az a célja, hogy a régi rendet megsemmisítse, hanem a régi lehetőségek alapján új utakat keresni. Sohasem kell erőltetni az újszerűséget mindaddig, amíg nem látszik világosan a régi eredményekből fakadó lehetőség. Az igazi megoldás tehát az anyag megformálásában rejlik még azok számára is, akik a formátlanság hívei. Nem szabad véglegesen érthetőnek, meghatározottnak lenni, mert ezáltal megfosztjuk a közönséget a képzelet kiegészítő szerepétől. Az igazi művészet célja sohasem a leírás, a művészet csak sugalmaz, s azután visszavonul.

A ZENE KÖDÖSÍTÉSE

Egyesek zenével mossák kezeiket. Egyesek szemtelenül fogdossák. Egyesek meggyalázzák. Egyesek úgy hadonásznak vele, mint valami bosszúálló karddal. Egyesek könnyeikkel öntözik, azután szagolgatják, mint a rózsát, majd levetkőztetik és megvesszőzik.

Egyesek zenébe öltöznek, rejtőznek. Egyesek zenei léggömbökkel emelked-

nek a levegőbe. Egyesek a zene romjai alá kerülnek. Egyesek felfalják. Egyesek örökké keresik, mások taposnak rajta. Egyesek zenével jövendölnek. Egyesek zenétől bűzlenek.

Végül, ha késve rátalálnak a sötétben: a zene már elhidegült.

AZ ALKOTÓ

Az alkotó saját maga legkiméletlenebb ellensége. Csak önmaga által lehet elismert vagy el nem ismert. Ő az, aki minden nehézség ellenére kitart vagy félreáll. Ő az, aki nincs, s aki csak megsemmisülve fog megszületni. Az alkotó: számtalan színek, hangok tömkelege, az, aki mindezt fölösleges egészbe szedi. Saját maga iránt tehetetlennek érzi magát.

Minden őszinte alkotót a következő kétségek gyötrik: nyilvános vagy nem nyilvános alkotói munkássága, föltűnési viselkedés, beteges ünimádat, grafómánia vagy az eszményi célokért való törekvés és a tömegek felsőbb fokon való szolgálata? A valószínűségi számítás szerint minden alkotói megnyilvánulásban egyenlő arányban van képviselve mindkét végét.

KÖLTÉSZET ÉS ZENE

A költői zenét csak költőitlen, száraz szövegből lehet megvalósítani. Esetleg egy padláson felejtett herbárium kiszáradt szótöredékeiből.

A költői szöveg már eléggé önálló, nincs rászorulva a zene segítségére. Megzenésítése csak zsúfoltságot eredményezne.

A zene könnyen megfocledkezik a költészetről, akár a költészet a zenéről. Az igazi zene nincs rászorulva idegen segítségre. A gyengeség biztos jele, ha segédeszközökkel — más művészetekkel — szeretnénk pótolni hiányosságainkat.

CAGE ELHIVATOTTSÁGA

John Cage-t keresztre feszítették és leköpdösték. Avantgardista rongyai madárijesztőként lengedeznek, hogy elijesszék a zene feltűrt sarában csipegető új madarakat. De Cage próféta, bölcs, a megsemmisülés apostola, erkölcstelen, mert nem hazudik nyíltan kinyilvánítva a hazugságot. Öniróniája nemes, groteszk, mert kineveti saját kétségbeesését és ezáltal belső mozdulatlanságunk feléledt homlokzata. Cage hihetetlen erőfeszítés által és félelem közepe bújti ki a zene kukacos almájából, hogy felmagasztosuljon mindannyiunk nevében.

Érthetetlen, mert a legnagyobb, a mindent jelentő kör nem létező érintője. John Cage magára vállalta a történelmi küldetés szerepét, hogy megtiltson egy olyan művészetet, amely túlságosan romlott ahhoz, hogy elismerje végső kudarcát.

A RITMUS SCHÖNBERGE

A felszabadított hang szörnyű erővel robban szerteszt, minden elképzelhető irányban, de elvesztve időérzékét. Megfélemlítve saját erejétől a hang kicsúszik a kis képzeletű méricsgélők kezéből, és a ritmus Schönbergére vár.

AZ „EMBERSÉGES” ZENE

Az ember öröktől fogva vetíti önmagából a zenét; innen származik a zene lassúsága, kiöregedettsége és töredékessége. Hogy a zene ismeretlen érzékenységét felfedezze, az embernek önmagát kell megváltoztatnia. Az ember nem lehet méltó forrása a zenének, ha még nem bizonyult méltó fogyasztójának. A zene fölülmúlta az embert. Jövője fordított arányban áll az emberével. Az „emberséges szépség és jelentőség” mint módszer és tartalom már régtől fogva elpárolgott a zene alattomos tavából, csak az élő sár maradt meg, amelynek technizált robot-valójába belefut az „emberséges zene” utolsó hiszékeny kutatója is.

AKKORD

Nincs kizárólagosság; minden összefügg: akkord. A mindenség, a művészet: akkord. Egy hang veszélyesebb az akkord összes atomjainál.

BARTÓK-PASSIÓ

Ha egy különösen szerencsés és nyugodt pillanatban, a teljes figyelem összpontosításával hallani vagy érezni lehet a fű növést, akkor én Bartók zenéjében hallom, amint rothad a régi és könyörög az új zene.

Bartóknál az a fontos, amit ő mellékesnek tart, és mellékes az, amit fontosnak tart. Egyszer valamilyen önkívületi pillanatban a hangzatok túlzott s önkínzó elragadtatásában Bartók megfojtja önmagát, hogy csodálatos ázsiai, jögi kitartásával a csodálatos mandarinnak, mint egy fönix madár, felmerüljön saját végteleinek sirjából, hangban fiatalon, ismeretlenül és újan. Így termékenyítette meg önmagát Bartók Béla, ez a legtisztább vértanúja a huszadik század zenei inkvizíciójának, saját pusztulásának hamujával, mint egy önfeláldozó buddhista szerzetes, olyan elveket fedezve fel — talán öntudatlanul is —, amelyeket a gyanús utánczók százai rövid időn belül abszurdummá tettek.

ELIDEGENEDÉS A MAI ZENÉBEN

A zene a társadalom pillanatképe néhány korszakra előrevetítve. Szemünk csak lassan ismeri fel a dolgokat, s így a fénykép elvontnak tűnik, a társadalom pedig valószínűnek, holott az igazság fordított. Minél nevetségesebb a modell, annál tragikusabb a kép. A zene (az emberiség) nem érvényesül mint kamarazene: szóló szám lett belőle. A megölt hangzás boncolásánál kimetszett pont nem más, mint a rótság vékonyra foszladozó szálai. Az alattomos felfedezők saját kelepccéjükbe esnek. Az egyedüli dolog, amely még érdekelne vagy foglalkoztatna bennünket, a lemeztelenített zene: a csend. Plusz előjelet csak mínuszok szorzásával kaphatunk.

STOCKHAUSEN SZÖRNYETEGE

Stockhausen előnye, hogy nem gondolkozik emberi módon. Beszédjének „embertelen” hangja a korszerű technika védjegye, amely végül megszólalt a zenében is. Stockhausen nem törekszik egyes dolgok után, mert azok elérhetetlenek számára, ez a körülmény feledteti hiányosságait. Hallani, tudni,

meghatározni annyi, mint elveszíteni. Stockhausen nem akar hallani, tudni, meghatározni, sem veszíteni. Egészen új történetet fedez fel a meg nem történtekben. Képtelen megragadni a tér és idő fogalmát, ezért egyszerűen elveti azt. Követői naivul szó szerint alkalmazzák tanításait.

Stockhausen eljutott az alkotásnak arra a kivételesen magas fokára, amikor nem a zeneszerző írja művét, hanem a mű írja meg alkotóját. Stockhausen mozgalma a katasztrófa előidézése volt, amely nélkül nem lehetett tovább haladni.

AZ ANYAG FELETTI GYŐZELEM

Mit is jelent az az elcsépeelt szólam: az anyag feletti győzelem? Egy pillanatra megérezni a ködös formát, tévesen megformálni vagy a legjobb esetben ezer és ezer lehetőség közül eltéveszteni, csak az árnyék árnyékát érinteni, amíg a beláthatatlan östömég ismeretlenül, érintetlenül továbbra is legyőzhetetlen marad. Ez a művészet egyetlen mély dilemmája.

HANGFAL

Bach áttörte a hangfalat, Webern a szerkezetet, Cage a lényegét.

VARESE LÁNGELMÉJÉNEK FELOLDOZÁSA

Edgar Varese szárnyait suhogtatva, mint valami szörnyű vámpír, felkel rég behorpadt sírjából, és a régi zenét nyergeli. A zúgásban és füstben, a bűzben és üvöltésben agyalja ki az érzelmek leghihetlenebb tobzódását. A bacchanális káoszba került zene üvöltve vonaglik; puffedt zsírpárnái sercegeve olvadnak a szörnyeteg izzó vaskörmei alatt.

MESSIAEN MADARAI

Olivier Messiaen egy ritka élő madár, aki a kitömött madarak százai között kering, felismeri magát a művirágok, műnövények és a megkövesedett hangok útvesztőjében.

A zene üvegkretrecéből való sikertelen szabadulási kísérletei szárnyait tördösik. Messiaen kétségbeesetten riadót rikácsol, de a kitömött baglyok bölcsen mosolyognak és csak egy újabb hangszerelési trükknek tekintik minden erőfeszítését.

A ZAJ ŐSI TERMÉSZETESSÉGE

A zajok ősi elektronikus övezete, mint egy óriási porszívó, felszippantja a mesterséges, finom és állítólag átszellemült zenei port. Évezredeken át elvont módon gondolkoztunk, és a művészi csőd elkerülhetetlen lett. Most mindent újra kell kezdenünk. Semmi sem veszett el, ha mindenről lemondtunk: valójában mindent megnyertünk. A természetes zenének ez a nagy és tespedt igazsága új formák körvonalait hordozza magában, de mi tehetetlenek vagyunk, hogy megsejtsük vagy legalább egy-egy pillanatra megragadjuk. Egyre azt találgatjuk: hogyan nem kell, és sohasem ismerjük fel, hogy mit is kellene tennünk. Vagy talán a zene igazi lényege felfoghatatlan számunkra?

ARÁNYOK

Prokofjev túl finoman közönséges, Sosztákovics közönségesen finom. Ravel gyönyörűen csúnya, Sztravinszkij csúnyán szép. Schönberg piszkosan tiszta, Webern tiszttán piszkos. Boulez hosszadalmasan rövid, Stockhausen röviden sokrétű. Penderecki olcsón drága, Baird drágán olcsó. Hartmann túl hangosan csöndes, Brown csöndesen hangos. Lutoslawski régiesen is új, Cage újszerűen régi.

Minden művészet rosszul utánozza a zenét, a zene még rosszabbul a többi művészetet, de legrosszabbul saját magát.

AZ ÚR ZENÉJE

A természet legzseniálisabb formája az úr. Az úr hangjai számunkra: névtelenek, szörnyűek és felfoghatatlanok. Terei és idői: véges próbálkozásainknak. Hangjaink valószínűtlenek, színeink ámitások, szépségünk kétségbeesés. A forma: erőszak. Művészetünk csak nagyzolás.

SZÁRMAZÁS

A kép: megfagyott mozdulat. A mozdulat: feléledt hang. Ezért a hang keletkezésénél fogva a kép mögött jár.

A kép: létezés. A mozdulat: gyanakvás. A hang: bebizonyított bizonytalanság.

A mozdulat átmenet az igazság és a képzelet között.

A kép holt táj, a mozdulat félig élő vonal, a hang él: idővé változott tér. A hang: test, amelyet egyazon erőfeszítéssel termékenyített meg a mozdulat és a kép.

RÖGTÖNZÉS

A rögtönzés tartalmát keresni annyi, mint a szójátékok mélységét kutatni, esetleg a függöny vagy a szoknya gyűrődéseinek értelmét kutatni.

A rögtönzés gépies ismétlése a már meglévő dolgoknak, ezért művészi szempontból nem több az egyhelyben való topogásnál. A rögtönzés értelmetlen és sértő; művészi tehetetlenség és csalás. A rögtönzés: visszatükröződés, egyhangúság, ziláltság, szédelgés, az anyag uralma a szellem fölött; ezért az elcrnyedés zenéjében van leginkább jelen.

SLÁGERIZMUS

A slágerizmus a szex másodlagos nemiségének formája. A szertekürtölt nagy sláger sikerek a szexuális forradalom hisztérikus katonáinak kezébe adott fegyverek. A slágerizmus alkalmazása szükséges és érthető, habár mint művészet satnya és helytelen.

A slágerek nagy melodikusai csak most fedezték fel Verdit, a nagy dzsesszszakértők Debussyt. A slágerizmus nem más, mint a hang pornográfiája, egyike a legalattomosabb betegségeknek, amelyek valaha is megtámadták a zenét. A látszólagos nagy eredményektől és megvalósításoktól megszédült tömegek úgy kúsznak hátrafelé, mint a rákok; képtelenek bármi jelentőset fölfogni — menthetetlenül távolodnak a zenétől.

A ZENE SOKRÉTÚSÉGE

A csönd zenéje: a bölcsesség jele, a leírhatatlan megfogalmazása, a zene visszhangjának visszhangja. A teljesíthetetlen eszmény: az álom zenéje: a megmagyarázhatatlan, érzékelhetetlen, a minél-érthetőbb-annál-távolabb. A gyorsaság zenéje a lassúság jele. A monumentális zene a félelem eredménye. A zene mint: fedezék, hamisítvány, álarc, zsarolás, tudomány, büntett, hit, legenda. A zene kórképe: debilis, szkizofrén, pederasztia, elefantiázisos, frigid. A zene gyógyhatása: egyes újfajta sokkok alkalmazása. A zene jellege: provincializmus. A személytelen zene mindenség. A kilátástalan zene egyetlen lehetősége a személytelenség. A zene alig éledgel, s vissza-visszatér a valósághoz, hogy újból elrugaskodjon a semmibe.

A POLIFÓNIA ÜRESSÉGE

Nagy erőfeszítéssel kibogozni a polifónia szárait, türelmesen lepörgetni a színes fonalak tömegét, és eljutni végül a lényeg helyeti ürességhez.

BAIRD ZENÉJÉNEK KÉTNEMŰSÉGE

Tadeusz Baird zenéje egyrészt finom, nőies dallamaival, másrészt vitézi összhangzataival egy csodálatos kétnemű állathoz hasonlít, aki, megtermékenyítve önmagát, a megszegyenített hangok egyre vékonyabb és betegebb virágát szüli, amelyek csodálkozva keringenek körös-körül, és senkinek az égvilágon nem jelentenek semmit.

OPERA

Ez a távolból jött zene úgy érkezett, mint egy elviselhetetlen irányzat. Testetlen személyiség volt. Közönséges és erőszakos. Tartalmatlan és száraz. Hangjai furcsa éget szagként terjedtek, és az ürességet susogták. Erőszakos módszerével kettéfűrészelt volna egy öregasszonyt, keresztüldöfhetett volna egy gyereket, megnyúzhatott volna egy fához kötözött bárányt. Ez a rosszakaratú, begombolt szürkeség nyomasztó felhőként terjengett fölöttünk, hogy idővel végleg eltűnjön, mint valami piszkos és értelmetlen füst.

A ZENE

A zene hangok által kifejezett csodálkozás; az elképzelhetetlen gondolata. A zene az egyed összesítő vázlata, de az összességnek csak egyedi vázlata. A zene: a könnyedség erőfeszítése, a kimondhatatlan tartalma, az eljátszhatatlan cselekménye, a tehetetlenség bizonyítéka. Bonthatatlan, mint az elemi félelem, hangokkal festett makogás, az ésszerűség süketnéma hídjá. Akár az igazságot, csak hazugságokkal közelíthetjük meg. Olyan viszonyban van a csönddel, mint az elvont zene a konkrét zenével — a természet zenéjével.

A ZENE PROBLÉMÁJÁNAK MEGOLDÁSA

A zene problémájának megoldása nem az ismeretlen ismert megformálásában rejlik, hanem az eddig ismeretlen módon való megformálásában az ismertnek. A megoldás nem a zenéről való gondolkozásban, hanem a zenével való gondolkozásban rejlik.

A HALLGATAG ZENE

Akár az ember, a zene is minél megfontoltabb, annál értékeesebb. Vágyunkat a távollét, szenvedély és a bebizonyított tehetetlenség hevíti. A művészet, különösen a zeneművészet tanulság nélküli jelenlévő távolmaradása kiváltképpen érték. A zene ellenállhatatlan törekvése a csönd irányába a hangnélküliség ígéretével kecsegtet.

SZERVEZETTSÉG

A szervezetség az eddig felfedezett szérumok közül a leghatásosabb: megakadályozza a zene szöveteinek széthullását vagy beteges kinövéseit. A szervezetség úgy gyűjti maga köré az igazi hangokat, mint a mágnes a vascsavarokat. A tudomány kérlelhetetlenségével elvet minden elsődleges vagy utólagos meghatározást, körülírást stb. a lényegre illetőleg, amely a csiszolásnál mint fölösleges elhullt. A szervezetséget gyűlölik és félnék tőle. Látásból fölösleges és veszélyes, de az orvossághoz hasonlóan az apróságokat öli, hogy az egész élhessen.

AZ ELLENMŰ

Mindenki az ellenműről álmodozik, de még senkinek sem sikerült olyan művet alkotnia, amely nem létezik, habár ez az egyetlen dolog, ami még érdeklő a művészetet. Addig a művészetet továbbra is örök ürességgel töltögetik, és az alkotás a hogyan nem szabad tragikus arcát fogja mutogatni.

A ROMANTIKUSOK TEHETETLENSÉGE

A századvég kései romantikájának meghasonlottsága és kétségbeesett útkeresése tévesen értelmezte Beethoven egyes korszakalkotó felfedezéseit. Olyan időkben, amikor mind nagyobb szociális problémák jelentkeznek, a romantikusok tudat alatt a kifejezőeszközök halmozásában keresték a kiutat. A zenét mind vastagabb hangrétegekkel terhelték és mind nehezebb megoldásokat javasoltak. Így a romantikusok lekésték a történelem gyorsvonalát. A történelemnek nincs ideje a művészetre várni, amely amúgy is másodlagos szerepű — csak tükör. Több mint egy évszázadig hagyja a történelem a romantikusokat bolyongani a felfokozott hangok erdejében. Egy világos pillanat töredéke alatt a megfélemlített, zavarba ejtett romantikusok szembekerülnek a kételkedés ördögével, és maguk is kételkedni kezdenek, tehetetlenül körbekerbe járva. Végül a múzeumok vastag üvegjei mögül fogják szemlélni a merész zenei forradalmak áramlatait, amelyek hamarosan, áttörve az ajtókat, új eszközökkel haladnak az igazi út felé.

A ZENE KEZDETE VAGY VÉGE

Minden igazi zeneszerző, legalább egyszer életében, valami szörnyű, szürke, szagtalan és íztelen tömegről álmodik; a hangról, amely egyszínű sárból tevődne össze, fénytelenül és sorrend nélkül. Olyan tömegről, amely egyidejűleg sűrű és ritka, értékes és értéktelen. Szenttelen és mentes az olcsó dramatikától, a hamis erőltetett meglepetésektől, az ömlengő lírától, és kontrasz-

tok nélküli. Egyszerűen a jelentőség nélküli állapotról álmodik, amelyet két kézzel ragadna el az élettől. Ha ez megvalósítható volna, valószínűleg a zene végét jelentené. Vagy talán a kezdetét?

A ZENE ZÁRT KÖRE

A gyenge remegésből, susogásból, a homályos szikrákból és bizonytalan villanásokból, a szintelen töredékekből, a hangtalan mozdulatokból, a durva és fájdalmas érintésekből valami gyötrelmes és nehéz, vak és szörnyű, elérhetetlen, távoli közelség, amely van, de nincs is, mozdul, hajlik, növekszik, erősödik, elvész, de újra kinő, támad, tart, formálódik, fenyeget, mind jobban és jobban, örült, esztelen és erős, legyőzhetetlenül üvölt, rabol és pusztít.

Es újra keres zuhanva, könyörög, bolyong, kér, ködösít, elvész, görbül, formátlanodik, távolodik, és így erőlködik hiába, a remegésből és susogásból, a homályos szikrákból és bizonytalan villanásokból süllyed, fogy és elvész, majd, mint az emlék a játékot, a fenyegetést, a veszélyt, a szörnyűséget és a fájdalmat idézi.

Molcer Mátyás fordítása

MEGHALT A VARÁZSLÓ

H O L T I M Á R I A

Túlságosan egyedül voltam akkoriban: bizonyos vonatkozásokban tetszelegtem is önmagam előtt magányos farkas szerepemben. Ekkor, vagy másfél évig tartó farkaskodásom közepette, ismerkedtem meg Jadwigával.

Pontatlan így, hogy „megismerkedtem”. Mi ugyanis soha nem ismerük meg egymást, sőt, egymásból mérhetetlen keveset, s ha lehet, én még nálánál is kevesebbet tudtam — róla. Futó két, két és fél esztendeig tartott ismeretségünk, azaz a rendszeresnek nevezhető találkozás-sorozat, a többnyire kávéházi lebzselések, melyek során különféle fondorlatos megjegyzésekkel próbáltuk egymást megszólaltatni, kitarulkoztatni. Különös játékok voltak ezek: ő több, én kevesebb eredménnyel vívtam ezeket a lovagi viadalokat, távolról sem elegáns tornákat. Sokkal körmönfontabban és csendesebben csatároztunk, mint a középkor sisakrostélyos handabandázói, önkéntelenül is kerülve a látványosságot. Az bizonyos, hogy nem a kíváncsiság vezetett bennünket: őt semmiképpen nem. A magam indítékát pedig csalhatatlanul tudom. Hogy sziporkáztunk, szertelenkedtünk, csapongtunk a beszédben, önfeledten, mintha némasági tilalmunk alól oldódtunk volna éppen, valahányszor kezet fogtunk, és egymást következetesen a jobb oldalra lökdösve, megindultunk kávéházunk felé, melyet valami lehetetlen, de jellemző ötlettel Café de Flore-nak neveztünk el. Némi sznobizmussal, persze, hiszen semmi okunk sem lehetett arra, hogy ne hívjuk Krisztinának, a nevén. Krisztina — táncolt neonbetűs zsinórirással a bejárata fölött. Ezek után csak természetes, hogy a szó francia nyelven folyt köztünk.

Micsoda varázsuk van a nyelveknek! Míg alá nem ereszkedtem a huszonvalahány igealakú Vercingetorix-nyelvbe, rendületlenül hittem, hogy a magyar nyelv a leggyönyörűsegebb a nyelvek között. Persze véleményem azután sem változott gyökeresen, csak tárgyilagosan tudomásul vettem, hogy vannak még nyelvek a világon. Végtelenbe nyúló elmékedéseink folyamán ezt alaposan meg is tárgyaltuk; Jadwiga a litván és a svéd nyelvre esküdött — alighanem litván nyelven olvasta kislánykorában először (elmondása szerint azóta tizszer, húszszor, százszor is — le cimet de la littérature mondiale, ma chérie!) a Princesse de Clèves-t — lévén kétnyelvű. De hogy valójában hány nyelvű is volt Jadwiga, soha nem sikerült megtudnom; talán túlzás nélkül állíthatom, hogy soha

nem is volt anyanyelve. Nyelvtudásában is kozmopolita volt — ô, ma chérie, je ne cesse jamais d'approfondir une langue, exceptées celles des orientales! —, mint mindenben.

B.-be utaztam, az anyámhoz. Nyár volt, éjszaka volt, fülledt meleg, és a kivénhedt gőzmozdony asztmásan lihegte a kilométereket. Rendkívül hosszú szerelvény; nem is értettem, miért nem kapcsolták le a felét valamelyik vasúti csomóponton, hiszen alig lézengett-bóbiskolt néhány utas rajta. Már majdnem kiejtettem kezemből az újságom, néha azon kaptam magam, hogy csak üresen bámulom, és bólogatok a kerekek ritmusára. A kalauz már régen elvonult, vitte magával potyautasoknak járó retlenetes tekintetét, mely csodálatosan ötvöződött a hivatal szigorával: fenyítést, börtönt és végső esetben akasztófát sejtetve. Hitetlenkedve és rosszállással telten, mivel úti okmányaim a legnagyobb rendben vannak. És úgy vonulnak el, hogy pillantásukkal nem mulasztják tudtomra adni: „Ennyit még kibírnak az államvasutak.”

Hajnali egy volt, mikor különösen érdes hangokra lettem figyelmes a nem fülkés, hanem teremyszerű kupében, a hátam mögül. Magyarul beszéltek. A hallgatóság minden gyalgó szándéka nélkül, ösztönösen fordultam hátra, de nem láthattam útitársaimat, mivel vagy másfél méter magas támlakerítésem elválasztott tőlük. Figyeltem.

— Háromkor érünk be.

— Már busz se lesz.

— Nem. Menjünk taxival.

— Jadwiga, kérem, maga javíthatatlan. Megint figyelmen kívül hagyja az alapvető tényezőt, hogy egy megveszekedett vasunk sincs. Összesen sem.

— Tényleg, Dezső. Hogy maga milyen józan elme, nem győzöm csodálni. A múltkor is mondtam a lányomnak, hogy igazán kiváló férje van. Ez a Dezső!

— Tudom, kérem. Csak azt nem tudom, hogy lábalkunk át a mocsáron. Attól tartok, hogy a szandáljaink túlságosan lengetegek az efféle túrákra. Ha meg az országúton megyünk, reggelre se érünk be.

— Dezső, maga egy madár. Szóval, egy veszedelemmadár.

— Vészmadár — csattant a férfihang —, ezerszer is kijavítottam már, Jadwiga, kérem. Paul Fort-t sokkal pontosabban idézi, kérem, mint az általam kijavított kifejezéseit. Jadwiga, kérem.

— Akkor vészmadár. Anyanyelve dolgában maga az illetőséges, Dezső kérem, ezt már mondtam.

Ideges lettem. Valahogy jeleznem kellene, hogy nincsenek egyedül. Hogy hallom, sőt, hallgatom őket. Köhögni kezdtem. Azután egy merész, alig megfontolt ötlettel előhúztam a tárcám, és kivettem egyetlen, de tekintélyes értékű bankjegyet. Boríték is akadt: *Mme. et M. Lerouguier, 96. rue du Faubourg Saint-Martin, Paris*. A névjegyet kihajítottam az ablakon; csak harmadszorra sikerült megválnom tőle, mert az erős huzat mindannyiszor visszacsapta. Az apró tasakba csúsztattam a pénzt. Felálltam.

— Elnézésüket kérem — kezdtem szinte mentegetődző hangon. — Ha pillanatnyilag segítségükre lehetek ezzel a pénzösszeggel, nagyon örül-

nék. — Még annyi fáradságot sem vettem magamnak, hogy konvencionális szavakkal körítsem szándékom.

Jadwiga elvette a boritékot, s ott, a szemem láttára kiemelte a tartalmát. Már teljesen ébren, az elillant álom éberségével figyeltem az arcát. Jadwiga arca semmit, de semmit nem árult el: sem csodálkozást, sem zavart. Olyan volt, mint a későbbiek folyamán is mindig: ráncos, cserzett, öreg. Szemüvege ujjnyi vastag.

Megfordultam, és mint akit leforráztak, megszégyenülten visszabotorkáltam a padomhoz. Akkor még nem tudtam, hogy Jadwiga az ilyesmire nem reagál, még egy arcizom rándulásának erejéig sem.

— Dezső, kérem — hallottam a hátam mögül —, legyen szives és kérje el a kölcsönző címét, hogy idővel, ha lesz pénze — ezt különös nyomatékkal mondta —, visszajuttassa.

A későbbiekből már csak arra emlékszem pontosan, hogy Jadwigáék állomásán, amely tekintélyes távolságra volt eredeti úticélmától, én is leszálltam, és a vasúti resti dohányos számára is kibírhatatlanul bűzös, csavargók számára is elviselhetetlenül piszkos egyik pultjánál Jadwiga „vodkára” invitált. Mivel én mindössze egy forró teát kértem, szerencséjérc, Jadwiga rettenetes mennyiségű szilvapálinkát pusztított el. Mire elváltunk, reggeli hat tájban, jó maga már úgy szaglott, akár egy rossz zárókupakú spirituszfőző, Dezsőről teljesen megfélemezve. Dezső hajnali öt tájban körültekintően és Jadwiga folyószámlájára egy pohár szódavizet rendelt.

Befutott az én vonatom is, a továbbutazást nem halogathattam. Már alig vártam, hogy elhagyjam ezt a valószínűtlen állomást. Jadwiga ott ingadozott szívós kitartással a peronnak nevezett téglajárdán, mikor búcsúzólul, mintegy ajándékként — nyilván annak szánta —, szavalni kezdett. Recsegő hangja mollra szelídült:

Hélas, je sais aussi tous les secrets des cieux

és már ott tartott, hogy

*O Seigneur! j'ai vécu puissant et solitaire,
Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre!*

— a „föld álmá”-t már csak úgy hallottam hozzá, mert teljes erővel zakatoltak a kerekék, és már csak egy-két lomhább felfogású ütköző csattogott.

Kihajoltam az ablakon. Jadwiga még mindig ott állt, bizonytalanul. Esküdtem volna, hogy már a Mózes legvégén tart. Egyre apróbb pont lett, halványult, ahogy a költészet perspektívájából nézve is egyre erőtelenebb színekben pompázik Alfred de Vigny.

Aztán már nem tudtam elaludni. Próbáltam elképzelni Jadwigát, ahogy ismét azonosul a költővel, midőn újból és újból birtokába jut „az egek minden titkának”.

Azt hiszem, hatszor fél deci pálinkát ivott meg.

A Café de Flore ott lapult a szelíden emelkedő domb alján, F. előkelő negyedében, egy körút sarkán. Benn félhomály, olyan szándékolatlan sötétség uralkodott, amilyen csak azokban a házakban tud lenni, melyeket nem a szükség, hanem a felgyülemlett tőke építetett még egy macskaugrásnyival a szecesszió előtt, cseppet sem a célszerűség elveit követve. A sötétet az elhúzott drapériák is alig tudták enyhíteni. Körben a falakon nappal is égtek az aranyozott, karos gyertyatartók utánzat-égői, kissé jobb megvilágításban tüntetve fel a századvég rézbe metszett krinolinjait, napernyőit, sétatálcáit. Hatalmas, rózsaszín ernyős állólámpa alatt egy rossz, nyilván valcerekkel rekedtre nyaggatott Pleyel árválkodott flamand csipkefőkötővel, közepén jókora kínai vázával.

Hát ilyen volt a mi Flore-unk: csupa polgáromantika, csupa cukrozottság: az idő úgy járt el felette, hogy minden évtized köteletségének érezhette tollseprős, szalmiákszeszes, porrongyos megőrzését. Jadwiga nagy gyönyörűségére.

Ami igaz, az igaz, itt pompásan elrejtőzhetett, aki nem óhajtott a Belváros látogatottabb, valósággal burjánzó kávéházainak egyikében minduntalan ismerősökbe botolni, hogyvan-hogyvanolni. Jadwiga mint törzsökös törzsvendég a fogas közvetlen közelében üldögélt: őrizte a hanyag mozdulattal felhajított, valaha drapp színű műanyag táskáját. Sokáig fúrta az oldalamat, mi az ördögöt cipelhet bőröndnyi táskájában. Konyhai zöldséget nem, az bizonyos. Igaz, ezt akkor még nem tudhattam. Sok időbe telt, míg láthattam a háztartását: nem volt egy lábasa sem, amiben pár krumplit főzhetett volna magának. Könyvet sem cipelt, hiszen második találkozásunk óta — az első, vonatbeli után — tudtam, hogy Jadwiga tulajdonképpen lenézi az irodalmat, illetve: amit igényel belőle, az Péguyn, Gide *Les nourritures terrestres*-jén, Lev Tolsztojon, Dosztojevszkijen, Byronon kívül édeskevés; esetleg még Chateaubriand az, akit elfogad. Már csak ezért is ritka csodabogárnak tekinthettem volna, mint mindenkit, aki őszinte örömmel olvassa például Klopstockot, Lamartine-t, Racine-t. Ha el kellene költözniük erről a bolygóról, csak ezeket vinnék magukkal? A kortárs irodalmat meghagyva a száz-kétszáz év múlva következőknek, ha ugyan akkor még lesz élet ezen a mi csillagunkon, amikor már igazán mindegy, hogy írt-e Aragon és Andrić, esetleg Szabolcska Mihály.

Hogy mégis milyen volt a háztartása és a könyvtára, csak a véletlennek köszönhetően tudtam meg. Néhányszor ugyanis elkísértem, téli estén, fel a dombjára — je grimpe ma colline, ma chérie! —, Jadwiga ott botorkált mellettem a hóban, és bele kellett karolnom, hogy el ne essen. A táskáját a világért sem adta volna át, pedig hogy könyörögtem! Titkolta, hogy üres. Akkor miért ragaszkodott hozzá olyan görcsösen? Már azt hiszem, elmúlt életéhez ragaszkodott a táskán keresztül, a tárgyi élethez, amikor még volt dolga, cipekedett, holmikhöz kötődött a sorsa, mint végső soron valamenyiünknek.

Persze eleinte nem vette szívesen, hogy elkísérem, és ezt minden elképzelhető módon a tudtomra is adta. Nem, arra nem hivatkozott, hogy a városnak abban a részében, de különösképpen az ő utcájában kiéhezett ordasok falkában pusztítanak, azt sem mondta, hogy a járda végig

alá van aknázva, pedig ez sem lepett volna meg. Mikor odaértünk a háza elé — emeletes, valaha gyönyörű, villaszerű épületcsoda —, gyorsan, valósággal gorombán adott kezet, és nagy sietve eltűnt a kapuban. Többször viszont arról beszélt útközben, hogy boldogan meghívna magához, csak hát a lakás pillanatnyilag nem alkalmas vendégek fogadására, különben sincs otthon semmi, amivel megvendégelhetne, ezenkívül télen-nyáron egyformán hideg van benn.

Míndezek a jelck — ha az elmondottak jeleknek nevezhetők — arra vallottak, hogy Jadwiga egy tökéletesen üres táskát őriz fogasa közelében.

A Flore-ba általában korán jött; érkezésemkor mindig ott találtam. Többször próbáltam megelőzni: nem sikerült, próbáltam késni, szándékosan, de ezzel is fel kellett hagynom. Jadwiga csak ült rendületlenül, bámészkodott maga elé egykedvűn. Ha meglátott, felállással üdvözölt, és kezet nyújtott, egyetlen szokványos szó nélkül.

Ezután kezdetét vette szokásos lovagi viadalunk.

Egymás megismerése, úgy látszik, nem az együtt töltött órák vagy évek számának függvénye. Néha szavak nélkül is nagyon sokat megtudhatunk egymásról. A vasajtók kulcsa nálunk, valahol bennünk rejtőzik. Ezt a Jadwigával átfecsegett végtelen órák folyamán tudtam meg.

Hiába vártam a Flore-ban, nem jött. Jadwiga nem késhet — hajtogatam magamban; ha nem jön, bizonyára súlyos oka van rá. Talán beteg. Nem tévedtem.

„Felmásztam” a dombjára, valósággal futólépésben tettem meg az utat. Sokáig ácsorogtam a ház előtt, a cipőmtől a térdemig hatolt a jeges hideg. Néztem az épületet: hol itt, hol ott gyulladt ki és aludt el a fény. Biztosan Jadwiga járkál egyik szobából a másikba, gondoltam. Biztosan az égbe látó távcsövét keresi. Vagy a különleges fülhallgatót, mellyel ultrarövid hullámon hallgatja az égi jelentéseket. Keresi, és közben mindent felforgat a lakásban. Annyira félti a varázsszerszámaint, hogy még engem sem enged be magához. Senkit sem enged be. S mikor le-lejön a Flore-ba, elzárja. Elzárja, de mindig máshová, úgyhogy maga se találja meg könnyen. A ládák lakatjához kell a varázsszöveg. Vigny. Hiszen megszokott dolgainkért is fáradnunk kell, hogy örömünk teljék bennük.

Aztán imbolyogva megindultam befelé, a varázsló látására. Éreztem, hogy valami meglepetés, megrázkódtatás vár rám.

Csengettem. Senki nem jött ajtót nyitni: se Jadwiga, se az inasa. Feltételeztem, hogy egy ilyen varázslónak inasa is van, aki ráérő óráiban a távcsövet tisztogatja, olajozgatja; a lencserendszert apró üvegpikkelyekre bontja, kiveszi belőlük a parányi szivárványt, ideiglenesen a lámpa-égőbe helyezi, hogy ezzel világítsanak este meg éjszaka, mikor Jadwiga litván vagy svéd nyelven az égiekkel társalkodik, esetleg ellenőrzi, hogy nem felejt-e ki egyetlen sort is Vignyből.

Mikor már vagy tizedszer csengettem, érezhetőn türelmetlenül, egy fehér hálósapkás fej jelent meg a kukucskálóban, és rám rivallt:

— Kérem, itt a lakóknak kulcsuk van, ezt szíveskedjék megjegyezni!

Minden lakónak külön kulcsa! A lakók pedig maguk engedik ki és be a vendégeiket. Hívja fel, akit keres, telefonon a sarokról!

A kukucskáló kisablaka nagy dörejjel becsapódott az orrom előtt.

Megszégyenülten botorkáltam vissza a sarokig. Zseton után kotorász-tam, és a fülkeajtó fogantyújára tettem a kezem. Akkor jutott eszembe, hogy az előfizetők névsorában soha, de soha meg nem találhatom Jadwiga számát, mert nem tudom a teljes nevét. Ha végigolvasnám is a telefonkönyvet, egyáltalán nem bizonyos, hogy rátalálnék, még utca és házszám szerint sem, mert meglehet, hogy a Jadwiga név sem igazi, hanem csak olyan varázslónév. S ha valamilyen csoda folytán megtudnám is a számát, vajon felvenné-e a kagylót? Talán éppen volt szerelmeinek ad bankettet, vagy az inasával szeretkezik. Vagy kihúzta a zsinórt.

Visszabotorkáltam az ajtó elé, és a friss hótól még ragadós falhoz támaszkodtam. Nagyon sokáig álltam ott, aztán egy lábon kezdtem billegni: próbáltam átfázott egyik lábam felmelegíteni a kabát alatt. De nem sikerült. Nem is tudom, mire vártam. Talán arra, hogy jöjjön egy lakó, Jadwiga maga, akinek külön kulcsa van, és maga engedi be és ki a vendégeit.

Nem tudtam, mennyi idő telhetett gólyalábon, csak azt, hogy nagyon-nagyon régóta várok már. Az óráim helyére pillantotam: ekkor eszembe jutott, hogy rég nem viselek órát, nem használok naptárat. A személyi igazolványomat is elvittem az anyámhoz, hogy őrizze ő.

Végre kulcs csikordult a zárban, és én a meghökkent kilépő hóna alatt besurrantam az éppen elsötétülő lépcsőházba.

Ércztem, hogy rettenetesen átfáztam, és a lázam magasra szökött.

Bukdácsoltam a koromsötétben, és belereszkettem a gondolatba, hogy összecsem. Tapogatózva haladtam, remélve, hogy majd csak rátalálok a villanykapcsolóra, amilyennek minden lépcsőházban lennie kell. Reménykedni abban, hogy valahol ajtó nyílik, vagy magától kigyúl a villany, már nem is merészeltem, inkább attól féltem, nehogy a falon tapogatva egy árammal telített, lelógó vezetéket ragadjak meg, nehogy elessem egy lábtörlőben, vagy belezuhanjak egy gondtalanul nyitva hagyott liftaknába.

Megálltam. Teljesen kimerültem, szerettem volna visszafordulni, hogy rohanjak, rohanjak, ki ebből az átkozott házból, ebből az infernói zsákutcából, hogy soha vissza ne térjek ide, még fényes délelőttökön sem, akkor sem, ha Jadwiga maga hív, miután leszereltette az összes zárat, a kulcsokat pedig egy dél-amerikai folyam fenekére süllyesztették. De már késő volt visszafordulni: visszafelé is ugyanilyen nehéz lett volna, ugyanolyan nehéz, mint elérni egyre valószínűtlenebbnek tűnő célokat — megtalálni a varázslót.

Valami sima tárgyba ütköztem. Próbáltam kitapintani. Aztán egy apró, rugalmas felület, de már bele is vinnyogott a csendbe. Csengő volt. Vártam. Talán kijön valaki, és megkérdezi, kit keresek. Azt fogom mondani: a varázslót. Lehet, hogy döbbenet néz majd rám, esetleg rám

csapja ijedtében az ajtót, vagy elnézőn mosolyogva, nagy lélekjelenléttel azt mondja:

— Kedveském, itt nem lakik semmiféle varázsló. Csak az angolparkban találhatná meg. Ott biztosan — és mosolyogva karon fogva, ahogy az örülteket vagy halálos nagybetegeket szokás, és visszakisérne, egészen a bejáratig, vakító folyosófényben, megnyomna egy gombot, s a kapu kitárulna. A kapuban még eligazítana; csupa elnéző jóindulat:

— Kedveském, menjen szépen haza. Kialussza magát, és holnap, ha a park kinyitott, a „C” busszal kimegy. Tudja, ugye, hogy honnan indul. Ott lesz, én biztos vagyok benne, ott lesz a maga varázslója. — Talán még suttogva, fecsegőn hozzátenné: — Tudja, én már régen nem keresem a varázslót.

— Hogyan? — néznék rá. — Hiszen itt lakik a házban!

De közbeszólásom figyelemre se méltatná:

— Már elmúltam negyvenéves. Azt hiszem, utoljára húsz vagy huszonöt évvel ezelőtt kerestem a varázslót. És nem találtam meg, nekem csak eliheti. Csak egy csúf, beképzelt öregasszonyt — nevetgélne, majd hirtelen eltűnne a kapuban, engem, hitetlent, kirekesztve az újra szál-lingózó hóba.

Valóban nyílt az ajtó, egy kisfiú jött ki:

— Nincs itthon az anyukám! Csak a papám, és most nem ér rá. Tessék holnap, pontosan háromnegyed kilenckor jönni.

— De kisfiú — kiáltottam az éppen visszahúzódó gyerek után —, én a varázslót keresem! Itt lakik, tudom biztosan, sokszor el is kísértem, esténként, mikor a Flore-ból, akarom mondani, a Krisztina kávéházból jöttünk. Tudod, olyan nagy táskája van . . .

— Hát persze hogy tudom — örült meg a kisfiú. — Az az idős néni, ugye?

— Az, az!

— Tessék jönni, majd elvezetem. Csak vigyázni kell, mert a pincefolyosón nem ég a villany, és sok a patkány meg a szemét — mondta készségesen, majd az ajtót nyitva hagyva, megindult előttem. — Tetszik tudni — magyarázta bizalmasan —, én is azt hiszem, hogy varázsló. Nagyon-nagyon furcsa varázsló, szerintem a varázslók barátságatlan fajtájából való. Soha nem hívott be magához, pedig hányszor könyörögtem, hogy engedjen be! A mamám azt mondta, biztosan lázas vagy, kisfiam, sokat csatangolsz kinn sapka nélkül, hogy miket ki nem találsz! Gyorsan ágyba dugott a múltkor is, és rengeteg forró hársfateát itatott velem. Aztán azt magyarázta, hogy varázslók egyáltalán nem léteznek, csak a mesében. De léteznek, ugye?

— Persze, hiszen mindnyájan azok vagyunk — feleltem ernyedten, és úgy éreztem, felperzsel a láz.

Szorosan fogta a kezem. A fal mellett tapogatózva, elérkeztünk Jadwiga ajtajához. Ott elbúcsuzott, és megígértette velem, hogy visszafelé is becsengetek hozzájuk, és elmondom, milyen volt benn.

Megígérttem.

Kopogtattam, de senki nem válaszolt.

A pincehelyiség még gyertyafényben úszott: egy kétkarú, vert ezüst asztali gyertyatartóból csurgott alá a viaszuk.

Jadwiga egy magas támlájú, gombos rézágý felhasadt bordázatú matracán feküdt. Azt hittem, meghökkenten bámul rám. Különös, soha, de soha nem látott tekintettel.

— Bon soir! — köszöntem, de nem fogadta köszönésem.

— Puis-je m'asseoir? — kérdeztem, aztán egy kék bársony kárpitú lábzsámolyra ültem.

— Puis-je fumer? — Már nem is vártam az engedélyre, rágyújtottam. Mellettem, a földön, egy meisseneni porcelán halcsonttányér, kék és arany szegéllyel, rajta néhány sebtében elnyomott cigaretta csonkja. Olyan hosszú szopókás, szibériai mahorkájú cigaretták hullája, melyeket bundakesztyűben lehet szívni. Erről is Jadwiga beszélt egyszer.

Észre sem vettem, mikor megeredtek a könnyeim, és egyenesen a parázsló cigarettámra folytak. Kihunyt a szelíd parázs. Óvatosan kezdtem beszélni:

— Ne haragudjon. Én a varázslót kerestem. Honnan is tudhattam volna? . . .

A földön mindenütt újságok, nagy, durva betűtípusú orosz napilapok roncsai. Könyv egyetlen kötet: egy szintén orosz nyelvű Bunakov. Valahol a vége felé újságpapír-jelzés lógott ki belőle. Persze, sokszor beszélt nekem Bunakovról, végtelen Flore-beli csatározásaink idején. Az egyetlen könyve! — hasított belém a gondolat.

Felálltam.

Semmi keresnivalóm nem maradt ott. Visszabotorkáltam a csengőhöz. Megnyomtam. A kisiú nyitott ajtót.

— Meghalt a varázsló! — üvöltöttem. — Nincs többé, nincs többé varázsló! Érted?

A gyerek bölintott, aztán egyetlen szó nélkül felkattintotta a villanyt. A kapuhoz kísért, kinyitotta. Láttam, hogy szeretne mondani valamit, de nem szólt. Hirtelen felágaskodott, a nyakamba csimpszkodott, és megcsókolta a homlokom. Mire magamhoz tértem a meglepetéstől, már csak a kapu csukódását hallottam.

Ismét kinn voltam. Tombolt a hóvihar. Lázam egyre emelkedett, a sarokról taxit kellett hívnom. A jól fűtött kocsiban ültem, amikor elgondoltam, hogy Jadwiga már igazán tudja az egek minden titkát.

A BARNA LÁNY NYOMÁBAN

ALEKSANDAR TIŠMA

II.

Az volt a szándékom, hogy hamarosan ismét Zentára utazom. Mielőtt azonban erre alkalmam nyílt volna, történt valami, ami ideiglenesen elszakított terepemtől. Egy reggel a szabadkai Népfrent irodájában az újságokat lapozgatva, amelyekből rendszerint a témákat merítettem írásaimhoz, egy bekeretezett hirdetésre bukkantam — franciaországi tanulmányokra szóló ösztöndíjat hirdetett. A hirdetés hangsúlyozta, hogy az ösztöndíjakat elsősorban dolgozó egykori érettségizőknek szánták, akiket a háború megakadályozott a továbbtanulásban, s felhívta őket, hogy vizsgázás végett forduljanak kérvénnyel a belgrádi bölcsészeti karhoz.

Már első pillantásra megragadta figyelmemet, hogy a hirdetés feltételei azonosak azzal, amit addigi sorsomnak lehetne nevezni. Hát nem egyike voltam én is azoknak a háború által megzavart diákoknak, akik az elvesztett évek miatt elcsüggedve többé már nem is gondoltak a további rendes tanulásra, és a gyakorlati munka rövidebb útjára tértek? És ez a pályázat nem mutatott-e rá arra, hogy mennyire elhamarkodott, szinte esztelen volt a lemondásom, a beletörődésem?

Ez az új felismerés egész nap szünet nélkül furdalt, idegesített, mint a robbanóanyag, amelynek csúcsán már ég és sístereg a kanóc. S miközben az elhagyatott szabadkai utcákon talpaltam, miközben jegyzetfüzettel a kezemben jártam a hivatalokat és kicsikartam a mulandó értékű újdonságokat, riadtan kérdeztem magamtól, minek nekem ez a hitvány munka, hogyan tudtam eddig is kibékülni vele. Azután egyre világosabb lett előttem, hogy belülről sohasem törődtem bele ebbe a munkába, hogy kezdettől fogva teher volt számomra: üres, papírszerű, hazug; hogy az egyedüli vigasztaló benne a cirkálás, az utazások lehetősége — mint az a Zentára való utazás is —, valójában nem összetevő része volt ennek a munkának, hanem ellentéte, vagyis menekülés tőle. Most pedig, alkalmam nyílt egészen megszökni, nemcsak az újságírói böngészgetés boszorkánytáncából, hanem szűk környezetemből is, amely ezt rám kényszerítette — egy széles, csillogó, idegen világba, ami után mindig vágyódtam.

Amint este megérkeztem bútorozott szobámba, előkészítettem utazótáskámat, és másnap az első vonattal elutaztam Belgrádba.

Belgrádban lucskos idő fogadott — az utasok százainak lába és az

autók kerekei alatt piszkosan fröcskölt az olvadt hó. Megkerestem az egyetem épületét, amit már korábról is ismertem időnkénti belgrádi tartózkodásaim idejéből: a fiatalok tömege árulta el, akik látszólag rá-erősen, de ugyanakkor fontoskodóan ténferegtek előtte a járdán, és megszállták két bejárati kapuját. Lehet, hogy öntudatlanul is irigyeltem ezeket a fiatalembereket és lányokat, akiket elkerült a háborús megrekedés és a vele járó vívódás, így hát gondolkodás nélkül átadták magukat a megtanult rend izgalmainak és unalmainak, ami, feltételezem, ebben az épületben, számomra titokzatos módon folyik — mindenesetre most itt egy kissé betolakodónak éreztem magam.

Beléptem az előcsarnokba, és a kapus egy szobába küldött, ahol a kérvényeket vették át. Ott egy hervadt, szemüveges fiatal nőt találtam, átvette irataimat, amikor azonban már bevezette az iktatókönyvbe, dühösen ajkába harapott. Hol van, kérdezte, intézetem minősítése? Zavarosan hallgattam, mert a hirdetés nem tett említést róla. A lány végigmért, és megkérdezte, hol dolgozom; mégis, amikor megmondtam neki, megnyugodott és felengedett. Azt mondta, hogy a kérvényt ott hagyhatom, azzal, hogy a minősítést később mellékelem.

Elindultam a szerkesztőségbe, ami nem volt messze, és jelentkeztem a portásnál. Fülkéjének üvegfalán át néztem, hogyan tárcsáz valami számot, mond valamit, aztán hallgat, olyan pillantást vetve rám, ami semmit sem árul el, majd ismét telefonál valakinek. Letette a kagylót, és az üvegfal kis nyílásához hajolva közölte, hogy a főszerkesztő foglalt, de helyette fogad.

Miközben a felvonó zümmögve emelt a második emeletre, nem tudtam megszabadulni attól a benyomástól, hogy ismét sorsszerűen egybeesnek a dolgok. A főszerkesztőhelyettes tekintélyes földim volt, a háború előtt lázadó egyetemista Prágában, a háború alatt illegális bácskai harcos, az utolsó harcokban pedig a hadosztály politikai biztosa, akinek arc-kepe, előreugró homlokával gyakran jelent meg a katonai újságokban. Ünnepeleys elfogódottsággal beléptem sötét faburkolatú szobájába, és valóban mindjárt ráismertem a kép alapján, pedig most civil ruhát viselt, és egy kissé természetellenesen, nőiesen elhízott volt. Meglepett magas, sziszegő hangja, ahogyan igen előzékenyen megkínált, hogy üljek le a karosszékre. Amikor azonban megmondtam, mi járatban vagyok, összeszorította vékony ajkait, és dobolni kezdett ujjáival az asztalon.

— Maga kiábrándít engem — mondta sopánkodó, vontatott orrhangon. — Azt hittem, hogy a terepi munka problémáiról fog beszélni...

Azt mondtam, hogy ezt szívesen tenném, most azonban tanulni szeretnék.

— És éppen Franciaországban?

Vállat vontam. Aztán eldadogtam, hogy eléggé jól tudok franciául.

— És felmerült-e magában a kérdés — emelte fel szónoki módon a hangját és felállt —, felmerült-e a kérdés, hogy meglehet-e a lap a maga közreműködése nélkül? És egyáltalán kért engedélyt arra, hogy ma elhagyja a munkahelyét?

Be kellett ismernem, hogy nem.

— Nagyon szép!

Egész hosszában kiegyenesedett, és előretolta kis pocakját.

— Mint fiatal ember, nagyon kiábrándított — sóhajtott. — Jobban meg kellene becsülnie azt, hogy egy olyan fontos helyen szolgál, mint amilyen a közvélemény nevelése!

Lehajtottam a fejem. Feltételeztem, hogy néz, próbára tesz, de a szemem továbbra is lesütöttem, amikor meghallottam:

— Szóval? Mit döntött?

Vállat vontam.

— No látja! — tette hozzá nyomban. — Most pedig menjen szépen vissza Szabadkára, dolgozni. — Felém nyújtotta a kezét. — Nem feledkezünk meg magáról.

Kimentem. De milyen állapotban, alig néhány órával azután, hogy magabiztosan leléptem a vonatról a belgrádi vasútállomáson! Eltaszítottan, összeszidva, kijátszva! És még csak abban sem voltam egészen biztos, hogy igazságtalanul történt-e velem mindez, vagy pedig kérelmem valóban olyan arcátlan, képtelen volt, egyszerű szeszélykitörés, mint ahogyan a helyettes beállította.

De már a vonatban, amely visszafelé döcögött velem a síkságra, határtalan kétségbeesés kerített hatalmába. Mit tettem? Hogyan játszhattam el életem egyedüli, igazi esélyét? Most már megértettem, hogy megtorpantam az ügyes szavak csapdája előtt, amelyeknek a jelentése idegen volt számomra, és ez vette el az eszem. Mert éreztem: ez után a megaláztatás után többé már nem az a fontos számomra, hogy valóban igazam van-e és az sem, hogy ki mit gondol majd rólam; egyedül az volt fontos, hogy elmenjek, elmeneküljek!

Szabadkán az első gondolat, amely felötlött bennem, amikor a vagon lépcsőjéről a sínek közötti piszkos hóra léptem, ez volt: nem szabad belenyugodnom. Kis hiján elhatároztam, hogy visszatérek a következő vonattal, ismét a helyettes elé állok, és megmondom neki: félrcértett, nem mondok le, minősítést követelek! De ehhez a viszontlátáshoz nem volt bátorságom. Hát akkor keressek valaki mást? De kit? Vagy ravaszkodjam ki minősítés nélkül, miután az egyetemen az a lány szabályosan beiktatta a kérvényemet? Ezek a kérdések gyötörtek Szabadkán, miközben a napokat számolgattam a vizsgáig. Végül felvirradt a kitűzött nap, és én még mindig nem döntöttem. Egyszerűen megint a Belgrádba induló vonatra ültem.

Az állomásról az egyetemre mentem. Megtudtam, hol lesz a vizsga, és a folyosón az ablakmélyedésbe, mint valami leshelyre húzódtam. A jelöltek csoportokban kezdtek érkezni, zömük már idősebb volt, bajszos, egyesek rangjelzés nélküli egyenruhákban; a folyosó megtelt. Egyszerre csak megpillantottam az egyetem tisztviselőnőjét, hogyan löri át magát feszült igyekezettel a tömegben, valami pillenyakkendős, kinyalt fiatalembert vezetve. Egy pillanatig haboztam, húzódjak-e még mélyebbre fedezékembe. Mégis, leküzdöttem izgalmamat, kiléptem, megkértem a tisztviselőnőt, hogy jöjjön egy pillanatra félre, és megkérdeztem, kimchetek-e vizgára minősítés nélkül.

Ó mintha teljesen megfélekedezett volna róla.

— Rá van vezetve a listára?

Azt mondtam, nem tudom.

Erre idegesen szétnyitotta a papírt, amit kezében tartott, és megtalálta rajta a nevem.

— Itt van. — A szemüvegén át rám nézett. — Kimehet a vizsgára.

— És a minősítés?

— Az nem az én dolgom. — És hízolgően a fiatalemberre mosolyogva, belépett velem a terembe.

Mindannyian utánuk tódultak, s én csatlakoztam hozzájuk. A terem egy amfiteátrum volt: lementem az egyik középső padig, és leültem egy nagy hajú, görnyedt fiatalember mellé. Rám nézett tiszta kék szemével, közelebb húzódott, és rámutatott a pillenyakkendős emberre. — A francia nagykövetségről van! — Az ember ekkor a tábla felé fordult, és lábujjhegyre állva nagy, olvasható betűkkel leírta: „Comment j'ai passé(e) la guerre?“, a tisztviselő pedig a katedra mellé állt, és bejelentette, hogy mai vizsgamunkánknak ez a témája. Ezután ők ketten a sarokba vonultak, és a vizsga egész idejét állva, beszélgetéssel töltötték.

Vágyakozva, türelmetlenül megírtam a dolgozatom. Utána elolvastam, és nem találtam rossznak. A szomszédom egy cédulát csúsztatott hozzám szólistával, és én lefordítottam neki. Valahol delet ütött az óra. A tisztviselő összeszedte dolgozatainkat, és azt mondta, hogy a vizsga eredményét három napon belül közlésezzik. Szomszédom azonban ezt mormogta: — Eredmény! Mintha már jó előre nem döntöttek volna mindenről! — És rám vicsorította nagy, sárga fogait. Meg akartam kérdezni, mire alapozza gyanakvását, ő azonban már felkelt és kifelé tolakodott a padsorból, a kijáratnál valamelyik ismerősének integetve.

Kimentem én is, új kétségekkel a fejemben. Valóban „mindent előre eldöntöttek”, ahogyan a szomszédom állította? A tapasztalat azt mondta, hogy igaza van, s az a könnyedség, amellyel a minősítéssel kapcsolatos csalást elkövettem, mintha mindezt baljósan igazolná.

Természetesen nem volt türelmem visszatérni Szabadkára. Megebédelttem, aztán elindultam három napra szobát keresni, ami nem volt könnyű a túlszűfolt Belgrádban. Mégis, kaptam egy kis padlásszobát a Moszkva szállóban a központi fűtés csövei és a liftakna között — a felvonó éjszakánként szaharai szárazságú túlfűtött levegőre ébresztett. Kikiugráltam az ágyból, kinyitottam az ablakot, hűtöttem magam, meghültem, elgyötörten aludtam késő délelőttig. Aztán kimentem a fázós, szeles utcára, bebetértem a kávéházakba enni, ülni, várni. A falakról a plakátok az új szindarabok betűit ordították, az újságok a mozielőadások időrendjét közölték, de sehova se mentem. Attól féltem, hogy valaki meglát a szerkesztőségben, és kedvem se volt kimenni valahová. Belgrádot nem nagyvárosnak éreztem, hanem nagy vizsgálati fogháznak, selejtező állomásnak, amelyben szabadon bocsátásomra várok. Vajon tényleg szabadon engednek-e? Ha beesteledett, titokban, vigyázva, hogy elkerüljem a szerkesztőség tájékát, az egyetem közelébe mentem, és valamelyik mellékutcából bámultam magas ablakait. Mi történik ott? Olvassa-e valaki a dolgozatomat? Vagy csak lapozgat a kérvényekben, az iratokban, és vékony, egyenes vonalakat húzogat? Vagy nincs is ott

senki, mert „mindent előre eldöntöttek”? Nem tudtam. Visszatértem a szállodai szobámba, hogy tovább heverésszek, hogy gondolkodjam, hogy aludjak, pihenést nem találva az alvásban. Amikor harmadnap az egyetem előcsarnokába léptem és elolvastam azoknak a névsorát, akik ösztöndíjat kaptak, nem lepődtem meg, hogy a nevem nem volt a listán. Csak azt éreztem — ott az előcsarnok reggeli lámpái alatt, a kis, fehér névsor előtt —, hogy valami bonyolult anyag, valami durva szövet, amely már régóta fenyegetően hajol fölém, most lassan összeomlik, eltemet és a földbe sulykol.

Ez a bonyolult szövet, persze, az én rendes életem volt, amelybe vissza kellett térnem. Ismét Szabadkára kellett utaznom, hogy folytassam a munkát. Fájdalmas volt ez, de a fájdalom kijózanított. Miért? — kérdeztem ismét a Népfront kihalt, hideg irodájában ülve, s magam elé képzeltem, hogy ugyanebben a pillanatban talán valami expresszvonat társaim egy csoportját viszi a messzeségbe, az ismert mezőkön át, amelyek eltűnnek mögöttük. Miért? És azután önállóan, lagymatag természetembe mélyedten, felülvizsgáltam eljárásaimat, azt az ügyetlen téblábolást a szerkesztőség és az egyetem között, Belgrád és Szabadka között, és ezt válaszoltam magamnak: És miért ne? Miért várjam azt, hogy ilyen senkiházi létemre, amilyen vagyok, egyszerűen kinyújtom a kezem és rögtön elérem az élet trónját? Arra kényszerítettem elmerült tekintetemet, hogy elszakadjon a képzelet világától, és ott, azon állapodjon meg, amit valóban megtehetek, s amit meg kell tennem: a kötelességeimen, a munkámon. Ismét bejártam az irodákat, jegyezgettem, átkopogtattam az írásaimat, sőt, ebben a szürke ismétlésben még fel is fedeztem önmagam büntetésének valami sötét kielégülését. Természetesen az újságírás mint hivatás ezért nem lett kedvesebb számomra; sőt, ellenkezőleg, végleg elválasztódott bennem a reménytől, életem nagy vágyától, attól a csalóka hívástól a messzeségbe, ami felvillant előttem, aztán eltűnt.

Ilyen hangulatban elhatároztam, hogy végre ismét terepre megyek. Topolyára nem volt mehetnékem; felültem a zentai vonatra.

Már március derekán jártunk, a sárga, kerek nap sietve kapaszkodott fel a ritkuló égre, s mintegy fáklyával perzselte a földet. A szántóföldek, amelyeken át vonatom dohogott, körös-körül barnán és alakatlanul heverték, mint a rosszul dagasztott kenyér; a hó a barázdák oldalára húzódott, és ott olvadt feketén, könnyű, ritka párát lehelve a magasba. A fülkékben fojtó volt a levegő, pedig nem fűtöttek. Ha meg kinyitottam az ablakot és kihajoltam, jéghideg szél vágódott az arcomba, amitől a fogam is elvászott. Minden olyan összhangtalan volt ezen a márciusi napon, és bennem is, belül. Megkönnyebbülést éreztem, hogy otthagynom Szabadkát, az írásztalomat és az írógépet a Népfront irodájában, és hogy Zentára utazom, amihez izgalmas emlékek fűznek. Csak, kérdeztem magamban, beigazolódnak-e ezek az emlékek a valóságban: megtalálom-e ismét a barna és a szőke lányt, és ha megtalálom, lesz-e olyan szerencsés a találkozásunk, mint először volt? Most, amikor visszaemlékeztem annak a találkozásnak a részleteire, csodálkoztam, hogy minden véletlen volt benne, kezdve attól az elhatározástól, hogy Zentára me-

gyek, rábízva magam a kihalt, éjszakai országútra, a szeleburdi fölvasárlóval együtt; és mégis milyen jól végződött! Ezúttal meg ellenkezőleg, szándékos volt: nemcsak a kívánságom, hogy a lányokat ismét megláljam és valami hasonlót éljek át velük, mint akkor, hanem a reményem is, hogy egy élménnyel visszafojtsak egy kiábrándulást. Ebben a roményben, ennek kínzó háttérében valami egészségtelen feszültséget éreztem, mint a hűvös tavaszi napsütésben, amely hol arra kényszerített, hogy kinyissam az ablakot és szomjasan beigyam a szántóföldekről érkező levegőt, hol meg arra, hogy becsukjam és a fülke még ki nem hült mélyére húzódjak.

Az állomásról gyalog mentem be a városba, ugyanazon a hosszú, egyenes utcán, amelyen egyszer már a duruzsoló traktor pótkocsijában vacogva átügettünk. A nap most az alacsony, zömök házak ablakain csillogott, és a meztelen úttestet sütötte, amely a kölapok részeiben még nedves volt és rohadásra büzlött. Az emberek lomhán lépkedtek, vállukon kabáttal, és meg-megálltak a járdák szélén, hogy odakiáltsanak valamit egymásnak; a kapukból háziruhás nők léptek ki, meztelen lábra húzott papucsban, kannákkal, kosarakkal, kétértelműen a földre szegezett szemmel, izegve-mozogva, gyorsra váltó léptekkel. A nyüzsgés és zavar hangulata érződött, valami ügyetlen és tunya, de ugyanakkor forró testiség hangulata.

Alig ismertem rá a térre, közepén a parkkal: a hó eltűnt belőle, s mintha ez megritkította és kinyújtotta volna a csupasz nyárfák csúcsa felé. A városháza előtt az emberek zsebre dugott kézzel álldogáltak, tereferéltek, lábaik körül gyerekek futkároztak. Kissé távolabb a Royal épülete, megfósztva a jóindulatú hósapkától, felfedte időtől megfeketült tetőjét és lehámozott, mintegy zúzmóval borított homlokzatát. Befordultam Katya kis utcájába, és felfedeztem benne az ismert házat, de már inkább számítás, mint emlékezés alapján: a nap árulkodó szeme alatt most olyan jelentéktelen volt kis, hunyorgó ablakaival és keskeny szűrágta kapujával.

A kapu ezúttal nyitva volt: beléptem a szűk, sötét folyosóra, a végén pedig felmerültem a minden oldalról körülfalazott udvarba. Nem láttam senkit. De egy parányi verandán, szemben a kapuval, tárva-nyitva állt az ajtó, megindultam hát feléje. Amikor bekopogtattam és beléptem, megpillantottam Katyát.

A veranda közepén állt, egy szétszedett vaskályha részeivel körülvéve, könyékig kormos kézzel, arcán nevetséges koromfoltokkal. Mindjárt megismert, és összecsapta kezét. — Hisz ez te vagy! — kiáltott fel éneklő hangon. — Szeeverusz! — Kék szeme ragyogott, fehér fogai szikráztak, kipirult bőre csillogott, s arcán a koromfoltok mellett a nyitott ablaküvegekről visszaverődő napfény aranytallérjai játszadoztak. Könnyedén átugrotta a közöttünk meredező ezüstszerű kályhacsövet, és a tenyere helyett két meztelen könyökét nyújtotta felém.

— Vigyázz, be ne piszkítsd magad. Pucolom a kályhát, szörnyen füstöl.

Aggódva körülnézett; könnyű kék szoknyája meglebbent a lába körül.

— Nincs is hová leülnöd. A szobában meg olyan nagy a rendetlenség! — mutatott a bejárati ajtóval szembeni üvegezett ajtó felé. —

Mégis, légy szives, menj be, és hozz ki egy széket. Én addig gyorsan megmosdom.

Keresztültörtem magam a kormos vasak között, és egy egészen kis, ablak nélküli szobába léptem, amely minden fényt a verandáról kapott. Jobbról homályosan fehérlett a vetellen ágy, balról magas faragott szekrény; a székek egy kerek kis asztal körül álltak a szoba közepén, illetve majdnem az ajtó előtt. — Ne nézd, milyen a szobám! — hallottam mögöttem Katya tréfásan fenyegető hangját. — Fél órája sincs, hogy felkeltem. — Megfogtam a legközelebbi széket, és kiléptem vele a verandára. — Ide! — hívott Katya a sarokba, ahol a fehér mosdó felett kezét szappanozta. Megnézte magát a szögre akasztott tükörben. — Brrr, hogy nézek ki! Kész csoda, hogy nem szóktél meg, amikor megláttál. — Aztán fürgén szappanozni kezdte az arcát.

A széket az ablak mellé tettem, és arccal Katjának fordulva leültem a záporozó napfény alá. Csak szoknyában volt meg rövid ujjú fehér se-lyemblúzban, és ahogyan hajladozott, vékony testének minden hajlata kirajzolódott. Szerettem volna megérinteni, de kívánságom nemcsak érzéki volt, hanem inkább valami örömteli és kíváncsi közelségből fakadt. Az első pillanattól kezdve, amióta Katyához érkeztem, könnyednek és fesztelennek éreztem magam, mintha nyomasztó csavargás után otthombomba érkeztem volna, amiről addig nem is tudtam. Az egész előbbi feszültség mintha valahová szétfoszlott volna belőlem. A napfényes veranda, háttérben a rendetlen szoba és Katya vidám alakja, amely ideoda ugrált csinosítva magát, hogy tetsszen nekem, valami festői gondtalanság benyomását keltette, valami rendkívül sajátos, érdekes és ugyanakkor kötetlen hangulatot, ami pihentetett, de a kíváncsiságomat is csiklandozta.

Amikor megmosdott és megtörölte az arcát, gyorsan lesimitotta blúzát, amely hátul kihúzódott a szoknyájából, és hátra pillantva, leült a mosdó mellé egy alacsony láda szélére. — És most mesélj — kiáltott fel. — Hol voltál ilyen sokáig? De először is, adj egy cigarettát!

Rágyújtottunk, és elmeséltem neki a belgrádi utamat. Megemlítettem neki a vizsgát, de úgy, mintha csupán egy véletlen, jelentéktelen próbálkozásról lett volna szó. És valóban, az esemény, ahogyan elmeséltem neki, jelentéktelennek tűnt, sőt egyes részleteiben nevetségesnek is, mint például a szerkesztő erősködése és az én szépen megfogalmazott, de meddő írásbeli dolgozatom.

— Mondhatom, szép alakokra találtál! — kiáltott fel Katya, miután jól kimulatta magát ügyetlenkedéseimen. — Máskor jobban készítsd elő a terepet.

És ez volt minden: a mese tovább szemmel láthatóan nem érdekelte. Ellenben mohón faggatott Belgrádról: hogyan öltözködnek a nők és működnek-e az éjjeli mulatók? Mivel azonban erről meg én nem tudtam sokat mondani, és a cigarettákat is elszívtuk, mintha türelmét veszítette volna a további beszélgetéshez. — Ah! — pillantott rosszkedvűen a háta mögötti lánán álló kis resóra. — De jól esne még egy kávé, de nekem egy szemem itthon. Menjünk ki valamelyik vendéglőbe?

Elsodálokztam. — Most?

Kérdéssel válaszolt: — Miért, talán foglalt vagy?

Órámra pillantottam, és egy pillanatig haboztam. Valójában nem volt mehetnékem Katyától, ebből a nyugalomból, ebből a feledésből; most azonban, hogy a távozást említette, beláttam, hogy nem fecseghetem át nála az egész napot. Sóhajtva felálltam. — Valóban, legjobb lesz, ha a munkám után nézek, mert másképpen két óráig semmit sem tudok elintézni.

Megértően elmosolyodott, és szintén felállt. — De estére talán találkozunk?

Hálásan megerősítettem. — Természetesen. De hol? A Royalban?

— Hát hol? — Megrántotta a vállát. — Zentán nincs jobb választásod. Legyél ott nyolcra.

Míntha megszurtak volna. — Csak nehogy úgy legyen, mint a múltkor. Ugyanigy nyolcra beszélted meg, és aztán nem jöttél el.

Katya őszintén meglepődött. — Valóban? Ugyan mi is jöhetett közbe? — Összeráncolta a homlokát, előrecsücsöritette kis, duzzadó ajkait az erős gondolkozásban. — Fogalmam sincs róla — tárta szét végre határozatlanul a kezét. Arca ismét felderült. — De estére biztosan eljövök. Legyél te is pontos.

Akkor megkérdeztem tőle azt, amit már kezdetben akartam, de mert restelltem, egyre halogattam. — És Mária? Veled lesz Mária is?

Katya azonban ugyanolyan meglepetten ráncolta a homlokát, mint az imént.

— Mária? Melyik Mária?

— Talán csak tudod, melyik. Az a barna lány. Az, akivel a Royalban voltál, amikor megismerkedtünk.

— Ja ő?! — Katya élénken bólintott, aztán elkomolyodott. — Nem, őt már rég nem láttam. Valójában, úgy látszik, nincs is itt, Zentán. Hallottam, hogy falura utazott, valami nagynénjéhez.

— Szóval úgy. És mikor jön vissza?

— Hát ezt nem tudom. De ha akarod, érdeklődhetek.

— Tedd meg, kérlek.

— Megteszem — mondta magabiztosan. — Szóval nyolckor?

— Nyolckor. — Intettem, és kísértéltem.

Furcsának tűnt most, hogy a városháza olyan közel van Katya lakásához: valójában mihelyt az utcára léptem, alig ötven méterre voltam a tornyos, kupolás ormóttan épülettől. Megálltam, hogy összeszedjem magam, annyira különbözőnek látszott ez a két világ: az, amelyből kiléptem, és az, amelybe belépni készülök. Intim gondtalanság és hivatali nyüzsgés; fecsegés az éjszakai életről és adatok a nemzet sorsáról. Amott, a bejárati lépcsők előtt éppen egy vörös dzsip állt meg; három tiszt ugrott ki belőle, és felsietett a lépcsőkön, amelyeken a ráérős sokaság éppen hogy szétvált. Katyára gondoltam, hogyan lépkedne át kicsinosítva és befűzve ezen a szintéren, karomba öltve a karját, és kissé bűnbánóan megállapítottam: jól tettem, hogy nem fogadtam el meghívását a kávéra. Lehajtottam a fejem, és megindultam a dolgom után.

De a munka valahogy nem állt a kezemhez. Túlságosan is éreztem, hogy a meghajlásom, a bemutatkozás, a kérdéseim — feszélyezettek, erő-

feszítést árulnak el, nem pedig azt a meggyőződést, hogy hasznos, amit teszek. És úgy éreztem, ezt mások is látják rajtam. Zavarba jöttem, és ahelyett, hogy a tényeket hallgattam volna, az arcokat figyeltem, kifejezésüket vizsgáltam, hogy igazoljam vagy eloszlassam gyanakvásomat. Nem színlelnék-e — kérdeztem magamban, miközben adatokat préseltem ki az adóbehajtásról egy görnyedt, földfekete öreg hivatalnokból. Úgy tűnt, hogy az öreg hízelgő, megértő mosolyával szépíti a statisztikát és ezáltal munkáját is, de nem volt erőm, mert nem éreztem igazságosnak, hogy keresztkérdésekkel vegyem célba, vagy feletteseinél ellenőrizzem állításait. Amikor kiléptem a poros adóhivatalból, hogy átmenjek a szomszédos irodába, az volt a benyomásom, hogy jegyzetfüzetemben csupa hazugságot viszek magammal, és zavartan félrekaptam a tekintetem az emberek sora előtt, akik türelmesen várakoztak a folyosón, hogy állítólagosan fontos hivatali megbeszélésünk véget érjen.

Este elmentem a Royalba, méghozzá már fél nyolckor, de egyáltalán nem véletlenül. Újra eszembe jutott a barna lány: mi lesz, ha időközben mégis visszatért Zentára? Vagy ha valójában nem is utazott el a városból? Nem akartam a szöke bizonytalan ígéretei miatt még egyszer elveszíteni a barna lányt. Valójában a szöke iránt sem voltak egészen biztosak az érzelmeim: a kíváncsiság és valami mosolygós baráti rokonszenv között tétováztak.

De a barna lányt nem találtam. A Royal összes lámpáinak fényében ragyogott, asztalterítőitől fehérlett; most mindenütt ültek a teremben, és valami új, fiatalabb pincérek futkároztak az asztalok között, jóval kevesebb ünnepélyességgel, mint a télen azok a régiek. Elsétáltam a vendégek között, nézegettem az arcukat, és egyszerre megpillantottam egy ismerősömet: a szabadkai kerületi lap zentai tudósítóját.

Ő is meglátott engem. Üdvözölt, és mivel váratlanul megálltam, felemelkedett, és habár társaságban volt, hellyel kínált az asztalánál. Egy pillanatig tétováztam, aztán győzött bennem a számítás: jobb eltitkolnom a találkát, mint hogy a kollégám előtt eljátsszam, mint valami színész, minden részletével együtt, a félórás várakozástól kezdve. Bemutakoztam a két lánynak és egy csupasz állú fiatalembernek, majd leültem.

Kollégám azok közé az emberek közé tartozott, akiket hivatásuk, még ha véletlenül is választották, vagy véletlenül őt választották rá, könnyörtelenül uralja; az ilyen emberek másokról sem tudják elképzelni, hogy másként viszonyul a hivatásához. Lacković — így hívták — nyomban elárasztott szolgálati szenzációkkal; megértettem, hogy számára Zenta azt jelenti, amit a hadvezér számára a harctér, amelyen a legkisebb csapatmozdulat is sorsdöntő lehet. Szavaiban az adatok fontossá váltak, nem volt mindegy, hogy a gimnázium az erdősítési akcióra nyolcvan tanulót mozgósított-e a százharminc helyett, mint ősszel, mert a mocsártól egy tizhektáros övezetet kellett elragadni, ami a malária góca volt, a külvárosi szegénynegyedet fertőzte. Csodálkozva hallgattam, de elkerülhetetlen lelkiismeret-furdalással is, mert nekem, aki fontosabb laphoz tartoztam, és talán cikornyásabban tudtam írni, mint ő, ilyen és ehhez hasonló összefüggések nem jutottak az eszembe. Kevés hiányzott, hogy kitarjam előtte a szívem és bizalmasan megmondjam, hogy kétel-

kedem azokban az adatokban, amelyeket délelőtt olyan felületesen összegyűjtöttem; ebben a pillanatban azonban Katya lépett a terembe.

Egyedül jött be, de mintha színes fényszórók követték volna: testhez lapadó fekete kosztümben, amely kiemelte arcának rózsaszínű bőrét és hosszú csillogó lábát, valami lila fátyollal a haján, magabiztos mozdulatokkal, kíváncsi szemekkel. Láttam, hogy keres engem, de nem tudtam mindjárt bátorságot gyűjteni, hogy a Lackoviétyal folytatott sóvány beszélgetés közben intsek neki, hisz olyan kihívó volt. De nyomban utána már késő is volt: az asztalok mellől, amelyek között elhaladt, sokan odaszóltak hozzá, a férfiak felálltak, kezét nyújtottak neki, és magukhoz húzták; ő meg nem ellenkezett, csak — engem még nem vett észre — kutató pillantásokat vetett körül a teremben. Végre mellette termett egy magas, őszes hajú, sötét ruhájú ember; félrehúzta, valamit halkán beszélt hozzá, aztán lassan elvezette a terem mélyén álló asztalához. Ott a lány kezét fogott valami férfiakkal, ledobta fátylát, és kivett egy cigarettát, amit az őszes hajú cigarettatárcából kínált neki. Ránevetett valakire, hátradőlt a széken, és a füst beburkolta.

Most már sajnáltam, hogy tartózkodó voltam, s hogy ne magam hibáztassam, gyűlölködve pillantottam Lackoviéra. Nagy darab, petyhüdt ember volt, vastag fekete keretes szemüveget viselt, és beszéd közben a szemüveget folyton vissza-visszatolta húsos, lapos orrára. Élesen rászóltam:

— És maga nem tud semmi másról beszélni, csak a lapról? Még a kávéházban sem?

Megdöbönt, leesett az álla, a lányok meg felnevettek: — Bravó! Bravó! Látod, hogy másokat is untatsz!

Megpróbáltam enyhíteni a megállapítást, de a velem szemben ülő zömök, rosszindulatú, olajos szemű lány rövid karját a kezemre tette: — Ne magyarázkodjon, valóban szörnyű alak! Látja, két órával ezelőtt érkeztem, és még nem kérdezte meg, hogy éhes vagyok-e.

Valóban, az asztal üres volt előttünk, így hát gyorsan megállítottam a pincért, és kértem az étlapot. Miközben olvastuk, a zömök lány ismét Lackoviéhoz hajolt, egészen közel az arcához, és mohón kérdezte: — Ezt? Ezt? — Kiderült, hogy a menyasszonya volt, egy tanítónő a közeli Adárról, míg a másik nagyon sápadt és szűkszavú lány az egykori iskolatársnője, a csupasz állú fiatalember, aki gondterhelten, mélézva ült mellettem, ennek a barátnőnek a fivére.

Akaratlanul is az új társaság központja lettem. Lackovié szomorúan elhallgatott, a menyasszonya meg tovább ócsárolta: hogy sohasem ír neki, a falura azért nem megy ki, mert állítólag foglalt, ha meg meglátogatja, csak a munkájáról beszél. Sóvárogva helyeseltam: hisz Zenta tele van más érdekességekkel is! Lám én, pedig csak másodszor vagyok itt, egyet-mást már átéltem. Megmutattam neki Katyát, és a lányok bizalmasan összehajoltak: az a hallgatag, aki Zentán élt, azt mondta, hogy látásból ismeri, és hogy Katya állítólag az ismert orvosnak, annak a sötét ruhájú, őszes hajú embernek a szeretője. — Az övé is — javítottam ki, mert nem tudtam többé magamban féken tartani valami szeszélyes játékoságot, a büszkeség és a harag keverékét, hogy Katyát

ismerem és nem vagyok mellette, hogy a barátság valami láthatatlan fonálán tartom, más férfiak társaságában, akik mégis tiszteletet kell hogy ébresszenek bennem, de akiktől elragadom, ha kedvem tartja.

Meghozták a vacsorát, és ugyancbben a pillanatban — csodák csodájára! — a bejárati ajtó és toalett között felállított emelvényről, onnan, ahol már a télen is egy magányos zongora feketéllett, megszólalt a zene. Most azonban három zenész volt az emelvényen — valószínűleg akkor érkeztek, amikor Katya asztala felé tekingettem: az egyiket félig eltakarta fényes hangszere, a másik kettő pedig egyenesen állt, hegedűn és szaxofonon játszva.

— Ahá! — kiáltottam. — Újdonság Zentán!

— Igen — szólalt meg először élénken helyeselve a hallgatag lány. — A Bas-trió, Újvidékről. Nincs tíz napja, hogy megérkeztek.

Az első táncospárok felálltak, és előttünk a tér megtelt ringással. Láttam Katyát is, ahogyan egy fekete alacsony férfi társaságában feláll és az emelvény elé megy. Éppen ettem, de minden pillanatban ránéztem, hogyan ring könnyedén és boldogan, hogyan veti hátra fejét hosszú szőke hajával, csengő nevetését a mennyezet felé küldve. Végre észrevettem. A szeme kitágult, ajkai mosolygó fintorra csücsörödtek. Valamit mondott partnerének, ez körülnézett, aztán a maga és Katya lépteit asztalunk felé irányította. Katya áthajolt a karján, mint valami erkély párkányán.

— Mikor érkeztl?

— Még előtled. De gyorsan társaságot szereztél.

Tekintete egy pillanat alatt bepásztázta az asztalt. — Látom, hogy te is feltaláltd magad.

Elmosolyodtam. — Valóban, nem is érzem rosszul magam.

— Maradsz, ugye?

— Természetesen.

— Akkor még találkozunk.

Partnere tovább vitte, és meg a körülöttem ülők arcára emeltem a tekintetem. Lacković arca tompa csodálkozásról árulkodott, menyasszonya mesterkéltén és rosszindulatúan mosolygott, barátnője kissé lehajtott fejjel áthatóan bámult engem. A rosszkedvű fivér, aki nem akart velünk vacsorázni, időközben eltűnt valahová.

Vacsora után a hallgatag lánnyal táncoltam. Ivankának hívták, és szintén tanítónő volt, de Zentán. Hihetetlenül karcsú volt: kezem alatt — az egész derekát körül kellett ölelnem, hogy közel tartsam magamhoz — éreztem a csipőcsontját, mintha meztelen lenne. De rendkívül jól táncolt, minden mozdulatában természetes, alkalmazkodó hajlékonysággal, úgyhogy egyre érzékenyebbé váló tenyerem alatt vékonysága még valami különös rabszolgánői bájt is kapott. Egyébként kivel is táncolhattam volna mással? Menjek el Katyáért a férfiakkal körülvezt asztalához; ez kihívásnak is tűnhetett volna, meg sértésnek is az asztalomnál ülő lányokra nézve. Jólesett, hogy Katyát nézem most, minden tánc alkalmával magam mellett, hogy cinkos jeleket váltok vele, meg egy-két tréfás szót. A szünetekben ittunk, és egyre inkább hatalmába kerített az ünnepélyesség érzésc, amelyben Katya egy kimagasló dísz

volt, virág a hajladozó ágon, miközben izzó tenyeremen át érzéseim öntudatlanul is utat törtek maguknak lejjebb, partnernöm keskeny csípői köré. Lehet, hogy közben önkéntelenül is a barna lánnyal szerzett tapasztalatot követtem, azt a választást, amely egyszer a szőke helyett véltlenül ráesett és helyesnek bizonyult: egyre mélyebbre és mélyebbre süllyedtem a tánc kódébe.

Lacković és menyasszonya nem táncoltak. Miközben Ivanka meg én az asztalnál időztünk, ők ketten egyhangúan beszélgettek, aztán, mihelyt eltávolodtunk, láttam, hogy a lány rövid testével az asztal fölé hajolva és vakondokszerű kezeivel hadonászva valamit a férfi elképcdt arcába sziszeg. Egy szünet alatt a menyasszony suttozva Ivankához fordult; észrevettem, hogy a lány ijedt pillantása rám rebben. Aztán tovább sugdolóztak, majd Ivanka felénken felém fordult: — Magával maradhatok, míg Vida és Lacković vissza nem jönnek? Azt mondtam, hogy igen, természetesen; erre fövette táskáját, kivette belőle a kulcsot, és az asztal alatt átnyújtotta a barátnőjének. Ez Lackovićra kacsintott, és ők ketten felálltak, majd búcsúfélélet mormogva kimentek.

— Hová mennek? — kérdeztem.

— Hozzám — felelte Ivanka, és lesütötte a szemét.

Ekkor valami új, pártfogói gyengédséget éreztem iránta. Megindított, hogy segít barátnőjének abban, amit szemmel láthatóan illelenség tart, meghatott, hogy enged valaminek, ami erősebb a meggyőződésénél, hogy olyan alázatosan részt vesz egy általános törvény végrehajtásában, amely valamennyiünkön uralkodik ezen az estén a Royal éttermében. Egy pillanatra megéreztem ennek a törvénynek a süvöltését, mint valami forró szelet az arcomon és a kezeimen. A zene ismét megszólalt, és az egész terem talpra ugrott, hívására rohanva. Én is táncolni vittem Ivan-kát. Szorosan átöleltem, szorításommal világosan tudattam vele érzelmemet. Még mindig láttam sápadt kezét, ahogyan titokban átadja a kulcsot barátnőjének, aki mohón megragadja. Arra gondoltam, hogy most magára maradt, a lakásából kizárva, és milyen bizalommal kérte, hogy velem maradhasson. Éreztem, beleegyezne abba is, hogy velem jöjjön a szobámba, hogy végig és hűségesen végrehajtsa ennek az estének a parancsát, mint ahogyan nemrégén ugyanitt végrehajtotta a barna lány. A szoba azonban, amit ezen a délutánon a Royalban kivettem, háromágyas volt, és sarkában már akkor egy csomó poggyász állt: fogalmam sem volt róla, kire bukkanok. Jóval ügyetlenebb és jóval szerencsétlenebb voltam, mint télen a felvásárló.

Elhatároztam, hogy Katyától kérek segítséget. Még tánc közben, komoran jelt adtam neki, hogy beszélni szeretnék vele, és miután Ivan-kát az asztalhoz kísértem, elnézést kértem, és megindultam a terem mélyére. Katya éppen leült, de amikor meglátott, felugrott és elébem jött.

— Valami nincs rendben? — vágódott egy gondterhelte ránc a szemöldökei közé.

Kis híján lemondtam tervemről, olyan szép volt ebben a pillanatban: összehasonlíthatatlanul szebb és lendületesebb Ivankánál. De Ivanka biztos volt, meleg tenyeremen még most is éreztem alázatosságát, Katya viszont még emlékezetemben is bizonytalan volt és nyugtalan. Észrevet-

tem, hogy az asztal mögött ülő férfiak gyanakvó tekintettel méregetnek bennünket.

— Minden rendben van — mondtam. — Csak valami helyre volna szükségem, hogy elvigyem azt a lányt, és úgy gondoltam, hogy megkérdezlek: tudsz-e ilyen helyet...

Figyelmesen, komolyan nézett, aztán összerezte.

— A szállodába nem viheted?

Nemet intettem.

— Várj.

Megfordult, anélkül, hogy bármit is mondott volna: két lépéssel az asztalnál termett, levette a széktámláról kis lakktáskáját, és magával hozta a kezében. Kinyitotta a táskát, és két kulcsot nyújtott felém egy acélkarikán.

— A lakásomra mész, érted? — magyarázta parancsolóan.

Meglepődtem, társaságára néztem, amely feszülten figyelt bennünket.

— Nem lesz kellemetlen?

Katya türelmetlenül megrázta a fejét, és a markomba nyomta a kulcsokat.

— Hallgass, és vedd el. A nagyobbik a kapukulcs. Csak vigyázz, ne csinálj zajt. És ha kijössz, mindent jól zárj be.

— Köszönöm. Igazi jó barát vagy.

Ő azonban szórakozottan bólintott, mintha már nem is hallgatna; a gondolkodás vékony ránca ismét a homlokába vésődött, ajkai összeszorultak.

— Tudod mit... Én talán már nem leszek itt, amikor visszajössz. A lakáskulcsot azért tedd a lábtörlő alá, érted? Csak a kapukulcsot vidd magaddal.

Bólintottam, de habozása nyugtalanított.

— Ha nem leszcl itt többé, hogyan adjam át a kapukulcsot? Hogyan fogsz akkor bemenni?

Megnyugtatóan kacsintott; arcán kesernyés, ahogyan én láttam: korholó mosoly suhant át.

— Ne aggódj. Ha nem leszek itt, ez azt jelenti, hogy reggelig nem is megyek haza. Reggel meg a kapu már nyitva van.

Megértettem.

— Szóval akkor a kulcsot hozzam el holnap?

— Igen, holnap, hozzám.

— Mikor?

— Amikor akarod. Úgy, mint ma. — A mosolya huncuttá fitorult. — Vettem kávé.

Intett és megfordult. Bizonytalanul meghajoltam a társasága felé, és visszamentem Ivankához.

Azt mondtam, hogy mennünk kell, és habár megleptem ezzel, szó nélkül felkelt, és megengedte, hogy rásegítsem a kabátot. Kiléptünk az enyhe éjszakába. Az utolsó mozielőadás biztosan éppen akkor ért véget, mert a téren még emberek létferegtek csoportokban, azután feloszlottak, hangosan búcsúzva egymástól. A lányt Katya háza felé vezettem, és ismét meglepődtem, mennyire közel van. Eszembe villant, hogy ezen a napon

ugyanez a gondolat már kellemetlenül érintett, de nem jutott eszembe, miért. És mégis, az azonosság sötét gyanakvással, majdnem büntudattal töltött el: mintha Ivankát becsstelenül rosszra csábítanám, éppen azzal, hogy ilyen közelre vezetem, mint valami előkészített csapdába. Egy pillanatra még szinte azt reméltem, hogy vissza fog utasítani. De nem tett semmit.

Óvatosan kizártam a kaput, aztán a falakat tapogatva a lánnyal együtt a szűk folyosón át az udvarra értünk. Mindegyik lakás nyugodtan pihent a sötétben, de az ég elég fényt sugárzott ahhoz, hogy felismerjük az épület körvonalait. Megindultunk Katya ajtaja felé, kizártam, magam után húztam a lányt, aztán belülről a zárba tettem a kulcsot, és megfordítottam. A veranda kőpadlója megkoppant. Nem tudtam, hol kell villanyt gyújtani, meg hát a szomszédok miatt féltem is felkattintani. Kitapogattam és kinyitottam a szoba ajtaját, átöleltem a lány sovány derekát, és bevezettem. Úgy döntöttem, hogy itt sem gyújtok villanyt. Azt mondtam a lánynak, hogy vegye le a kabátját, átvetem tőle, és a székre tettem, én is levettem a köpenyem, és feléje nyújtottam a kezem. Megtaláltam a lányt, és magamhoz vontam. Teljesen merev volt, a tenyere és az ajka jéghideg. De nem ellenkezett, s én lassan levetkőztettem, magamról is levettem a ruhát, majd dideregve az ágyba feküdtünk. Kellemes illata volt, tiszta és ugyanakkor használt, mint az otthoni tárgyaké, amikor hosszú távollét után hozzájuk közelünk.

Szerelmi érintkezésünk azonban felületesnek és hidegnek tűnt, és utána az volt a benyomásom, hogy Ivanka, éppúgy, mint én sem, nem kívánja megismételni. Találkozásunk mintha inkább egy általános állapotnak, egy vacsora légkörének, egy olyan jellegzetes dolognak, mint a kávéházi tánc hangulatának a végkifejlése lett volna, s nem valami kölcsönös egyéni törekvésnek; és ezt most, úgy látszik, mindketten éreztük. Igaz, ugyan, hogy nemrégii találkozásom a barna lánnyal ugyanabban a légkörben kezdődött, hasonló indítékokból; de váratlanul fellobbant benne az a csodálatos összhang, amely itt elmaradt. Felkeltem az ágyból, hogy cigarettára gyújtsak, a lány meg, mielőtt még meggyőződhetett volna róla, vissza akarok-e menni, szintén felkelt. Erre hozzáláttam az öltözködéshez, és hallottam, hogy ő is sietség, de ugyanúgy megállás nélkül suhogtatja a ruháját. Ahogyan a sötétben tapogatózva tudtam, rendbe tettem az ágyat; ez idő alatt ő már a verandán várakozott. Kinyitottam, majd kiengedve őt, bezártam az ajtót, lehúztam a kisebb kulcsot a karikáról, és a küszöbön levő lábtörlő alá tettem, körülnéztem, hogy lássam, nem vett-e észre bennünket valaki, majd a lánnyal együtt lábujjhegyen kimentem az udvarról. A kapu nyitva volt, ahogyan hagytam, s így egyszerűen átléptünk a küszöbén. Az utcán senki sem járt. Lassan, mint két kései sétáló, megindultunk a Royal felé.

Amikor beléptünk, először körüljártattam a tekintetem a terem mélyén. Meggyőződtem róla, hogy Katya nincs itt, az asztal, amely mellett ült, elhagyatottan állt, noha még üres üvegek és poharak meredeztek rajta annak jeléül, hogy a vendégek nemrégien távoztak. Lackovičot és menyasszonyát azonban régi asztalunk mellett találtuk! Hallgattak,

ingerülteknek látszottak, sőt a nő kabátban és kendőben ült, mintha csak azt várta volna, hogy megérkezzünk és felugorjon. Ezt meg is tette, mihelyt megpillantott bennünket: — Szép dolog, mondhatom! — vetette oda, és a kezében előkészített kulcsot az üres asztalra dobta. Lacković szintén felállt, füle fölött összeragadt hosszú, göndör hajával, orrára csúszott szemüvegével, zsirosan verejtékező arcával, ijedt tekintetével olyan volt, mint egy fuldokló, akit éppen most húztak partra.

— Megyünk? — dűnnyögte meggyőződéstelen hangon.

Ott, az asztal mellett váltunk el, nem nézve egymás szemébe, mintha mindnyájan valami szégyenletes dolgot követtünk volna el. A lánynak kézfogás közben azt mondtam: — Majd írok —, de éreztem, hogy ő, akár én, nem hisz ebben. Amikor azonban Lackovićekkel együtt kiment és egyedül az asztalhoz ültem, a kietlenség, a hiábavalóság érzése fogott el, és szinte megbántam, hogy elengedtem. Szükségem volt arra, hogy tegyek még valamit, feszített az elhasználatlan erő vagy a vágy: körülnéztem a teremben. Majdnem üres volt, s mintha felforgatták volna: a megmaradt vendégek távoli asztaloknál ültek, és túl hangosan beszéltek, nem törődve a zenészekkel, akik maguk is abbahagyták az élénk táncdarabokat, és híg szalonzenére tértek át. Az ünnepségnek vége volt, anélkül, hogy kihasználtam volna, mint valamikor, amikor a barna lány ült mellettem. Nem rendeltem semmit, felálltam az asztaltól; felmentem a szobámba, és lefeküdtem aludni.

Másnap reggeli után elindultam Katyához, hogy átadjam a kulcsot. Sokáig kellett zörögnöm a veranda ajtaján, míg nem jelentkezett, s amikor kinyitotta az ajtót, egy fázósan összegörnyedt Katyát pillantottam meg, összegyűrt rózsaszínű hálóingban, zilált hajjal, dagadt szemhéjakkal. Könnyes szemével mogorván hunyorgott a napfénybe, amely már elárasztotta az udvart; alig ismert meg.

— Á, te vagy.

— Bocsáss meg, nem tudtam, hogy alszol.

— Semmi, semmi, gyere be.

Az ajtót nyitva hagyva visszahúzódott, és én beléptem, pillantásommal megragadva a könnyű selyem hálóing villanását és Katya bokáig meztelen lábát, ahogyan eltűnik a szobaajtóban. Lassan utána indultam. A szobában sötét volt, a füleléd levegőben savanykás szag terjengett.

— Oohh...

Sóhaja, szinte nyögése az ágy felől érkezett, megindultam hát a hang irányában.

— Rosszul vagy?

— Túl sokat ittam.

A félhomályban kivettem, hogy nincs betakarva, s összekuporodva fekszik a fal mellett, fejét a párnába fúrva, szétbomlott hajjal a karjain.

— Hogyhogy? Hisz a Royalból gyorsan elmentetek.

— Folytattuk. Lakáson.

Odahúztam a legközelebbi széket, és leültem. Cigaretára gyújtottam.

— Adj nekem is egyet.

Csendesen nyögdecselve, egyik oldaláról a másikra fordult, és haját hátravetve felkönyökölt. Odanyújtottam neki a cigarettát, és meggyűj-

tottam a gyufát. Miközben a láng égett, önkéntelenül is a hálóing kivágására pillantottam, és mély, rózsaszínű vajat pillantottam meg kis mellei között, amelyek remegve duzzasztották a vékony anyagot.

— Óóóh, ha most egy kávét ihatnék . . .

— Hát azt mondtad, hogy szereztél.

— Igen, de a resó kint van. Nincs erőm felkelni.

— Majd főzök neked, jó?

— Komolyan? Aranyos vagy!

Felálltam, és kimentem a verandára. A mosdó mellett a ládán megtaláltam a resót, mellette a kávéskannát, egy korsó vizet, a kanalat és henger alakú bádogdobozokban a kávét meg a cukrot. Bekapcsoltam a resót, rátettem a vizet, majd az ablak felé fordultam, és vártam.

Az udvar kivilágított színpadként ragyogott a napfényben. Velem szemben az utcai szárny lakásának ajtaján csipőre tett kézzel egy testes, zilált hajú asszony állt sötét ruhában — ugyanaz, akit a télen az ablakhoz hívtam —, és egyenesen maga elé bámult. Közelebb léptem az ablakhoz, hogy lássam, mit néz, és egy négy év körüli szőke kislányt vettem észre, ahogyan az udvaron guggol és apró ujjával kis homokhalomban turkál, amit biztosan egy gondos kéz vitt oda ki a napfényre. A kislány előretolt meztelen térdei közé hajtott fejjel, felfoghatatlan munkájába mélyedve, mozdulatlanul guggolt, és az asszony is ugyanolyan mozdulatlanul állt és nézett, mintha a figyelme már elszunnyadt volna. Elnéztem őket, várva, hogy a kannában a víz felforrjon, és aggódtam az idő miatt, amely így múlik, egyre kevesebb teret hagyva a munkának. Türelmetlenül gondoltam a városházára, a hátsó szobában levő Katyára, és furcsának tűnt, hogy az emberek olyan különböző módon hagyják múlni az időt. Az idő pedig feltartóztathatatlanul múlt minden másodpercben, pedig fel lehetett volna használni így vagy úgy: a közügyekről vitázva a poros irodában, vagy ivászat után ágyban heverészve, vagy álmatagon figyelve gyermekeid, unokád játékát és növekedését. És én? Hogyan múlt el eközben az én időm? Valahol mindannyiuk között a közepén álltam, sem ott, sem itt, egyikükhöz sem tartozva egészen, de ugyanakkor úgy is, hogy nem tudtam teljesen lemondani egyikük elfoglaltságának a bájáról vagy előnyéről sem: nem tudtam dönteni. Miért? A távozás, a menekülés szép terve miatt, ami a választást elévültté teszi? Ez a terv azonban megvalósíthatatlannak bizonyult, legalábbis számomra, és most itt álltam vereségembe süllyedve, talajhoz préselve, amelyről fel akartam repülni, néhány rövid pályájára szorítva, ide vagy oda. Merre kell hát indulni?

A kannában a víz felsustorgott, és gyorsan befőztem a kávét. A föle felemelkedett, kikapcsoltam a resót, és a kannával megindultam a szoba felé.

Először láttam megvilágítva: az ágy feje fölött kis falilámpa égett. Az ágy be volt vetve, a paplan elsimítva, s Katya a hálóingjére felvett kék háziruhában ült rajta, lábain papucs volt. A haját kefélté.

— A csészéket elkészítettem — mutatott a rózsaszínű hajkefével az ágy mellé húzott székemre. — Vegyél egy másikat.

Megfogtam egy másik széket.

— Azt mondtad, hogy nem tudsz felkelni.

— Most már jól érzem magam. — Söhajtva letette a kefét.

Valóban ismét úgy nézett ki, mint amelyennek megismertem: kék szemének tekintete világos volt, határozott, bőre feszült, a haja közepén választékkal két egyenlő részre osztva, befelé kunkorodó fényes tincsekkel.

Hörpintett a kávéból. — Mmmm. Kitünő. Adj, kérlek, még egy cigarettát.

Cigarettáztunk és kávéztunk, ő az ágyon, én meg vele szemben a széken ülve. Néztem. Szinte elviselhetetlenül szép volt, teljesen rózsaszínűen, karcsún, de keményen, mozgékonyan is, a lámpától, mint egy kis meleg naptól, a vállán fölül megvilágítva. Arra gondoltam, milyen ostoba vagyok, hogy jelentéktelen, hideg lányok miatt holmi vén kéjenceknek engedem át, ahelyett, hogy én ölelkeznék vele ezen a keskeny ágyon, amelynek szelíd illatát már ismerem és szeretem. Talán most kellene ezt megmondani neki: megmondok mindent. Fel kellene kelni a székről, mellé ülni az ágyra, átölelni törekeny vállait, magamhoz vonni és csókolni, csókolni... Vagy pedig ezt korábban kellett volna megtenni, amíg még az ágyon feküdt, mámorosan, alig ismerve rám, talán még összetévesztve valakinek az idegen alakjával az emlékezés vagy az álom visszamaradt foszlányában. Most már túlságosan higgadt volt, szemei kutatva és kíváncsian fürkésztek, minden váratlan szavam csodálkozást keltett volna benne. Most sok szóba, sok időbe, talán egész órákba tellett volna, amíg megmagyaráztam volna neki a tévedésem, illetve míg ezt vele együtt tisztáztam volna, mert még nem is voltam biztos benne, tévedés-e ez, mert a Katya iránti érzelmem mindig olyan ingatag, bizonytalan volt.

— Sietsz valahová? — Nyugtalanságom nem került el a figyelmét.

— Hát, attól függ... — Szorongó szívvel szerencsét próbáltam. — Ha most melléd fekhetnék, sehova se kellene sietnem.

De ő elmosolyodott. — Sok lenne neked a tegnap esti után.

Nemet intettem. — Nem lenne sok.

— Jó neked. De neked úgy fáj a fejem... Mondd, itt maradsz estére?

— Nem tudom. Miért kérdezed?

— Csak. Úgy gondoltam, ha megint szükséged lesz a kulcsra, mondd meg előre. Kellemetlen az emberek előtt.

— A barátod mérges volt?

Katya meglepődött. — Ő? Ó, dehogy. A legkevésbé sem. Igazi barát.

— Mint én?

Most ismét elmosolyodott. — Ő valami más. El akar venni.

— Ohó! És azért vagy hozzá hű?

— Mikor hogy! — Ravaszul rám nézett, aztán elkomolyodott. — De rád valóban nem féltékeny, ezt tudnod kell, mert látott azon az első éjszakán, amikor hazakisértetek. — Visszafojtotta a nevetését. — Az utca túloldaláról egy kapuból lesett, egész éjjel abban a hidegben.

— És miért kellett utánad leskelődnie?

— Akkor még nő volt. Nincs tiz napja, hogy elvált.

— Szóval úgy. — A fejemben azonban már egy másik gondolat motozott. — Máriáról még mindig nem hallottál semmit?

— Nem. Az éjjel érdeklődtem utána. Úgy látszik, hogy még mindig valahol falun van.

Szó nélkül felálltam.

— Már mész? — szomorodott el, és szintén felállt. — De estére eljössz a Royalba?

— Nem tudom — feleltem kedvetlenül. — Azt hiszem, nem bírok. Azt hiszem, visszamegyek Szabadkára. Sok a dolgom.

Katya felsóhajtott. — Igen, nektek, férfiaknak, mindig dolgotok van. — Félrehúzta a száját. — Csak még nekem nincs semmi munkám.

Önkéntelenül is elmosolyodtam. — Hát neked nehéz is lenne igazi munkát találni.

— Ez igaz. — Együtt nevetett velem.

Kikisért az ajtóig; elégedetten kinyújtózkodott. -- Teljesen felébredtem. Kitűnő kávét főztél. Hát akkor gyere, ha megint teheted.

— Jó.

Szinte futva elmentem. Megörültem a napsütésnek, az utcai forgalomnak. Az a fülledt levegő Katya szobájában, az a meddő, bizonytalan időpocsékolás elhomályosította az agyamat, megmérgezett. Bölcs emberi viszonyok után vágytam, valamit tenni akartam, valamit el akartam érní. Sietve kiértem a térre, és fölkapaszkodtam a városháza lépcsőin. Átmentem három vagy négy irodán, de mindegyik osztályvezető távol volt. Akkor eszembe jutott Lacković meséje az erdősitésről, és adatokat kértem. A község titkárához küldtek.

Izmos, szőke fiatalember volt, kopottas fekete, mintegy papi ruhában és fehér leningben, amelyet két gomb tartott össze a toroka alatt. Nyilván szeretett beszélni, és első emeleti nagy szobájában félig az ablakpárkányra ülve széles taglejtésekkel vázolta a város egészségügyi tervét, amit a mocsaras területek kiszáritásával, a vízvezeték és villanyhálózat valamint a zöld övezet bővítésével akarnak végrehajtani. Miután mindent a noteszomba jegyeztem, megkérdeztem, láthatok-e valamit a leírtakból, s ő látható meglepéssel azt felelte, hogy éppen most akart kimenni a terepre. Negyed óra múlva a községi dzsip egy nád-kunyhó-csoport előtt tett ki bennünket, a városi szeméttelp peremén, amely mögött a téglagyár vörös kéménye emelkedett az égnek. A letaposott földön gyerekek kergetőztek, a kunyhók előtt öregasszonyok ültek a napon. — Nappal az emberek mind dolgoznak odaát — mutatott a titkár a téglagyár felé. Aztán megfenyegette öklével a gyerekeket, akik az autó köré csődültek. — Legutóbb leszédtek mind a két lámpánkat — magyarázta fanyar mosollyal. Elindult velem a legközelebbi kunyhók felé, és beszédbe elegyedett az asszonyokkal. Az asszonyok örömmel, de kissé köntörfalazva beszéltek távollevő családtagjaikról; nem volt kifogásuk az áram és az artézi csorgókutak hiányára, noha a titkár éppen arra s erre terelte a beszélgetést; arra viszont panaszkodtak, hogy nincs a közelben egy üzlet sem, s minden bevásárlásért a városba kell küldeniük a gyerekeket. — No látja — súgta a titkár,

amikor ott hagytuk őket. — Elmaradott népség, még azt sem tudja, mire van joga új társadalmunkban.

Amikor visszatértem a városba, átmentem ebédelni a Royalba, de már az asztalnál vázolni kezdtem jelentésemet. Aztán felkapaszzkodtam a szobámba, és miután üresen találtam, folytattam a munkát. Az esti szürkület a vendégek uzsonnáitól zsíros, lötyögő szállodai asztal mellett talált. Meggyújtottam a lámpát, és elolvastam, amit írtam. Észrevettem, hogy gyakran emlegetem a titkárt, és arra gondoltam, hogy a szerkesztőség talán a képét is közölné. Átszaladtam a városházára, megkerestem az ügyeletes tisztviselőt, és megígértettem vele, hogy a titkár fényképét holnapra megszerzi és a szabadkai címemre utánam küldi.

Kimerülten, de felajzott idegekkel és érdeklődéssel léptem ki a városházából. Az volt az érzésem, hogy zsebemben igazi, érdekes újságírói anyagot viszek, és hogy emelt fővel térhetek vele vissza Szabadkára. Egyszerre azonban nem volt mehetnékem Szabadkára. Alkonyodott; magasan fenn, a hajlított vaspóznákon meggyulladtak a lámpák, lent pedig, az üzletek kirakatában a különböző színű papírba burkolt égők. Minden környező utcából, mint patakokból, a térre özönlött a ráérő sokaság: iskolából kiengedett gyerekek, hónuk alatt táskával, egyenruhába szorított katonák, lányok, csapatostul, kettesével karonfogva és vihogva, mintha csiklandozná őket valaki. Egy addig ismeretlen, szinte gyámkodó közelséget éreztem a népség iránt, amely, akárcsak én is, elvégezte a napi munkáját, és most átadta magát az est pihenésének, és arra gondoltam, milyen jó lenne, ha mindig így történne: hogy nappal mindenáron valami hasznosat végezzek, és utána, akár a többiek, élvezem a szabadságom. Akkor talán kevesebbet gondolnék arra, amit elmulasztok; talán megnyugvást találnék a munka és az élvezet váltakozásában.

Sokáig sötáltam Zenta utcáin, lassan lépegetve, homlokom az esti szellőnek fordítva, testemet pihentetve, gondolataimat pihentetve, egyszerűen magamba fogadva a lámpák és a mozdulatok játékát. Kértem a Tiszára, és tovább bandukoltam a töltésen. Itt nem voltak lámpák, sötétség uralkodott, a szél titokzatosan susogott, a lábam alatt mély fényű víz folyt. Néhány göröngyöt dobtam belé, és hallgattam, hogyan cülldyed alig hallható bugyogással a fenékre, hogy szétolvadjon. Aztán lassan visszasétáltam a városba. Kértem a térre, és bementem a Royalba.

A Royal, akár az előző este is, ki volt világítva, tele vendéggel, lányokkal, tisztekkel, hivatalnokokkal, környékbeli falusi legényekkel. Megrendeltem a vacsorát, és körülnéztem. Igen, Katya már itt volt az orvosával és még két nagydarab, érett férfival; magasra emelt kézzel meglepetten intett felém, és én is mosolyogva visszaintettem neki. A zenekar egy táncszámba kezdett, a párok felugrottak, s megállapíthatam, hogy mely lányoknak nincs kísérőjük. Vacsora után néhány lánnyal táncoltam, s végül egy barnánál kötöttem ki; csontos, mélyen árnyékolt arca és erősen kirajzolt ajkai voltak, amelyek, ha bókoltam neki, bizonytalanul széthúzódtak, felfedve a ritka, fehér, ragadozó fogakat. Környékbeli lány volt, két napra jött Zentára a barátnőjéhez

„egy kicsit szórakozni”. Felajánlottam, hogy sétáljunk egyet, és beleegyezett. Megint Katya asztalához kellett mennem. De ő most már messziről megértette: felugrott, letette a cigarettáját, belekotort a táskájába, és mihelyt a közelébe érkeztem, a markomba nyomta a kulcsokat. Háta mögött a férfiak hangosan elnevelték magukat, vagy a mi némajátékunkon, vagy az ő néma buzgóságán, amikor pedig visszaindultam, szívélyes bólogatással búcsúztak tőlem, mintha helyeselnék a jól sikerült tréfát.

És minden úgy múlt el, mint az előző éjjel, habár valamiben egészen másként. Ez a lány fürge volt és félénk, érdekelte, hogy kié a lakás, ahová vezetem, habozott a kapu előtt, szorongatta a kezem, miközben a folyosón és az udvaron át lépkedtünk. Azt suttogta, hogy fél a sötétségtől, és nem akart belépni a szobába, amíg meg nem gyújtottam a villanyt; felszisszent, amikor megérintettem, aztán maga kérte, hogy oltsam el a villanyt, hogy levetközzön. Ölése egyetlen vacogó görcs volt, mintha öntudatlanul menekvést keresett volna benne a számomra ismeretlen szörnyűségektől. Amikor azonban lecsillapodtunk és ismét lámpát gyújtottunk, nem tudtuk többé, hogy mit tegyünk egymással. A lány szégyenlősen nyakig betakarozott a paplannal, s nem is haragudtam ezért, mert kiugró kulcscsontjai voltak, ami beteges külsőt kölcsönzött kissé szétfolyó melleinek. Cigarettáztunk, ő mélyen köhögött, paplant tartó kezei vörösek voltak, ujjain a körmök bőrig vágva. Hogy teljen az idő, megkérdeztem, milyen a falusi élet, s ő erre hosszú, bonyolult mesébe kezdett egy örökségről, amit a rokonai elvitatnak tőle. Szerencsére az órájára pillantott, és látta, hogy késő van, s annak a lánynak a szülei, akiknél vendégeskedik, gyanút foghatnak, miért nincs már otthon. Kikecmeregtünk az ágyból. Ő elment a barátnőjéhez, én meg vissza a Royalba. Katyát ismét nem találtam ott. Eszembe jutott, hogy reggel korán indult a vonatom, és nem tudom majd átadni neki a kapukulcsot. Gondolkoztam, aztán visszasétáltam Katya házához, be mentem az udvarra, és a kapukulcsot is a lábtörlő alá, a veranda kulcsa mellé dugtam, majd a kaput nyitva hagyva kimentem a házból. Kis lelkiismeret-furdalást éreztem, hogy nem tartottam be a megállapodást, annál is inkább, mert valami undor és fáradságérzet miatt úgy tűnt, hogy talán soha nem tudom megmagyarázni Katyának, hogyan következett be ez a szöszegés. Mert úgy éreztem, hogy ha időről időre Zentára is jövök, Katyát soha többé nem keresem fel.

De ez nem vált valóra. Ezen az egész tavaszon egyre gyakrabban utaztam Zentára, Zentán pedig rendszeresen eljártam Katyához. Nyugalanság, elégedetlenség űzött hozzá. Mert az a kompromisszumos recept az időnek a munka és az élvezet közötti felosztásáról egy rendkívüli eset kimenetelének bizonyult, amely csak arra az esetre alkalmazható. Nagy cikkem a zentai peremváros lecsapolásáról valóban hamarosan megjelent lapunkban, a titkár portréjával díszítve, teljes aláírással, ami nemcsak hogy elégtételt adott, hanem hallgatólagos megbecsülést is irántam észak-bácskai terepem politikai munkásai részéről. Ezt a sikert azonban soha többé nem ismételt meg. A hivatalokban, amelyeket továbbra is szorgalmasan bejártam, ezentúl is csak száraz adato-

kat kaptam, s ezek nem voltak elegendőek egy képzeletdúsabb íráshoz; ha meg kimentem a városon kívülre — útépitéshez vagy traktoros szántáshoz —, az életképek iránti vágyamat gyorsan elfojtotta a brigádvezetők tompasága vagy embereik panaszai a fizetésekre és az elszállásolásra. Igaz, hogy a peremvárosi szegénynegyedben folytatott beszélgetés sem volt mentes a banalitástól, de beilleszkedett egy nagyszabású koncepcióba, abba, amit akkor „távlatnak” neveztek, s ami írásomnak üdéséget, zamatot adott. A koncepció azonban nem az enyém volt, azt a megvetett Lackoviáltól vettem át, ami arra figyelmeztetett, hogy mennyire méltó vagyok magam is a megvetésre, mennyire hiányzik belőlem az önállóság, s mennyire méltatlan ahhoz a munkához, amelyhez, állítólag, leereszkedtem.

Fel-felültem a vonatra, és Zentára utaztam. Zentán, levegőjében, embereinek mozgásában mintha még lebegett volna valami egyetlen — szakmai és szerelmi — sikerem lendületéből. Itt még mintha az a titkos sejtelem remegett volna, hogy valakivel találkozni fogok, valamit megtudok, hogy ismét el tudom érni önmagam kiteljesülését, aminek emléke úgy kínozott. De ha a hosszú vasútcán a városba hatoltam és megálltam a főtéren, majd a városháza előtt összecsdődült sokaságba bámultam, igazi undor fogott el, hogy be kell mennem azokba az irodákba, kérdéseket kell feltennem a vetésről és a gépjavításokról — anélkül, hogy igazi belső érdeklődés sarkallna, sőt még anélkül is, hogy igazi képm lenne arról, amit kérdezek. Nem az adatok voltak fontosak nekem, hanem az érzelmek, azok pedig másfelé húztak, a tér melletti kis mellékutcába, Katya lakására. Ha pedig megérkeztem hozzá, ismét beláttam, hogy ő sem érdekel eléggé; vagy pedig, legalábbis nem olyan módon érdekel, ahogyan szeretném, mert szétszaggat, gyanakvásokba, nyugtalanságba ránt. A nyugalom nem a szőke, hanem a barna lány volt. Egyre többször gondoltam rá Zentára utazgatva: a vele töltött gyönyörű, könnyed, fáradhatatlan éjszakára. Járt-e Zentán időközben a barna lány? Megmutatkozott-e valahol? Ezek a kérdések űztek Katyához, egyre türelmetlenebbül tettem fel neki őket reggeli látogatásaim alkalmával.

De a barna lány nem jelentkezett. Hiába faggattam róla Katyát, hiába kicrestem meg vele együtt az öreg, süket rokon asszonyt, akinél a barna lány Zentán meg szokott hálni, hiába álltam lesbe éjszakáról éjszakára a Royalban, utána leskelődve és a pincéreket kérdezgetve, akik továbbra is gyakran cserélődtek. Senki nem tudott róla semmit, sem azt, hogy hol van most, sem azt, hogy jönni fog-e, senkinek sem hagyta meg sem a címét, senkinek sem hagyott üzenetet, mintha szándékosan eltüntette volna maga után a nyomokat.

Hogy kárpótoljam magam, más, új lányokat kerestem, belőlük pedig Zenta és a Royal bő választékot nyújtott ezen a háború utáni tavaszon, amikor minden lány mintha kívánta volna a szórakozást, és sokan közülük valószínűleg pótlást is egy elveszett valaki, valami nyomtalanul eltűnt ember helyébe, mint ahogyan a barna lány eltűnte után a magam módján én is. Lehet, hogy emiatt a mélyebb, láthatatlan rokonság miatt czen a napsütéses, bódító, virágzó fák illatával telített tavaszon

a zenta lányok furcsa mód hajlottak felém. Nem kellett udvarolnom nekik; sőt, ellenkezőleg, szomorúan szorongattam őket a Royalban, tánc közben, és többnyire keveset szóltam hozzájuk. De aztán bekövetkezett a pillanat, amikor a ritmikus zene, az ital és a másik testtel való hosszú érintkezés olyan érzetet kelt, mintha valami rendkívüli történe, s én megszólaltam. E pillanat egyedülvalóságáról beszéltem, megismételhetetlenségéről, arról, hogy a pillanat néha többet érhet egy évnyi üres, meddő időtől, arról, hogy a nő és a férfi közötti találkozás minden, hogy ez a két lény a legtöbbet adhatja egymásnak, ami emberileg lehetséges, és sohasem lehet tudni, mely két lény és mikor teszi meg ezt egymásnak. Meg kellett tehát próbálni, megragadni a pillanatot, nem elengedni; át kellett lépni a veszély és a szégyen megszokott korlátain, és ki kellett nyújtani a kezem az élményért, amely olyan nagylelkűen, olyan pótolhatatlanul és olyan bizonytalanul kínálkozik fel.

De maga az élmény, ha valóra vált, jóval szegényebb volt, még Zentán is — az igazi, a barna lány nélkül. Kilépés a kihalt térre, befordulás Katya kis utcájába, kapu — folyosó, udvar — veranda, a félelem és a megnyugtató szavai, lázas, diszharmonikus ölelés. Visszahátrálás színleg teljesen megegyezés szerint és elégedetten. Kulcsok a lábtörlő alatt, szállodai szoba, amelyben ismeretlen emberek horkolnak, felkelés a sivár reggelen a kérdéssel: „És mi lesz ma?” Kísérlet a megváltásra, dadogó újdonságkereséssel a hivatalok labirintusában. Kiábrándult visszatérés Szabadkára.

Ez az ismétlés szabálya, boszorkánylánca lett. A körözéstől már széddülés fogott el; de nem tudtam kiszakítani magam, mert ez a keringés a vérkeringésembe ivódott, mint valami másik, láthatatlan, erőszakos vérkeringés. Szabadka, Zenta, Szabadka.

Egy ilyen kör után, amikor az állomásról a szabadkai Népfront irodájába érkeztem, belgrádi szerkesztőségem lapterjesztőjére bukkantam, aki betért, hogy a tisztviselőnővel elszámolja az eladatlan példányokat. Hízogő tisztelettel üdvözölt mint író embert, akinek a „dolgoit”, ahogyan mondta, érdeklődéssel olvassák, aztán egyszerre nagyot pislogva megjegyezte:

— Hallom, hogy gyakran utazik Zentára?

Megkérdeztem, kitől hallotta, de kitérő választ adott.

— A jó hír messzire hallatszik... — És mézesmázos ravasz meghajlással elbúcsúzott tőlem.

Ez a találkozás még élénken tudatomban volt, amikor levelet kaptam az igazgatóságtól, amelyben közölték, hogy új tisztségre áthelyeztek a belgrádi szerkesztőségbe. Megértettem, hogy büntetésről van szó, és megértettem, hogy, magam előtt sem beismerve, már régóta büntetésre vártam. Lehajtottam a fejem, és készülödni kezdtem az útra.

De másnap reggel, amikor új távozásom gondolatával ébredtem álmomból, szemem előtt kirajzolódott Belgrád, szövevényes utcáival, amelyekbe rejtőzködtem, félreeső vendéglőivel, amelyekben a sorsomról szóló döntésre várva ácsorogtam, a szerkesztőség az üvegcsillogásban és a faburkolat komorságában, ahol kitaláltak, leköpködtek. Nem volt

erőm, hogy ott éljek, s a felismerés megnyugtató. Felálltam, tollat és papírt vettem elő, és megírtam a választ a szerkesztőségnek, hogy az áthelyezést nem fogadhatom el, mert nem szándékozom tovább újságírással foglalkozni, hanem tanulmányaimat akarom folytatni. És Belgrád helyett Újvidékre utaztam, a szüleimhez.

Hornyik György fordítása

(Folytatása következik)

KÍVÁNT SEGÍTSÉG ÉS HÍVATLAN ATYÁSKODÁS A NEMZETISÉGEK ÉRVÉNYESÜLÉSI FOLYAMATÁBAN

Dr. REHAK LÁSZLÓ

A nemzetiségek nálunk kétségtelenül jelentős érvényesülési folyamaton mennek át. Ez a végbemenő változás csak a nemzetiségi kérdést kellőképpen nem értő számára marad felfedezetlen, s éppen emiatt képtelen a folytonosan változó viszonyokat korszerűbben értelmezni.

Vajdaság esetében szorosan összefügg az öngazgatás erősödése és a nemzeti kollektivitások egyéniségének kifejeződése. Sőt még azt is hozzá kell tenni, hogy Vajdaság újszerű helyzetét nemcsak az autonóm tartomány öngazgatáson alapuló viszonylagos önállósága határozza meg, hanem az itt élő nemzetiségek, mint nemzeti kollektivitások, határozottabb affirmációja is. Ez a kettős jelentőség azonban elválaszthatatlan, egymásba fonódik, szinte sajátos egységet alkot: azok az átalakulások (a társadalmi-termelési viszonyokban, a lakosság szociális szerkezetében, a tudat és műveltség terén), amelyek lehetővé és szükségessé tették Vajdaság öngazgató jellegének határozottabb kifejezésre jutását, lényegesen hatnak a tartomány nemzeti közösségének affirmációs folyamatára is, de a vajdasági nemzeti kollektivitások kifejezettebb érvényesülése is nehezen képzelhető el Vajdaság öngazgatása és a tartományon belüli különféle közösségek öngazgatásának erősödése nélkül.

A szocialista tartomány alkotmányjogilag már meghatározott önállóbb helyzete tulajdonképpen folyamatot jelent, s részben még csak előírányzott teendőket. Ezért gyakorlatunkban különbséget kell tenni a normatív (ahogyan kellene lenni, ahogyan előírásaink alapján majd csak lesz) és a való helyzet között. Hogy ez mennyire folyamatban lévő dolog, — még hozzá lassúbb, mint ahogyan képzeltük —, beszédesen példázza az is, hogy a tavalyra tervezett jó egynéhány lényeges tartományi törvény meghozatala ez évre tolódott el.

Annak ellenére, hogy sok mindent még csak ezután kell megvalósítani (abból is, amit a két év előtti alkotmánymódosításokkal meghatároztunk), ma már egyértelműen kimondhatjuk: a nemzetiségek affirmációs folyamata megköveteli nemcsak a politikai élet gyakorlatának módosítását, hanem ennek az affirmációs folyamatnak megfelelően a politikai rendszer további alakítását is. Ezeket a szükséges változásokat azoknak is tudomásul kell venniük, akik irtóznak politikai rendszerünk további alakításától, mint ahogy az is evidens, hogy politikai rendszerünkben nem hoztuk létre még minden vonatkozásban a ma már szükséges megoldásokat a nemzetek, illetve a köztársaságok közötti viszo-

nyokban. Ezeknek a megoldásoknak körvonalazása most van folyamatban, és egy éven belül, legalábbis pártvezetőségi szinten, kialakulnak majd. A nemzetiségek helyzetére vonatkozó további jobb megoldásokat még csak ezután kell megkeresni.

A KISEBBSÉGI MÚLT ÉS JELEN FOLYAMATOS VÁLTOZÁSA

Összegezve a nemzetiségek helyzetét az elmúlt negyed évszázad során, szembetűnik az, hogy sokban változott és változik a nemzeti kisebbségek és a komplett nemzetek közötti politikai kapcsolat és viszony is. Ezt a fejlődést, a nemzeti kisebbségek helyzetének alakulását, nálunk képletesen úgy jellemezték, hogy a kisebbségek (amelyek külön védelmet élveztek, de ez bizonyos gyámkodást is jelentett egyben) egyenjogú nemzetiségekké fejlődtek.

A végbement változások csak részben fejezik ki a nemzetiségek alkotmányjogi helyzetének alakulását. Ez vonatkozik a nemzetiségekkel kapcsolatos uralkodó politikai nézetekre is. Mindenesetre ma, amikor a nemzetiségek határozott afirmálódásának vagyunk részesei, és amikor rájuk is úgy tekintenek, mint a szocialista Jugoszlávia olyan nemzeti közösségeire, amelyek alapvetően alkotó (konstitutív) elemei ennek az országnak, egyben azt is jelenti, hogy komoly változások mentek végbe a nemzetiségi kollektivitásokon belül, de azt is, hogy az egész ország társadalma is szabadabb, szocialistább társadalommá alakult.

A politikai nézetek alakulásának jelentős állomása volt az ötvenes évek derekáig megtett út, amikor megszűnt az akkori időben önálló szocialista fejlődésünket fenyegető külső nyomás, és amikor a nagy tömegek is tapasztalhatták, hogy az ilyen sorsdöntő, válságos helyzetekben a nemzeti kisebbségek szintén „normálisan” viselkednek. Vagyis éppen úgy, mint — feltételesen mondva — az államalkotó komplett nemzetek. A történelmi tapasztalatok nyomán a nemzeti kisebbségekről alkotott nézeteinket újszerűen fejezhetjük ki. Ezek a nézetek, különösen a maguk idejében, a nemzeti kérdés marxista felfogásában friss és alkotó megközelítést jelentettek.

Az 1958-as és 59-es vitákban, különösen a JKSZ Végrehajtó Bizottságának határozataiban mi már a nemzeti kisebbségeket Jugoszlávia állandó és tartósan jelenlévő tényezőiként tárgyaljuk. Az 1963-ban életbe lépő alkotmányos rend Jugoszláviát meglehetősen világosan az ország nemzeteinek és nemzetiségeinek szocialista közösségeként határozza meg. A két év előtti alkotmánymódosítás ezt az álláspontot még világosabban, teljes egyértelműséggel fejezi ki. Ez egyben azt is jelentette, hogy az elmúlt években az a nézet jutott túlsúlyba, hogy Jugoszlávia nemcsak a szláv nemzetek országa, hanem mindazoknak a nemzeteknek és nemzetiségeknek szocialista országa, amelyek Jugoszláviát alkotják.

A jugoszláv szövetségi berendezés további alakulása, a komplett nemzetek sajátos nemzeti jellegzetességeinek határozottabb afirmálódása és annak a bizonyos unitarizmusnak a háttérbe szorítása, amely az országépítés első évtizedében létező erős központosítás következménye volt —

a gyakorlatban beigazolta, hogy nem gyöngíti a több nemzetiségű ország összefogó erejét. Ha a nemzetiségi viszonyokban nehézségek merültek fel, azt semmiképpen sem a nemzeti jellegzetességek érvényre jutása okozta. Ez a felismerés eljuttatott bennünket oda, hogy a nemzeti szűkkeblőséget, mások nemzeti érdekének kismizmizését nacionalizmusnak bélyegezzük. Ma már meggyőződhattunk arról, hogy az egymás közti nemzeti kapcsolatok fejlesztése és az ország összefogó erejének növelése — ha öngazgató szocialista társadalmunk irányzatából indulunk ki — nem egyeztethető össze a nemzeti individualitás elfojtásával valamilyen unitarista vagy nemzetefelüli indoklással. (Persze, a „vasmarok-politika” képes lenne ideig-óráig az ország kohéziós erejét oly módon is növelni, hogy „sarokba szorítja” nemzeti különbségeinket, de az ilyen pünkösdi királyságszerű logika lényegesen eltér öngazgató szocialista társadalmi rendünk észjárásától.)

Véleményem szerint, nem nehéz bizonyítani, hogy a nemzetiségek affirmációs folyamata nemcsak „nyomon követte” az ország komplett nemzeteinek általános affirmációs folyamatát, hanem egészében szemlélve még gyorsabb is volt, mint az egyes nemzeteknél. Elsősorban az albánokra, az ország egymilliónyi nemzetiségére gondolok, de az afirmáció hasonlóan erőteljes folyamata Jugoszlávia többi nemzetiségénél, legalábbis nagyobb részükénél, hasonló módon észlelhető.

Az alkotmánymódosításokkal, az autonóm tartományok helyzetének megváltoztatásával, a KSZ és a Szocialista Szövetség egy-egy érdekelt vezetőségének határozataival az elmúlt két év alatt olyan intézkedések sorát fogantatosítottuk vagy irányoztuk elő, amelyek világosabban kifejezik majd a nemzetiségek individualitását és még jobban érvényre juttatják elképzelésünket, hogy a nemzetiségek az ország és a társadalom lényeges és egyenjogú tényezői.

Ha a nemzetiségek egyenjogúságáról van szó, véleményem szerint ezt az egyenjogúságot hasonlóképpen kell értelmezni, mint Jugoszlávia komplett nemzeti esetében. Ez az egyenjogúság több, mint jogegyenlőség, a törvény előtti egyenlőség, de nem jelent mindenben egyenlőséget, nem jelenti pl. azt, hogy a fejlettebb nemzeti közösségek további fejlődésüket lényegesen lefékezzék, amíg a kevésbé fejlettek „beérik” őket, vagy hogy a szolidaritás alapján nyújtott segítség mentesítheti a kevésbé fejletteket az elsődleges felelősségtől saját fejlődésük iránt, vagy hogy a meglévő, történelmileg kialakult különbségek máról holnapra eltűnhetnek. Hasonlóan kell értelmezni a nemzetiségek individualitásának határozottabb kifejezését. Ez elsősorban mások viszonyulásában jelent majd változást, a nemzetiségeknél pedig azt hozza magával, hogy saját fejlődésükért, a célok megfogalmazásában és megvalósításában, nagyobb felelősséggel viseltetnek saját maguk és az egész közösség előtt. Ez megint a védnökség (és gyámkodás) alatt lévő nemzeti kisebbségek további átalakulását jelenti, ami nem az elkülönülést és a nemzeti elidegenülést hozza magával, hanem a nagyobb egyenjogúsággal bíró tényezők meghittebb és lényeges kapcsolatainak erősödését.

A nemzetiségek affirmációs folyamata változásokat hoz egész társadalmi helyzetünkbe, és nem korlátozódik csupán közjogi vonatkozása-

sokra. Ezt az utóbbi változást, ahogyan már többen kifejtették, egyesek úgy értelmezik és élik át, különösen a tartományokban, mint a „szerbek pozíciójának visszaszorítását”. Pedig valójában a politikai viszonyok változnak az egyes nemzeti közösségek között — ideértve a nemzeti kisebbségeket is —, különös tekintettel arra, hogy nemzeti közösségekről van szó, s hogy azok individualitásának kifejezése nemcsak hogy nem ellenkezik a szocialista osztálytársadalommal, hanem éppen a nemzeti különbözőségek kifejezése hozhatja meg szocialista társadalmi viszonyaink emberi teljességét. Már ma állíthatjuk, hogy különbözőségünk egysége valóban egységet képez és a különbözőségek kifejezése és megvalósulása nem veszélyezteti társadalmi fejlődésünk szocialista tartalmát, de az ország belső vagy nemzetközi biztonságát sem.

A KÜLÖNBÖZŐSÉGBEN VALÓ EGYSÉG A ROMANTIKUS EGYSÉGESÍTŐ UNITARIZMUS HELYETT

Részletesen sokkal kevésbé körvonalazhatók a politikai viszonyokban végbemenő változások. Bonyolultságukat nemcsak a változások tényleges tartalma fokozza, hanem a változások különféle értelmezése is. Találkozhatunk olyan értelmezéssel — véleményem szerint elsősorban a nemzetiségek soraiban —, amely a mai viszonyokból és felismerésekből méri a múltat, annak viszonyait, az akkori egyenjogúság fokát, lesújtó véleményt alkotva a nemzetiségek és a többségi nemzetek akkori forradalmi erőfeszítéseiről.

Egy másik, szintén egyoldalú értelmezés — ennek igazságtalanságát elsősorban a nemzetiségek érzik át — sok olyan mai törekvést, ami a nemzetiségek határozottabb afirmációjának vonalán van, a régi gyanakvással övez, de főleg régi mércék alapján, és begubózáznak, elkülönülésnek vagy egyenesen nacionalista szeparatizmusnak, szegregacionizmusnak címkéz. Ez különösen olyankor teremt fura helyzetet, amikor a nem kisebbségi, jóindulatból ugyan, de felületes ismeretek alapján, vagy egyszerűen a régi megszokott helyzet alapján, magyarázza: mit is kell akarnia és mit nem a kisebbségnek a saját érdekében.

Még a közelmúltban is a nemzetileg vegyes környezetben a nemzeti kapcsolatokat sokszor az jellemezte, hogy a kisebbségek, fejlődésük folyamán, a többségi és egyúttal fejlettebb nemzetre támaszkodtak. Ez a, bizonyos értelemben egyoldalú, kapcsolat ma sem szűnt meg, nem is küszöbölhető ki teljesen, de általános fejlődésünk folytán egyre kevésbé maradhat egyoldalú ez a kapcsolat, a kölcsönösség elvével kell gyarapodnia.

Mi, a vajdasági nemzeti kisebbségek soraiból való kommunisták — s valószínűleg hasonló volt a helyzet más kisebbségi környezetben is —, nemcsak arról mesélhetnénk kötetszámra, mennyire tapasztalatlanok és milyen kevesen voltunk, hanem arról is, hogy a szerb kommunisták segítsége nélkül nem valósulhatott volna meg a háború utáni első évek

nagy politikai és társadalmi megújodása a nemzeti kisebbségek körében. S ez a segítségnyújtás nem csupán a nemzeti kisebbségek soraiból való kommunistáknak szólt, hanem az egész nemzeti kisebbség társadalmi és nemzeti érdekeinek.

Akár mennyire is igyekeztünk és akármennyire szeretnénk volna, hogy a nemzeti kisebbségek legyenek a fejlődés motorja, alanya, mégis az volt a helyzet, hogy a kisebbségek — eleinte inkább, később már kevésbé — fejlődésünk és kisebbségi politikánk tárgya voltak. Ezért a segítségnyújtás révén megvalósított eredmény, amelyet a nemzetiségek társadalmi fejlődésükben elértek, a szerb kommunisták és, túlzás nélkül, az egész szerb nemzet internacionalizmusáról tanúskodik.

A folyamatban lévő fejlődés következtében ma a nemzetiségek már többet tehetnek, alkalmasabbak saját fejlődésük előmozdítására, mint ahogyan az a múltban és még a közelmúltban is volt. Már utaltam arra, hogy mások voltak a nemzeti viszonyok köztársaságunkban közvetlenül a háború után, mások a tájékoztatóirodás hadjárat lezárulása után és mások ma. Ma már szembetűnőek a nemzetiségek társadalmi szerkezetében végbement lényeges változások, de az egész országban is a nemzeti viszonyok újabb tartalommal gazdagodnak.

Ezért, a nemzetiségek fejlődése következtében, ha a nemzeti kisebbségek továbbjutásának elősegítését és afirmálását a régi módon igyekszünk serkenteni, akkor a régi politikai viszonyokat idézzük fel, noha ma, a mai körülmények közepette ez mindinkább idejétmúlt, mindjobban a szűkkeblű szerb unitarista irányzatként jelentkezik. Úgy érzem, hogy erre egyes szerb, horvát és crnogorai elvtársak és egyes elvtársak a nemzetiségek soraiból nem figyeltek fel eléggé. Hogy konkrét legyen — álljon itt példának a hazai magyarság fejlődése, mert minden múltbeli ideiglenes megtorpanás és a jelenlegi fejlődés problémái ellenére, beszédesek az eredmények: azt a félmilliónyi nemzeti közösséget fejlett és kedvező társadalmi szerkezete miatt gyakran hozzák fel példaként. A jugoszláviai magyarok nemzetiségi közössége valóban fejlett, a múltban is elsősorban fejlett munkásosztálya volt, de ennek a nemzetiségnek bizony megvoltak (fejlődése szempontjából) a maga súlyos problémái is. Emlékeztetnék csak az 1944—45-ös évre. Akkor ugyanis, a világháború végén, elhatároztuk, hogy Vajdaságban bármilyen feltételek mellett és nehézségek árán, lehetővé tesszük a kisebbségek számára az anyanyelvű oktatást az elemi iskolákban. A háború utolsó telén nagy feladat volt iskolákat nyitni, előteremteni a tantestületet és biztosítani az oktatást. Valóságos főnyereménynek számított az A-tanfolyamos munkakerő, pedig ezek csak érettségizett emberek és egyetemisták voltak. Az akkori tanerő zömét a C-tanfolyamosok, vagyis a kisérettségizettek és polgári iskolai végzettségűek képezték (ez kb. a mai elemi iskolai végzettségnek felelne meg). Csak idővel, egy évtized múltán alakulhatott ki a teljes középiskolai végzettségű tanítókáder, nélkülük pedig egy nemzetiségnél sem lehet komolyan beszélni értelmiségi rétegről. Ma köztudomású, hogy a magyar tanügyi értelmiségielnél gyökeresen megváltozott a helyzet.

Az előbbieket során említettem, hogy a kisebbségiek körében tevékenykedő kommunistáknak nyújtott segítség éppúgy vonatkozott ránk, magyarokra is, s hogy erre a segítségre mennyire szükségünk volt, az a tény is bizonyítja, hogy mi, magyar kommunisták politikailag és fizikailag is sokkalta inkább kisebbségben voltunk saját nemzetiségünk körében, mint a szerb kommunisták. Ezért is jelentett sokat a segítség számunkra, mert enélkül kevesebb sikerrel érhattük volna el a jugoszláviai magyarok mai világnézeti, eszmei és politikai érettsége fokát. Ennek ellenére, helyesebben: éppen ezért, a két évtizeddel ezelőtti viszonyulási mód a magyarok körében jelentkező politikai és társadalmi kérdések megoldása során korszerűtlen viszonyulásként hatna. Amennyiben túl sokáig tartósítjuk a régi viszonyok elemeit — amelyek a maguk idejében szükségesek és logikusak voltak —, ezt ma atyáskodásnak, a magyar nemzetiség meghatározott dolgainak intézése feletti gyámkodásnak tekintenék. A jelenlegi viszonyokban gyakran a régi formákat alkalmazzuk, s ez bizonyos esetekben gátolhatja a nemzetiségek egyes kérdéseinek önálló, felelősségteljes megoldását. Az ilyen segítségnyújtás, méghozzá elavult módszerek alkalmazásával — legyen az bármennyire is jóindulatú a többi nemzet káderei részéről —, néha szakszerűtlen, illetéktelen beavatkozásnak minősül.

Politikai viszonyainkban egy másik változás is észlelhető. Mi valamikor Vajdaságban — noha másutt is az országban, de nem ennyire hangsúlyozottan — az osztályjelleget ugyancsak kihangsúlyoztuk és elkülönítettük a nemzeti jellegtől. Mi Vajdaságban igyekeztünk visszafojtani a nemzeti jellegzetességeket, különbözőségeket, hogy ezáltal megerősítsük erkölcsi, politikai egységünket. Jobban kihangsúlyoztuk azokat az elemeket, amelyek nem csupán lényegileg, hanem formailag is összekötnek bennünket, s nemcsak kulturális téren, hanem általában a társulás és a társadalmi szervezkedés terén is.

A tények további hasonló megközelítése, azt hiszem, korrekció nélkül tarthatatlanná vált, mert a jugoszláv társadalmi gyakorlat a nemzetek érvényesülésének útján halad, s ugyanakkor tudatosan beigazolódtott az is, hogy a nemzetek érvényesülése nem teszi kérdéssé az ország egységét. A nemzetek érvényesülése során világosabban felismerhetjük, mi az, ami az „érvényesülésen túl van” és mi a nacionalizmus valójában, vagyis könnyebben felismerhetjük a nacionalizmust. Ha ugyanis visszaszorítjuk a nemzeti érvényesülést, a külön nemzeti jelleg megmutatkozását, e jelleg érvényre jutását, bizonyos nyomást gyakorolunk egy meghatározott környezetre, — tüstént megmutatkoznak a reális körülmények, és az elferdülés jegeit is pontosan fel lehet ismerni.

Vajdaságban valamikor egyes megjegyzéseket eleve sovinizmusnak tulajdonítottunk, noha ma nem vagyok biztos abban, hogy valóban sovinizmus volt-e (ezeket a dolgokat mai felismeréseim alapján szemlélem s nem ahogyan akkor tekintettem a dolgokra). Többek között ilyen megjegyzések is elhangzottak: „Nekünk, vajdasági szerbeknek kevesebb a jogaink, mint a Vajdaságon kívül élő szerbségnek.” A nemzeti jelleg-

zetesség érzékeny volta és fegyelmezett viszonyulásunk folytán akkor elfogadhatatlannak tűnt ilyesmi. A jogok korlátozása természetesen nemcsak a szerbekre vonatkozott, hanem a nemzetiségekre is. Ilyen magatartás szellemében a folklort falusi primitivizmusként, a feudális társadalmi berendezés haszontalan maradványaként könyveltük el; vagy a társadalmi életet a fejletlen falusi környezetben is — ez bizony igen érzékeny dolog volt — erőszakkal egyesítettük a több nemzetű művelődési egyesületekbe. Az ellenállást politikailag gyanús, nacionalista, kispolgári tünetnek kiáltottuk ki stb. E témával kapcsolatosan még egy kérdés vetődik fel: mivel a Vajdaságban élő szerbség jelentős erőt képviselt s nem jutott mindig kényszerű helyzetbe, nem szívlelte meg mindig a nemzeti jellegével kapcsolatos tanácsokat és álláspontokat, nem fogadta el a korlátozásra vonatkozó megjegyzéseket. Persze egy-egy kevésbé létfontosságú kérdés kapcsán kockázatos és nehéz dolog az ilyen nagy erővel szemben felvenni a harcot. Igen ám, de ugyanakkor Vajdaság társadalmának mindig volt és van annyi ereje, hogy a hasonló jellegből fakadó ellenállást a nemzetiségeknél letörje vagy ezt az igényt nemzetieskedésnek, nem megfelelő magatartásnak tulajdonítsa. Ahelyett, hogy felismernénk és megszoknánk a nemzetek erőteljesebb megnyilatkozását s azt, hogy e megnyilatkozás nem teszi, nem is teheti kérdésessé Vajdaság erkölcsi, politikai egységét és a jó nemzeti viszonyokat, mi gyakran önfeljűen harcolunk a nemzeti jellegzetességek erőteljesebb megnyilvánulásai ellen, — s ezekből a viszonyulásokból nem hiányzik sem a szubjektív önkényeskedés, sem pedig a döntőbíráskodás.

Ha adott esetekben másként viszonyulnánk és nem reagálnánk a csárdást vagy a kolót járnai akaró népi táncsoportokra és a népi hagyományok ápolóira, hanem azokra, akiket ez zavar, más helyzet állhatna elő. Igaz ugyan, hogy igen leegyszerűsített példát hoztam fel, karikírozva fejtettem ki véleményem a külön nemzeti jelleg megnyilvánulását idézve, de ugyanezt kifejezhetném szubtilisebb formában is, más dolgokra, esetekre alkalmazva.

A nemzeti és nemzetiségi kérdések további megoldásában romantikus internacionalista viszonyulásunkat elmélyültebbé kell tennünk, mégpedig úgy, hogy a nemzeti jelleg kinyilatkoztatásában felfedezzük az egységet, a különbözőségben való egységet. Az ilyen magatartás magával hozná a nemzetiségi kollektivitások nagyobb arányú érvényesülését. Itt még arra is emlékeztetnék, hogy évekkal ezelőtt politikai dokumentumainkban kerültük a nemzetiségi kollektivitás kifejezést, nemzetiségi hovatartozást írtunk. Ezt azért mondom, mert az egyéni jogok, az emberi jogok nemzeti értelemben is elsősorban a községben, kommunában teljesednek ki, de a jogok bizonyos elemei nemcsak kulturális, hanem politikai jellegűek is, s ezek nehezen vagy egyáltalán nem valósíthatók meg községi szinten. Vajon ha ezt szem előtt tartjuk, s ha mégis mindenáron arra esküszünk, hogy a különféle, községen kívüli szervezkedés öngazgatáson kívüli vertikalizmus, eltaláltuk-e az igazságot? Nemzetgazdasági téren reakciónak minősítettük már a csupán területi, községi

szintű szervezkedést, hisz az öngazgatáson alapuló szervezet magába foglalja nemcsak a horizontális, hanem azon túlmenően, minden másfajta, tehát a vertikális szervezkedést is.

NEM SZENZÁCIÓS „ESETEK”, HANEM LÉNYLGBEVÁGÓ VÁLTOZÁSOK, NAGY FORDULATOK NÉLKÜL

Nemzetiségi viszonyaink alakulása, minden dinamizmusa ellenére sem vethet fel máról holnapra újabb és újabb mozzanatokat. Minden nemzetiségi viszony igen szövevényes, mert magába foglalja a gazdasági, társadalmi, szociológiai, kulturális, politikai, művelődési, lélektani és más tényezők fejlődését egy-egy nemzeti közösségen belül, de az ezekre a tényezőkre gyakorolt hatásokat is. Mégis úgy látszik, nagy csábítással bír az a téves nézet, amely a nemzeti viszonyokat csak a kulturális eseményeken keresztül szemléli. Az ilyen „irodalomközpontú” szemlélődés nemcsak kultúrmunkásainkat csábítja, még kevésbé csak a magyarokat. Akadnak politikusok is, akik a kultúra terén jelentkező tényleges vagy vélt eszmei tévelygéseket egybefűzik, igyekeznek ezeket általánosítani és ennek alapján meghatározni a szükséges teendőket. Az ilyen hozzáállás révén igencsak elvethetjük a sulykot, és arra a következtetésre juthatunk, hogy az értelmiségiek okozzák a legtöbb eszmei kárt a nemzeti viszonyok szocialista természetű erősödésében.

Természetesen, a nemzeti egyenjogúság politikájának megvannak a maga „hétköznapijai”, máról holnapra nem történnek fordulatok, még „esetek” vagy szembetűnő „tévelygések” sem, mégis sokkal, de sokkal lényegesebbek, mint az értelmiséggel és a kultúrával kapcsolatos kérdések, nemkülönben az arról folyó vita is, hogy a mai vegyes nemzetiségű területi iskolák számlájára elhangzott kritikai megjegyzések valóban szakavatatlanok-e, kisebbségi szeparatizmusból fakadnak-e, azután az, hogy hogyan is működjenek a műkedvelő egyesületek és vajon vízszintesen vagy függőlegesen kapcsolódjanak-e össze.

A nemzeti egyenrangúság szempontjából elsődleges fontosságú egy-egy nemzeti kisebbség szociális átalakulása, szociális mobilitása, mert ez lényegesen meghatározza az illető nemzetiség társadalmi lényét, és fontos tényező az ilyen nemzeti közösség egyes társadalmi rétegeinek politikai magatartása szempontjából. Ez a szociális mobilitás sokban függ az iskolahálózat fejlettségétől, a már meghirdetett elv megvalósításától, miszerint biztosítani kell az anyanyelvű oktatást, legalább az elemi iskolában; de függ ez még sok más anyagi és társadalmi tényezőtől is.

Hogy milyen hatalmas problémákkal kell megküzdenie egy-egy nemzeti közösségnek, szolgáljon példaként a magyar nemzetiség szociális átalakulására mutató két mozzanat. A Szerb Köztársaság 1961-es népszámlálási adatait idézve (bővebben szerbhorvát nyelvű közleményemben foglalkoztam vele, az ez év március 19—21-én tartott Krapinske Toplice-i tudományos tanácskozás keretében, A magyarok nemzeti és politikai

fejlődése Jugoszláviában címmel, 17—19. oldal), szembetűnik, hogy — noha a magyar lakosság kevésbé volt földművelő a többihez viszonyítva, és az átlagnál nagyobb százaléka dolgozott a népgazdaság társadalmi részlegében —, fejlett és hagyományos munkásosztálya ellenére, a képzett magyar munkások százalékos részesedése kisebb a köztársasági átlagnál. Kivételt csak a magasan szakképzett munkások képeznek, ezeknek százalékaránya majdnem megegyezik: a magasan szakképzettek egész Szerbiában 7,1⁰/₀-ot tesznek ki, a magyarok 7⁰/₀-ot. A köztársaságban továbbá a szakképzett munkások az összmunkássághoz viszonyítva 43,3⁰/₀, a magyaroknál 31,3⁰/₀, a betanultak 15,8⁰/₀, a magyaroknál 14,3⁰/₀. Viszont, míg az egész köztársaság munkásai között 42,2⁰/₀ a szakképzetlen, a magyaroknál már 46,0⁰/₀. A hivatali személyzet képzettségének tükrében a magyarok iskolai végzettsége még kedvezőtlenebb. Míg a köztársaságban alkalmazott hivatali személyzet 12,9⁰/₀ egyetemet végzett, a magyarok között csak 7,1⁰/₀-nak van hasonló képesítése. Főiskolai végzettségű alkalmazott: 6,5⁰/₀, a magyaroknál csak 4,7⁰/₀. A középiskolai végzettségű alkalmazottak köztársasági aránya a magyar nemzetiségűek arányához: 34,6⁰/₀:30,30⁰/₀ az utóbbiak rovására. Az elemi iskolai végzettségű alkalmazottak százaléka a magyaroknál 49,2, a köztársaságban pedig 37,3⁰/₀. Ez azt jelenti, hogy minden második magyar alkalmazottnak ilyen alacsony végzettsége van.

A szociális átalakulás másik fogas kérdése (Varga László ez év júniusában sikeresen megvédett szerbhórvát nyelvű diplomamunkája szerint, melynek címe: A magyarok társadalmi, politikai helyzete Jugoszláviában, 28—30. oldal) a magyarok iskoláztatási lehetősége. Így, amíg 1960-tól 1966-ig a vajdasági középfokú szakiskolákban és technikumokban a diákok száma megkétszereződött, a magyarok száma csak 1,6-tal növekedett (ezeknek fele se részesülhetett anyanyelvű oktatásban). A tanító- és óvónőképzők diákjai is ez idő alatt megduplázódtak Vajdaság-szerte, a magyar nemzetiségűek száma viszont csökkent, részint azért is, mert az ilyen végzettségű magyar szakemberek iránt gyérült a kereslet. A gimnazisták száma hat év alatt 2,5-szeresen növekedett, a magyar gimnáziumi tanulók száma viszont csak 10⁰/₀-kal. A szakmunkásképző iskolák tanulóinak száma az említett időszak alatt 1,5-szeresen növekedett, a magyarok száma 10⁰/₀-kal esett, s ebből kétharmad nem részesülhetett anyanyelvű oktatásban. Az egyetemre kerülők számaránya is kedvezőtlenül alakul az utóbbi években. Jugoszláviában 1963-ban 2913 magyar egyetemista tanult, 1968-ban 2700, vagyis 7⁰/₀-kal kevesebb, ugyanakkor ebben az időszakban az egyetemi hallgatók száma 30⁰/₀-kal növekedett az országban. A magyarok tehát az egyetlen nemzeti közösség, melynek soraiból az egyetemre kerülők száma nemcsak százalékarányban, hanem abszolút számban is csökken.

Ezek azok a problémák, amelyek a magyar nemzetiség szociális átalakulására vonatkoznak. Két olyan hatalmas probléma ez, hogy, túlzás nélkül, egész társadalmunk problémájává nő.

Van egy harmadik dolog is, amely ugyan nem foglalkoztatja közvetlenül a nagyközönséget, mert belső pártügynek tekinthető, noha lényeges Vajdaságban, épp nemzetiségi politikánk megvalósítása szempont-

jából. Ez pedig a tartomány Kommunista Szövetségének kedvezőtlen nemzetiségi szerkezete. Maga az a tény, hogy a VKSZ két és fél évtized eltelte után is ennyire egynemzetiségű maradt, megoldásra váró problémát jelent, különösen azért, mert ez az arány nem igen változott a JKSZ IV. plénuma és a SZKSZ VI. plénuma után sem, pedig akkor félreérthetetlenül megállapítottuk a nemzeti kisebbségek iránti bizalmatlanság szitálásának formáit, és elítéltük ezt a Ranković-féle politikát. A nemzetiségek országos részvétele a KSZ tagságában lényeges a nemzetiség miatt, de a nemzetek felfogása és politikai magatartása miatt is. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a nemzetiségek nagyobb fokú részvétele a KSZ tagságában a JKSZ eszmei irányító szerepe miatt is lényeges, hogy a nemzeti kisebbségek egyenrangúsága, ennek kialakítása teljesebb legyen öngazgató társadalmunkban.

Ez alkalommal csak a fenti súlyos problémákra, megoldásra váró feladatokra utaltam, de szóvá lehetne tenni még sok egyebet, többek között azt, hogy sok esetben az anyanyelv használatának biztosítása ellenére sem vesszük igénybe a lehetőséget, nem vagyunk hajlandók anyanyelvünkön szólni, vagy pedig az anyanyelvű iskoláztatás lehetőségei ellenére a szülő mégis lemond erről. Ha ezekre a problémákra gondolunk, eltörpülnek a részletkérdések, amelyek az utóbbi hónapokban — néha túlméretezve — foglalkoztatták közvéleményünket. Az olyan részlettemák, mint például egy-egy cikknek vagy regénynek nemzeti viszonyokhoz való hibás vagy csak hibásnak vélt hozzáállása, valamilyen évforduló vagy a magyar közelmúltból felvett név körüli bonyodalmak, kulturális egyesületeink és azok szervezeti problémái stb. még a központi szerb és horvát hetilapok hasábjaira is felkérkedtek — néha vaskos ferdítésekkel.

KLASSZIKUS ÉS ÚJ KELETŰ NACIONALIZMUS A NEMZETISÉGEK ÉRVÉNYESÜLÉSÉNEK TÜKRÉBEN

Számunkra, magyarok számára gyakran túlhaladottnak tűnnek azok a viták, hogy kicsi vagy nagy szakadék választja el a meghirdetett elveket a gyakorlattól. Sokkal érdekesebb felfigyelnünk az egyenrangúság elemeinek nacionalista és öngazgatásellenes megközelítésére, arra, hogyan cselekedjünk konkrét esetekben, mi történjék a jövőben, hogyan oldjuk meg szükségleteinket stb. stb.

Ami a nacionalizmust illeti, nálunk, magyaroknál a klasszikus nacionalizmus fogalma közismert. Nagy vonalakban és lényegében ugyanolyan, mint országunk nagy és kis nemzeti közösségeinek a múltból öröklött nacionalizmusa, csak magyar kiadásban. E nacionalizmus etnocentrizmusának nyelvén szólva: a miénk klasszikusabb nacionalizmus, mint másoké, különösen a környező népek nacionalizmusától klasszikusabb, magyarabb, nacionalistább stb. Véleményem szerint mi itt Jugoszláviában mulasztást követtünk el azért, mert nem közvetítettünk legalább valamit abból az önvizsgálatból (és önismeret szorgalmazó erőfeszítésből), amit Magyarország tudósai és közírói egy évtizede végez-

nek a magyar nacionalizmus gyökereinek és részletesebb megjelenési formájának feltárása ügyében. Különben ennek a nacionalizmusnak kötelességünk ellenszegülni itt, ebben a több nemzetiségű országban, nem is elsősorban nemzetközi kötelességből mások iránt, azért, hogy „békeség legyen a házban”, nehogy lovat adjunk más nacionalizmusa alá, hanem elsősorban saját magunk miatt, saját népünk és munkásosztályunk iránti kötelességből kell határozottan szembeszállnunk ezzel a nacionalizmussal. Hisz maradi nézeteket igyekszik nemzeti köntösbe burkolni, és korszerűtlen életérzést, felfogást sugalmaz, mert a múltat eszményítve nemcsak a múlt viszonyai mellett ágál, hanem gátolja azt is, hogy megértsük mai helyzetünket és felmérjük fejlődésünket a jövőben.

Mi eddig nem foglalkoztunk a klasszikus nacionalizmus vizsgálatával nálunk, de már bonckés alá vettük a talajunkból fakadó újabb keletű kisebbségi, magyar nacionalizmusunkat. Nem is annyira címkézve, de saját sorskérdéseinket taglalva, keresve értékeinket, alkotóerőnk lehetőségeit.

Az egyik ilyen, szocialista talajunkból sarjadó hajtás a szolgálékű, kisebbségi életérzésből fakadó nacionalizmus. E felfogás vallói leegyszerűsítetten szólva úgy érzik, hogy a félmilliónyi magyarság itt, Jugoszláviában olyan szerencsétlen kis közösség, hogy önmagát képtelen fejleszteni, ezért a magyarországi magyarok közvetlen függvényének kell lennie, ha meg akarja őrizni individualitását. Ez az elesetségi érzéséből fogant nacionalizmus másik végletbe csaphat át: a nagymagyar nacionalizmus szekere helyett a nagyszerb nacionalizmus szekerét tolja. Szerinte az asszimiláció egyetlen kiútja a jugoszláviai magyarságnak, mert előbb-utóbb úgyis felszívódik, hisz képtelen a sajátos nemzeti életre, a beolvadás történetjék meg hát minél előbb, szerinte minek ez a meghosszabított haláltusa egy szocialista társadalomban, amikor az osztályszempont a lényeges és meghatározó, amikor a világ úgyis az intergráció felé kényszerül stb. Az ilyen kishitűségben gyökerező téves nemzeti tudattal szemben érdemes hangsúlyozni, hogy az itteni félmilliónyi magyar a szocialista öngazgatás értelmében is nagykorúsodik, hogy fejlődésében saját utak és jegyek jelentkeznek a magyar nemzet zöméhez, a Magyar NK magyar lakosságához viszonyítva is. Ezt közíróink már fel-felfedték, noha saját körünkben is berzenkedés fogadta néha az ilyen önismereti vizsgálódást. De a félmilliónyi magyarság viszonya az országon belül is változik a többi nemzeti közösségek irányában, mint ahogyan az előbbiek során már említettem. Ma már föl-mérhetjük, hogy ez a változás a szocialista Jugoszláviában elért fejlődés következménye és hogy ma, s a jövőben még inkább, ez a félmilliónyi magyarság többre képes és többet is törekszik saját sorsa ügyében intézni. Ez a folyamat nem elkülönülést jelent — noha bizonyos értelemben véve az individualizálódás jele —, mert ezáltal az itteni magyarok képessé válnak arra, hogy meghittebb viszonyt építsenek ki más nemzeti közösségekkel gazdasági, politikai téren s a közművelődés és a kultúra terén. Mindinkább magabiztos és egyenrangú félként jelentkezik majd a viszonyok építésében, olyan félként, amely nemcsak hálásan fogadja a támogatást, hanem van mit nyújtania a másik félnek is.

Ma már, képletesen szólva, a valamikori csecsemő nemcsak járni tanult meg, hanem határozott egyéniségű, nagykorú legényke lett. (Az ilyen legénykének rendszerint nem az első dolga, hogy állandóan hálálkodjon annak, aki járni tanította, hanem saját dolgait intézi, és néha túlzottan is érzékenyen örködik egyénisége, integritása és személyi méltósága felett.)

Szerintem jelenleg meddő dolog jóslásokba bocsátkozni a jövőt illetően. Nehéz részleteiben is előre látni az itteni félmillió magyarországi érvényesülési folyamatának majdani eredményeit, nemzeti jellegének további alakulását és társadalmi tartalmát. Ezzel kapcsolatban mégis annyit jegyeznek meg, hogy óvatosnak kell lennünk a jövő megidézésekor, nehogy abszolutizáljuk az afirmációs folyamatok lehetőségét. Egyrészt azért is helyénvaló az óvatosság — noha az abszolutizálás igénye nem jelentkezik irányzatként —, máris figyelmeztetések és gyanúsítások hangzottak el. Másrészt a jugoszláviai magyarok érvényesülési folyamata — ennyit már megállapíthatunk — el sem képzelhető az országban élő nemzetek és nemzetiségek szoros együttműködése nélkül és a magyar nemzet zömével ápoltság nélkül.

Az itteni félmilliónyi magyar országunkon belüli kapcsolatai állandóan napirenden vannak, véleményem szerint, „váltakozó szerencsével”. Ezekben a kapcsolatokban, legalábbis értékelésük közben, sok a formális és a felszínes együttműködés, nem értékeljük kellőképpen a kevésbé szín pompás, de a dolgos hétköznapi egymásrataltságból fakadó kapcsolatokat és a kölcsönös megbecsülést. Ha még ehhez hozzávesszük az itt tárgyalt egyoldalú atyáskodást is, akkor a kapcsolatok meghittsége miatt és azért, hogy azokat mai lehetőségeinkhez mérten tovább építhessük, nagyfokú korszerűsítésre lesz szükség.

A túlzott magabiztosság nemzetközi vonatkozásairól, a jugoszláviai magyarság és a magyar nemzet zöme közötti kapcsolatról tárgyilagosan szólni még nehezebb. A tapasztalatok gyérek, az eredmények még csak most jelentkeznek, az általános nemzetközi helyzet nem mondható valami kedvezőnek, és a jövő is fenyegetéseket és veszélyeket hozhat. Mégis, véleményem szerint, akár saját lehetőségeink túlbecsüléséből, akár a nemzetközi tényezők iránti túlzott gyanakvásból ered, nem helyes és számomra nem fogadható el az a felfogás, amely szerint a nemzeti kisebbség ún. „híd-szerepe” saját országa és saját nemzetének zöme között be nem igazolt tétel, legalábbis az öngazgató szocialista Jugoszlávia és annak magyarjai esetében.

Van még egy fajta nacionalizmus, amely kisebbségi voltunkkal szorosan összefügg, s amelyet nem mi művelünk annyira — elsősorban mi érezzük nacionalizmusnak —, de ez nem jelenti azt, hogy sorainkból nem regrutálódnak az itt szóvá tett többségi nacionalizmus székértelmezései is. Ez a fajta nacionalizmus, pontosabban, a nemzeti kisebbségek iránti érzéketlenség, abból a leegyszerűsített felfogásból ered, hogy mivel nálunk annyira fejlettek már a társadalmi viszonyok, hogy tulajdonképpen nem beszélhetünk nemzeti kisebbségekről és többségi nemzetekről, tulajdonképpen nemzetek közötti viszonyokról van szó (szerbhorvátul „medunacionalni odnosi”, amit már katonás rövidítéssel jelölnek, mint MNO).

Így aztán nem veszik számításba azt, hogy meghatározott esetekben, meghatározott dolgokat és viszonyokat egy többségi másképpen fog fel, másképpen él át, mint a kisebbségi. Ha a nemzetiségekről — nemzeti kisebbségekről van szó, egyúttal mindig a többségek viszonyulása is ide tartozik. Ezt az igazságot legalábbis a jugoszláv politikai gondolkodás már régen egészen világosan kifejtette. Ezért ha jelentkezik a szeparatizmus, ha a begubózás jeleivel találjuk magunkat szembe, ha az elkülönülésnek vagyunk szemtanúi, lényeges megvizsgálni, mi az, ami nincs rendjén az általános viszonyok síkján, mi okozza az ilyen irányzatok jelentkezését. Ha a nemzetiségeknél észlelhető ferdeségeket „rózsafüzérre szedjük” és ezt morzsolgatva fejére olvasunk minden létező és néha nem létező tévelygést, „esetet” stb. — mert erre volt már példa —, az ilyen magabiztosságában tetszelgő egyén megfelelkezik Lenin (1922. december 31-ei) üzenetéről: „Ezért a nemzeti kisebbségekkel szemben tanúsított engedékenységet és békülékenységet inkább túlozzuk el az adott esetben, semmint megfordítva.” Ilyen érzéketlenségről tanúskodik a nemzeti kisebbségek begubózásáról való hangoskodás. Ez mélyen sérti a nemzeti kisebbségeket, mert a felületes vizsgálódás is kimutatja, hogy kultúrájuk, saját érdekükből is, sokkal nyitabb és fogékonyabb a komplett nemzetek kultúrája iránt, mint a nemzeti kultúrák a nemzetiségek irányában azért, mert nem biztos, hogy a nemzeteknek ez az érdeke. Persze ez nem adhat jogot a nemzetiségeknek, hogy ezt a viszonylagos elzárkózottságukat viszonzásul felhánytorgassák a komplett nemzeteknek, hisz egyikük sem viszonyul így valamiféle elvont nemzetköziségből vagy nacionalizmusból, hanem saját érdeklődésétől vezérelve.

A begubózás veszélyéhez vagy vádjához hasonló kérdések esetében szintén lényeges, kik mondják, nemzetiségiek-e vagy többségek, mert más helyzetből, szemszögből nézik ugyanazt a dolgot. Ilyen kérdés például a kommunális rendszer szerepe és ezen belül az öngazgatás ellenére jelentkező majorizálások, a vegyes nemzetiségű iskolák nyílt kérdéseinek megítélése, a művelődési egyesületek jelentősége és szervezési kapcsolódása stb.

A KÖZSÉG ÉS A TARTOMÁNY SZEREPE A NEMZETISÉGEK ÉRVÉNYESÜLÉSÉNEK FOLYAMATÁBAN

Az a véleményem, hogy a kommunális rendszerünkben adódó lehetőségeket mi még nem ismertük fel teljesen, ezért nem használjuk ki kellőképpen arra, hogy a nemzetiségek affirmációs folyamatát kifejezzék, hogy felszínre juttassák azokat a törekvéseket, amelyeket a nemzetiségek egy-egy községenkénti töredéke képvisel, s amit önmagától fel tud mutatni. Még általánosabban fogalmazva: nem figyeltünk fel eléggé arra, hogy politikai rendszerünk meglévő intézményei az eddigieknél jobban szolgálhatnának — ez kötelességük is — a nemzetiségek külön nemzeti érdekeinek kifejezésére és ezeknek az érdekeknek kielégítésére. Itt elsősorban az autonóm tartomány és a község szerepéről és lehetőségeiről van szó. Azok a községek, amelyeknek lakosait több-

ségben egy-egy nemzetiség alkotja, nemcsak önmaguk előtt, hanem lehetőségeiken belül az egész nemzetiségi csoport előtt is felelősséggel tartoznak nemzetiségi politikánk megvalósításáért. Ez a tudat most érlelődik, és van rá biztató példa is.

A községi és a munkaközösségi öngazgatási demokráciával való manipuláció ma egyes esetekben szembetűnő ellenállási formává fajult, azokkal az igényes és nagy célokkal szemben, amelyeket az alkotmánymódosításokban, a tartományi alkotmánytörvényekben és más határozatainkban megjelöltünk. A nemzetiségek helyzetével kapcsolatos manipuláció röviden ebben a felszólító mondatban jut kifejezésre: „Ne avatkozzunk a dolgokba, bizzuk azt az öngazgatásra, majd elintézik ők a dolgokat az öngazgató szervezetben, saját belátásuk szerint!” Első tekintetre úgy tűnhet, hogy a nemzeti kisebbségek egyenrangúságának politikája és az öngazgatás összeütközésbe került. Valójában minden vegyes nemzetiségű közösségre vonatkozik ez, bővebb értelemben minden közösség érdekkülönbségeinek egyeztetésére, hogy formális demokráciával, egyszerű többségi szavazással tartósan nehéz megoldani a dolgokat. Ezt a visszaélési lehetőséget el kell utasítani, mert globális, elvont, semmire sem kötelező a „saját belátásuk szerinti döntés”, amely számol a kisebbség majorizálásával. Ezért kell sikraszállni a tartalmában is demokratikus, öngazgatású elintézési módért. Nem jelent megoldást pusztán a dolog formálisan demokratikus elintézési módja, éppen azért, mert itt is szükségszerűen felmerül a többségi nemzet viszonyulása a nemzeti kisebbség iránt. Többek között ezért is hoztuk az alkotmánymódosításokat és az új tartományi alkotmánytörvényeket, hogy világosabban szavatoljuk a nemzetiségek meghatározott egyenjogúságát. Az ember számára döntő fontosságú az a kapcsolat, amely munkahelyén és területi alapon a társadalmi közszolgáltatás igénybevétele útján jön létre. Ez a kapcsolat annyira fontos, hogy ez határozza meg tulajdonképpen az adott társadalom jellegét.

E kapcsolatokat, szerintem, legalább két szempontból kell megvizsgáljunk. Az egyik körülmény arra utal, hogy ez a kapcsolat, — ha úgy akarjuk, a szervezkedés —, nem szorítkozik kizárólag a községi mezsgyéken belüli kapcsolatra. A községi határokon kívüli gazdasági szervezkedésről már szó volt. De utalhatnék arra, hogy egyes szolgáltatások és azok öngazgató munkaközösségei különbözőképpen kapcsolódnak a községi határon túlra. Úgyszólván szabály az, hogy a községek más és más módon társulnak és szervezkednek tanügyi, egészségügyi, vízgazdálkodási stb. dolgokban. A másik körülmény meg az, hogy a község határain belüli szervezkedés nemigen helyezhető szembe az esetleg megalakuló nemzetiségi művelődési és kulturális szervezetekkel, mert ezek más természetű társulások. Az ilyenfajta társulás a társadalmi rend és a politikai rendszer szempontjából másodrendű, nem döntő fontosságú emberi kapcsolat. A kulturális szükségleteket kielégítő kapcsolatnál lényegesebb, döntőbb ugyanis a termelési kapcsolat.

Mégis tapasztalható ilyenfajta szembehelyezkedés nálunk, ami személyesen nem is izgatna különösképpen, ha az ilyen szembehelyezkedésre nem használták volna fel egyik munkám tételét. Ugyanis Mileta Rado-

vanović (A nemzeti kultúrák és a nemzeti szervezkedés a kultúrában c. írásában; *Magyar Szó* 1970. február 8—13. és *Dnevnik*, 1970. február 8—10.) és valószínűleg az ő nyomán Radovan Popović (*NIN*, 1970. június 21.) szembehelyezi tételeimet a vertikalizmussal. Ez a tétel, ismételtten hangsúlyozom: a községnek nagy lehetőségei vannak a sajátos nemzeti érdekek kielégítésére (szerb, magyar és szlovák többségű községekről van szó). De ez csak az egyik fele az igazságnak. A másik felét — éppen ugyanabban a munkámban részletezem (R. L.: Vajdaság Autonóm Tartomány lakossága nemzetiségi megoszlásának jellegzetességei; megjelent 1969-ben *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban*, című kiadványban). Ugyanis (lásd az idézett kiadvány 63. oldalán), Vajdaság szerb nemzetiségű lakossága nagy tömegében, 80,5 százalékban olyan községekben él, ahol egymaga a helybeli lakosság felét képviseli, és csak 7,5 százalékban él olyan községben, ahol valamelyik más nemzetiség alkotja a lakosságnak több mint a felét (a szerb lakosság további 12 százaléka olyan községben él, ahol több nemzetiség alkotja a község lakosságát, de egy sem éri el számbelileg a lakosság felét). Noha a magyarok 54 százaléka olyan községben él, ahol a lakosság többségét alkotják (az idézett kiadvány 64—65. old.), jelentős százaléka számbeli kisebbségben van egy-egy község területén. A többi nemzetiségeknél és nemzeteknél ez még kifejezettebb.

Ezt a körülményt egy szerb többségű környezet, illetve valaki, aki elsősorban környezete gondolkodási módjára és hangulatára támaszkodik, képtelen úgy érzékelni, mint az, aki a kisebbségi környezet törekvéseit és hangulatát is komolyabban figyelembe veszi. Ezért a szerb környezet véleménye sokkal mindenben kielégítőnek tartja a községen belüli struktúrát mindenfajta szükséglete kielégítésére, és értetlenül nézheti, esetleg felháborodással veszi tudomásul, hogy akkor, amikor minden a legnagyobb rendben van, jönnek valamiféle nemzeti kisebbségek, amelyek a községi határokon kívüli gyanús vertikális szervezkedést emlegetnek.

Ezért van más helyzetben az előbbi szemlélő, mint az, aki a saját bőrön is tapasztalja, élettapasztalatából tudja, mit jelent, minden egyenjogúsági politikánk mellett is számbelileg is kisebbségben élni, kis nemzeti közösséghez tartozni. Ezért csak egyik tételre hivatkozni (annak szembeállítását a vertikalizmussal már más lapra tartozó önkényesség), csak az igazság fele.

A TÖBBSÉGI NEMZET ÉS A NEMZETI KISEBBSÉG VISZONYULÁSA A TERÜLETI ISKOLÁKHOZ

Hasonló helyzeti különbség merül fel a területi iskolákkal kapcsolatos vizsgálódások során. Ezt a kifejezést úgy használom, ahogyan azt Zlatko Melvinger az idézett kiadvány 127. oldalán meghatározta. (Megjegyzendő, hogy vannak olyan szerzők, akik minden vajdasági iskolát területinek neveznek, azzal, hogy más nemzetiségű tanítási nyelv nem lévén, az adott körülmények folytán egy nyelven tanítanak.) Egészen más a

helyzete e szempontból a szerb nemzeti közösségnek Vajdaságban és más a helyzete a nemzeti kisebbségnek. Ugyanis a szerb nemzetiségűek számára a területi iskola kivétel, a nemzetiségiük számára viszont szabály. Íme néhány példa (Zlatko Melvinger A vajdasági területi iskolák eddigi fejlődésének néhány jellegzetessége című munkájában közölt adatok alapján, az idézett kiadvány 141. és 143—145. old.), csak az iskolák számát véve figyelembe: az elemi iskolák közül az oktatási nyelv 256 iskolában kizárólag szerbhórvát, vagyis az iskolák 60 százalékában, míg a szerbhórvát anyanyelvű lakosság (szerbek, horvátok, crnagoraiak) az utolsó népszámlálási adatok szerint a tartomány összlakosságának 64,4 százalékát képezik. Csak magyar nyelven 26 iskolában tanítanak, vagyis az iskolák 6,1 százalékában (a magyarok a tartomány lakosságának 23,8 százalékát teszik ki). Más nemzetiségeknél a helyzet a lakosság számarányától függően különféleképpen alakult. Így a lélekszámban azonos nagyságrendhez tartozó szlovákok és románok esetében 9 iskolában csak szlovácul és 6-ban csak románul tanítanak, míg 13 területi iskolában az egyik tanítási nyelv szlovák, illetve 12-ben az egyik román. Vajdaság 128 iskolája több nemzetiségű területi iskola, vagyis az iskolák 30,1%-a, közülük 104-ben (ez a 425 vajdasági elemi iskola 24,4%-a) magyarul folyik az oktatás. A 188 vajdasági középiskola közül 33, azaz 17,5 százaléka területi iskola (31 szerbhórvát-magyar, 2 szerbhórvát-román tannyelvű), 150 középiskolában a tanítás csak szerbhórvát nyelven folyik, ezek az ún. szerbhórvát tannyelvű homogén középiskolák, továbbá négy magyar tannyelvű és egy szlovák tannyelvű homogén iskola van. Ezért nem mindig meggyőzőek a szerb elvtársak, amikor annyira bizonygatják a több nyelvű egységes területi iskolák előnyeit, mondjuk, egy magyar környezetnek. Mindenesetre nagy figyelemmel kellene meghallgatni a magyar környezetből eredő szakemberek kifogásait és javaslatait. A gyanakvással is óvatosabban kellene élni, mert egy magyar környezet másképpen tekint ezekre az iskolákra — a területi iskolák elvére és gyakorlatára —, hisz számára ez nem kivételt jelent, hanem szabályt.

A KULTÚRA VALÓDI JELENTŐSÉGE ÉS OSZTÁLYJELLEGÉNEK HELYES ÉRTELMEZÉSE AZ EGYENJOGÚSÁG SZEMPONTJÁBÓL

A közművelődési egyesületek kérdésében is más a helyzet, amikor a nemzeti kisebbségek és nagy nemzeti közösségek érdekéről, azaz nézeteiről van szó. A nagy, néhány milliós közösség fenntarthat magának jelentős hivatásos intézményeket, egy kis nemzetiség kulturális tevékenysége jobbra a műkedvelő egyesületek munkájára támaszkodik. Nálunk, magyaroknál egy-egy környezetben a műkedvelő egyesületek kulturális munkája, a környezet fejlődési fokától függően, kisebb vagy nagyobb jelentőségű. Kisebbségi településeken, ott, ahol kisebb számban élnek magyarok és ahol más intézmény nincs, az egyesület az egyenrangúság légkörének megteremtéséhez lényeges kellék.

Akármennyire is fontos ez az emberi tevékenység, mégis néha túl-

méretezett fontosságot tulajdonítunk az egyesületeknek és magának a kultúrának is. Hogy valóban fennáll, s nemcsak a falusi közművelődési aktivisták részéről, az a nézet, hogy majd mindent a kultúrán keresztül szemlélünk, példaképpen íme egy idézet egy különben komoly szándékkal írott elemzésből, ahol a vertikalizmust elmarasztalva, a szerző kihangsúlyozza: „Teljesen mindegy, hogy olyan törekvésekről van-e szó, amelyek általános társadalompolitikai síkon vagy csak a kulturális élet területén szorgalmazzák az ilyen szervezkedést. Végző vonatkozásban, állapítja meg az elemzés, a kultúra terén való ilyenfajta szervezkedésnek nem célja a közvetlen kulturális tevékenység, hanem a kulturális politika vezetése, ami magába foglalja a nemzeti egyenrangúság kérdésének jelentős, ha nem döntő részét is.”

A vertikalizmussal kapcsolatos gyanúsításokról még szó lesz, de itt lényeges, hogy leszögezzük: nem tarthatjuk valami nagy marxista meghatározásnak azt, hogy a kulturális politika vezetése kimerítené a nemzeti egyenrangúság kérdésének jelentős, ha nem döntő részét is. Ezért a nemzeti kisebbségek nem fogadhatják el azt a nézetet, s eddigi gyakorlatunk sem ad rá alapot, hogy a nemzeti egyenrangúság ilyen szűk területre összpontosulna.

Ez a nézet azért is veszélyes, mert logikája alapján Vajdaság nemzeti és nemzetiségi kultúrájának szerteágazását és azok egyöntetűsített irányításának nehézségeit tévesen úgy értelmezi, mint tartományunk öngazgatási társadalmi közösségének oldódását, bomlását.

Nem is egyszer találkozhatunk olyan felfogással, amely a kultúra nemzeti jellegét szembehelyezi osztályjellegével. Van példa arra is, hogy a kultúrát csak meghatározott nyelven művelt irodalomként fogják fel, és hogy ebben különböznek Vajdaság több nemzetiségű társadalmának kultúrái. Még mindig él, mai körülményeinkhez idomítva, a Sztalin korabeli felfogás az egységes tartalmú, de különböző nyelven művelt kultúráról.

Találkozhattunk a centenárium évében Lenin bőséges idézésével, miközben itt Vajdaságban az 1913. évben írt fejtegetései kerültek előtérbe. Nem mindig vesszük figyelembe, hogy abban az időben Lenin elsősorban a nemzeti burzsoázia és a proletariátus osztályszövetség ellen küzdött. Véleményem szerint, számunkra tanulságos lehetne (így tette Boris Zihelr akadémikus ljubljani centenáriumi beszámolójában) Leninnek az októberi forradalom utáni harca a proletkultus kizárólagosság ellen is.

Nálunk az osztályharc alapvető téte az öngazgatás, a harc az öngazgató társadalmi viszonyokért. Viszont ha nálunk, Vajdaságban túlhangsúlyozzuk a kultúra osztályjellegét, ha kihangsúlyozzuk elsőbbségét a nemzeti jelek felett, ahelyett, hogy e két különböző kategóriát egységükben tárgyalnánk, a legtöbb esetben ez már nem is valami túlfűtött nemzetköziség vagy nemzetnélküliség. Több nemzetű környezetünkben ez tulajdonképpen nem túlhangsúlyozott osztályszempontú megközelítési mód, hanem nacionalista megközelítés, a legnépesebb nemzet nacionalizmusa alapján való megközelítési mód. Ez lényegében osztályfrazéológiával kendőzött szerb atyáskodás.

A HÍRHEDT VERTIKALIZMUS, MINT MÁSODRENDŰ KÉRDÉS

Ami a nemzetiségek vertikalizmusát illeti, ez ma egy bonyolult kérdéssé dagadt, nem azért, mintha ez az egyenrangúság központi tétele lenne, hanem amiatt, ami ennek kapcsán felmerült és eddig elhangzott. Mégis, tájékozódás végett érdemes megemlíteni: Edvard Kardelj elvtárs egy éve, hogy az Olasz Unió küldöttségével beszélgetve hangsúlyozta az unió öngazgatási jellegét, és mint öngazgatási testületet szemlélve lehetségesnek tartotta, hogy a jövőben a községi és köztársasági szervek saját hatáskörükből át fogják ráruházni az olasz nemzeti kisebbségre vonatkozó meghatározott munka- és jogkör belöltését.

A tételt, hogy a vertikális szervezkedés Jugoszlávia nemzeti egyenrangúsági politikájának nem lényeges, nem sarkalatos tétele, bizonyítja gyakorlatunk is.

A JKSZ Végrehajtó Bizottsága 1959-es határozatában félreérthetetlenül helyteleníti a nemzeti kisebbségek kulturális egyesületeinek a kommunán kívüli vertikális szervezkedését. Viszont gyakorlatunk mutatja, hogy vannak köztársaságok, ahol nemcsak megmaradt, hanem tovább fejlődött az ilyen szervezkedés Jugoszláviában, és hogy függetlenül az ilyen vertikalizmus létezésétől vagy nem létezésétől, ez a körülmény nem volt mindig közvetlen kapcsolatban az egyenrangúságot szorgalmazó politikánk hatékony megvalósításával. Más kérdés, mennyire van ez a politikai álláspont összhangban a polgárok alkotmányos rendszerünk által szavatolt szervezkedési szabadságával, különösképpen a nemzetiségeknek szó szerint szavatolt jogával, hogy nemzeti kultúrájuk ápolására saját szervezeteket létesítsenek. Még egy külön kérdés, mi a tényleges társadalmi érdek ebben az ügyben. Ezért véleményem szerint lehetséges, hogy a Jugoszláv KSZ megfelelő szerve felül fogja vizsgálni a nemzeti kisebbségekre vonatkozó tizenkét év előtti határozatát, és meghatározza majd, mi is abban a maradandó és mi az, ami túlhaladott és ami az akkori viszonyokat és gyakorlati politikai szükségleteit tükrözi benne. Szerintem, nem jelentene meglepetést, ha a vertikalizmusra vonatkozó álláspontot is hatályon kívül helyezett álláspontok közé sorolnák ez alkalommal.

Ismételem, véleményem szerint maga a vertikalizmus kérdése nemzetiségi politikánknak nem valami sarkalatos tétele. Mégis, valószínűleg lényeges az, ami felmerült a vertikalizmus kapcsán, ami történt, felszínre jött és elhangzott. Valami hasonló történt, mint másfél évvel ezelőtt a nemzetiségek zászlóhasználata körüli országos vitában itt, Vajdaságban. Akkor sem maga a zászlóhasználat volt a fontos, ami nyilván nemcsak a nemzetiségek érzelmi kérdése és nem is sorsdöntő dolog, de lényeges, hogyan tekintenek a többségiek a nemzetiségek nemzeti afirmációs folyamatára, hol látják egyenjogúságuk jelenlegi határait. Voltak akkor is s ma is vannak olyanok, akiket lehangolt a többségi, magabiztos, egységesítő (egyések szerint unitarista), a kisebbségek iránti nemzeti érzéketlenség és nemzeti szűkkeblűség. Akkor is, most is az

„egyes feszelgő, meg nem nevezett nemzetiségi értelmiségiek” bajkeverését emlegették. A tapasztalat nem múlik el nyom nélkül azóta sem. De a lchangeltség helyett inkább kijózanodásra van szükség, kijózanodásra a felesleges romantizusból, abból, hogy minden a legjobban van már megoldva, és csak a meglévő álláspontokat kell következetesebben végrchajtani. Józansággal kell tudatosítani azt az igazságot, hogy a nemzetiségi viszonyok bonyolult természete miatt mindig különbséget kell tenni a lényeges, az elsődleges és a nem lényeges között. Mert amikor 1922. december 30-ai üzenetében megróttta Dzerzsinszkij, Ordzso-ben leszünk képesek kiküszöbölni. Ez alkalommal érdemes Lenint idézni, amikor 1922. december 30-ai üzenetében megrótt Dzerzsinszkij, Ordzsonikidze és Sztálin „tősgyökeres orosz” eljárásait a Kaukázusban, nehezményezve az utóbbi „türelmetlen siettetését, adminisztratív túlbuzgóságát, valamint a hírhedt 'szociálnacionalizmussal' szemben érzett dühét”, és hozzáfűzte: „A politikában általában a düh rendszerint a legrosszabb tanácsadó.”

A MEGFELELŐ LÉGKÖR FONTOSSÁGA AZ EGYENJOGÚSÁG TOVÁBBFEJLESZTÉSE SZEMPONTJÁBÓL

Meg kell szoknunk, hogy nem elég felismerni valamit és abban a szilárd meggyőződésben élni, hogy birtokoljuk a dolgok igaz nyitját. Igazunkról másokat is meg kell győznünk, néha eltűrni a fölényes és igazságtalan gyanúsításokat, — néha elismerni, hogy igazunk nem igazság mindenki számára, hogy nem általános igazság.

A nemzetiségi kérdés szövevényes az öngazgató szocialista társadalomban is, ahol különben sok minden demisztifikálódott, és ahol alig van tabu téma. A nemzeti affirmációs folyamat nálunk, Jugoszláviában a nemzetekkel, de a nemzetiségekkel kapcsolatban is bonyolult, ám nem megoldatlan kis és nagy kérdéseket vet fel. A kérdéseket nem oldhatjuk meg úgy, hogy megnevezetlen „egyes és bizonyos értelmiségieket” aposztrofálunk (legsomorúbb az, amikor a fél-értelmiségi vagy alig-értelmiségi értelmiségiellenes szerepben tetszeleg). Különben mi megfeszíthetünk egypár értelmiségit, de a problémák maradnak továbbra is, ideig-óráig hallgathatunk róluk, de végül is a nemzeti affirmáció és az egyes nemzeti kollektivitások közötti politikai viszony változása utat fog magának törni, hasonlóképpen, mint az igazság a Traianus császár kecskefüleiről szóló szerb népmesében.

Hogy a nemzeti kisebbségek vertikalizmusával kapcsolatban nem lehet egykönnyen egyértelmű választ adni, bizonyítja a közelmúltban feltett két kérdés és az erre adott két válasz. Mind a két kérdező, Đordije Popović, az újvidéki egyetem gyülekezetén (*Kommunista*, 1970. március 12. a *Magyar Szó* csütörtöki melléklete) és Petkovics Kálmán a szabadkai *7 Nap* május 1-i számában a vajdasági Kommunista Szövetség elnökével folytatott interjújában, egyformán és egyértelműen szuggesz-

tívek voltak már a kérdés feltevésében. Mégis, Veljko Vlahović és Mirko Čanadanović válaszai lényegesen különböztek egymástól.

Egyénileg úgy gondolom, ami a nemzetiségi közművelődési egyesületek szervezkedését illeti, noha nemcsak ilyen természetű vertikalizmusról van szó, s figyelembe véve, hogy a községekben többségben élő nemzetiségiek nem érzik nagy szükségét az ilyen természetű szervezkedésnek, mint ahogy az albánok nem mutatnak érdeklődést ilyesmi után Kosovón vagy a magyarok Szabadkán és Zentán, — meg kellene engedni Vajdaságban az ilyen természetű szervezkedést, külön vagy a meglévő közművelődési szervezeten belül. Ez csak demisztifikálná a dolgot, és az egész a maga nem is olyan fontos helyére kerülne. Kiderülne, hogy nem szolgálhat az ilyen kulturális csúcsszervezet gyógyírül a meglévő nyílt kisebbségi kérdéseinkre, de az is, hogy nem robbantaná szét Vajdaság autonóm tartományának öngazgatású politikai rendszerét.

A vertikalizmussal kapcsolatos néha éles hangú vita kapcsán véleményem szerint leszűrhetünk egy általános érvényű tanulságot is. A meghatározott kedvező légkör létrehozása, a dolgokhoz való megfelelő közeledés sokszor lényegesebb, mint egy-egy szervezeti forma alkalmazása. Mert ilyen légkör létrehozása nélkül a nemzetiségek továbbra is szerbhorvát nyelven fognak vitázni ott is, ahol helyén való lenne, hogy anyanyelvüket használják, továbbra is tömegesen fogják járni gyerekeiket nem anyanyelvű elemi és középiskolai oktatású tagozatokba, továbbra sem fogják használni nemzeti zászlójukat, továbbra is amatőr alapon, tömegében felemás módon fogják művelni kultúrájukat, a Kommunista Szövetség tagjaira továbbra is mint egy kissé nemzetietlen beállítottságú emberekre fognak tekinteni, a szerbhorvát államnyelv nemlétezéséről sem lesznek teljesen meggyőződve stb. Mert a nemzeti egyéniségét nem azért fejezi ki valaki, legalábbis minden jó érzésű nemzetiségi nem azért fejezi ki, mert hencegni akar, még kevésbé, hogy provokálja a szerb és horvát polgárokat, akikkel együtt és akikkel közösen dolgozik, alkotja jelenét és jövőjét. Nemzeti egyéniségét azért fejezi ki, hogy emberi méltósága teljesebb legyen, hogy teljes emberi mivoltát fejezze ki. De az életben sok primáris dolog van, ami miatt az ember hajlandó eltekinteni a teljességtől. Ezért a békesség kedvéért, ha ehhez nincs meg a kellő légkör, lemond majd a magyar a magyar szóról és a jövő kedvéért gyermeke anyanyelvi iskoláztatásáról. Más lapra tartozik, milyen élettapasztalatot alakít ki, mit él át egy-egy ember, hogy eljusson ahhoz az állásponthez, hogy önkéntesen ne használja anyanyelvét (van, aki dicsékszik, hogy, mondjuk, szerbhorvátul jobban fejezi ki magát, mint anyanyelvén), vagy hogy gyermeke jövőjét a nem anyanyelvi iskoláztatásban látja. (Mellesleg megemlítve, a nevezetes 1959-es VB-ülésem egyik vezető személyiségünk azt a jelenséget, hogy egyes vidékeinken a nemzeti kisebbségek szembetűnő százaléka gyermekeit nem részesíti anyanyelvű oktatásban, már akkor e vidékek kisebbségi iskoláztatási kudarcának nevezte.)

ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT: NAGYOBB FELELŐSSÉGGEL A SAJÁT, DE A MÁS NEMZETI KÖZÖSSÉGEK IRÁNT IS

Válaszvonalat húzni, elválasztani a segítséget a gyámkodástól — nehéz dolog. Vitatható is egyes esetekben, mi micsoda, mert aligha található olyan tekintély és tekintélyes testület vagy kvalifikált közösség, amely ilyen kérdésben egymaga hivatott a döntőbíró szerepére (az arbiterség különben is rendszerint a bürokratikus politikai vagy másfajta monopóliumra való törekvés kísérő ismérve). Sokkal lényegesebb szerintem elismerni és szem előtt tartani azt, hogy a múltban volt és most is létezik a „kívánt segítségnyújtás”, de volt eset, hogy az ilyen segítségnyújtást „hivatlan atyáskodással” helyettesítették. Igazodásul számunkra nem léteznek előre megadott képletek. Ilyen esetben nem segíthetnek nekünk a nacionalista apriorisztikus álláspontok sem a kisebbségiek, sem a többségiek részéről. De azok sem, akik bizonytalankodásukban, az idegen nemzeti szűkkeblőségnek udvarolva, ezek nemzeti érzéktelenségét vagy idejét múlt nézeteit akarják piacra hozni mint internacionalizmust vagy mint saját nemzeti korlátoltságuk tagadását. (Az utóbbi esettel valahogyan úgy van, mint annak idején a középkorban, amikor azt hitték, hogy az „angyal-hang” tulajdonosa több humánusot képvisel és közelebb van a mennyei tőkélyhez, mint egy bariton.)

Mivel már társadalmilag affirmálódott az az álláspont, vagy legalábbis folyamatban van, hogy nem a nemzeti jellegzetességek és különbözőségek jelentik a problémát, hanem a nemzeti különbségek el nem ismerési, illetve a saját vagy más nemzeti érdek méltánytalan „fölébehelyezése” (történjen az a nemzeti kizárólagosság vagy lényegében más nemzeti érdek javára való humanizált lemondás és önkorlátozás cégére alatt, esetleg atyáskodó szorgoskodás következtében) — nekünk felelősen, saját népünk előtti és más népek iránti felelősséggel, függetlenül valaki szubjektivitásától, létezik „a kívánt segítség és a hivatlan atyáskodás” problémája. Ezzel az adottsággal számolnunk kell, ezzel szembe kell néznünk mint hétköznapijaink tartozékával mindaddig, míg nemzet és nemzetiség lesz, míg állam lesz és míg el nem jutunk abba a bizonyos, Petőfi által emlegetett Kánaánba. Véleményem szerint, ez a kérdés időszerű marad mindaddig, míg a nemzeti kisebbségek helyzete szorosán összefügg a kisebbség körében végbemenő társadalmi, politikai és kulturális folyamatokkal. Ezeket a folyamatokat ezenkívül mindig befolyásolta a „többségiek viszonyulása”, s bizonyos értelemben tükrözik is ezt a viszonyulást.

Még él körünkben az a nézet, hogy nem nekünk kell felvetni saját, szűkebb vonatkozású problémáinkat, nemzetiségünkre vonatkozó tényleges vagy vélt problémákat, mert már ez is gyanús „extrémizmushoz”, esetleg magyar nacionalizmushoz is vezethet. E nézet szerint ez a szerb elvtársak és az illetékes szervek feladata, (amelyben vagy vannak a szóban forgó kérdésben jártas magyarok, vagy kevésbé vannak, illetve vagy olyanok, akiknek jártassága valóban a magyarok környezetében affirmálódott, vagy nem éppen ott, hanem a szerb elvtársak és környe-

zet elsődleges bizalmát élvezik, mint számukra elfogadható magyar nemzetiségű reprezentánsok).

Amikor az ilyen nemzetileg steril kisebbségiek vérszegény papolását hallgatom, cszembe jut a Jugoszláv Kommunista Szövetség egyik elnökségi tagjának egy, a nemzetiségiek és a magyar nemzetiség helyzére vonatkozó hosszabb meghitt beszélgetés során elhangzott okfejtése. A külső tényezők viszonyulása mellett hangsúlyozta a nemzetiségen belüli folyamatok fontosságát, felemlítve a szerb közmondást is: „Tuda ruka svrab ne češe” („Idegen kéz nem jól vakar”).

Mivel mi nemcsak vakaródniz akarunk szabadon, de a viszketés okát, legalább néhány okát, ki is szeretnénk küszöbölni, szembe kell néznünk „a kivánt segítség és a hivatlan atyáskodás” tényével és adottságaival. Aki meg apriorisztikusan azt akarja kihirdetni, hogy a vizsgálódás a nemzeti alapon való sorozatos alkudozáshoz vezet, azt érdemes lenne az unitarizmus szerb és magyar szekértolóihoz utasítani, náluk hasonló gondolatok bő tárházára találhat. Aki a saját nemzetisége iránt és egész öngazgatású szocialista Jugoszláviánk iránt felelősséget érez, aki nem enged a csábításnak, hogy szembehelyezze a nemzetit a szocialistával, az éppen úgy nem fogadhatja el azt a szerb nacionalista képletet, amely szerint nincs mit feszegetni, mert minden rendben van (ami meg nincs rendben a nemzetiségekkel kapcsolatban, az említésre sem méltó, hisz az eredmények beszédesebben szólnak minden érvelésnél), éppen úgy, mint ahogyan nem fogadhatja el azt a nacionalista álláspontot, amely a valóban elért eredményeket, világviszonylatban is számot tevő egyenjogúságunk fokát a tárgyilagosság mellőzésével kisebbiteni vagy tagadni szeretné.

VAJDASÁG SORSA A NEMZETISÉGEK SORSA

MIRNICS KÁROLY

Politikai célunk csakis az lehet, hogy minden nemzetiség, így a magyar is, szá- mához képest részarányosan képviselve legyen a jugoszláv társadalmi és szellemi életben, a tudományokban, technikában és a művészetekben. Ez mostanáig nem egészen így volt. Miért?

Nálunk sokáig az a helytelen nézet uralkodott, hogy egy nemzetiség társadalmi helyzetével mint különálló kérdés-komplexummal nem szükséges foglalkozni, mivelhogy a szocialista viszonyok szinte önműködően biztosítják az egyenértékű fejlődést minden nép és társadalmi réteg számára. Nézetem szerint azonban ezt a kérdést külön is helyénvaló felvetni. Ez nem ellentétes sem a szocializmus, sem a demokrácia, sem az öngazgatás lényegével. Sőt, éppen a szocialista demokrácia és öngazgatás természetének belső szükséglete, hogy az egyes nemzetek és nemzetiségek helyét is megvizsgáljuk a jugoszláv nemzetköziesedő népközösségben.

*

A jugoszláviai magyarság szempontjából pillanatnyilag az a legérdekesítőbb kérdés, hogy 1. milyen a jugoszláviai magyarok helyzete a társadalomban és a termelésben a többi nemzethez és nemzetiséghez képest? E tekintetben nem csupán a törvénybe iktatott egyenjogúság lényeges, hanem ezeknek a jogoknak a társadalmi-gazdasági életbe való átvetítése is. 2. Milyen társadalmi szerepet játszik a magyar nemzetiség a jugoszláv társadalom és a saját szűkebb közössége alapjának és felépítményének a megszervezésében? 3. Milyen az anyagi helyzete a társadalmi-gazdasági javak elosztásában, s e tekintetben mutatkoznak-e hátrányos megnyilatkozások? Itt különösen az a kérdés-komplexum szorult vizsgálatra, hogy a nemzetiség társadalmi tevékenységei hogyan részesednek a társadalom összkiadásaiban, milyen a káderellátottságuk stb.

Az ilyen jellegű adatok sokkal többet mondhatnak a jugoszláviai magyarság társadalmi helyzetéről, mint a távolról sem lebecsülendő, de most már mégis kissé túl hosszúra nyúló viták a nyelvhasználatról.

*

ad-1 A nemzetiségek törvénybe és alkotmányba foglalt egyenjogúságáról egy előző tanulmányomban részletesen foglalkoztam. E helyen nem látom szükségét, hogy visszatérjek rá. Törvényhozó gyakorlatunknak továbbra is minden segítséget meg kell adni, mert ez pozitívan és erjesztően hathat azokra a folyamatokra, amelyek a nemzetiségek társadalmi életében még nem fejlődtek ki eléggé. Mivelhogy a nemzetiségi kérdés végső fokon a mindennapi együttélésnek szinte valamennyi megnyilvánulását áthatja, továbbra is szükséges, hogy a törvényhozás ehhez alkalmazkodjon. Az elkezdett törvényhozó gyakorlatot még nem lehet befejezottnak tekinteni, s nem is állhat meg csupán a nyelvek egyenjogúsításánál. Ha a nemzetiségekre mint viszonylag önálló társadalmi közösségekre tekintünk, ha nem csupán a különböző nemzetiségű emberck általános polgári jogait érvényesítjük, hanem a nemzetiségek saját, viszonylag önálló közös társadalmi életét is — akkor a törvényhozás is újabb lendületet kaphat.

Más a helyzet, amikor az alkotmányba és törvénybe iktatott paragrafusok lényegét a társadalmi és mindennapi élet különböző megnyilatkozásaiban tanulmányozzuk. A nemzetiség általános társadalmi helyzete ugyanis elmarad az alkotmányos és törvényerejű megfogalmazások mögött, még ha közeledik is hozzájuk. Ez a kérdés alaposabb vizsgálatot érdemel.

A nemzetiségi kérdés lényegében osztályjellegű: a társadalom kapitalista fejlődésében gyökerezik. Az osztályhelyzet és a kizsákmányolás a kapitalista társadalomban igen gyakran nemzeti-nemzetiségi elnyomásban és kizsákmányolásban is megnyilvánul. Végső soron mindenkor tapasztalható a kapitalista társadalomban az, hogy a nemzeti-nemzetiségi elnyomás osztálykülönbségeket és osztályelnyomást vált ki. Az osztálykülönbség és elnyomás pedig soknemzetiségű környezetben, ahol az uralkodó nemzeté az állam megszervezésének a joga és a karhatalom — nemzeti-nemzetiségi elnyomást szül. Ezért a hatalomért küzdő proletariátus nem döntheti meg az osztályelnyomás rendszerét anélkül, hogy ne törölje el a nemzeti-nemzetiségi elnyomást és kizsákmányolást is. Azok a nemzeti megmozdulások viszont, amelyek a nemzeti-nemzetiségi elnyomás ellen harcolnak, de az osztálykülönbségeket és osztályelnyomást nem helyezik harcuk tengelyébe, csupán az elnyomás idegen nemzeti alakját akarják a maguk nemzeti elnyomásával helyettesíteni.

Nyilvánvaló, hogy ez rávilágít a nemzeti kérdés lényegére itt Vajdaságban is. Ha az osztálykülönbségek nemzetiségi formát is öltöttek — nemzetiségi összetűzésekké fajultak. Ez számunkra történelmi tanulság Vajdaságban. Az öngazgatású szocialista Jugoszlávia fejlődése azt mutatja, hogy az uralkodó osztályok kisajátításával megvalósultak azok a szükséges előfeltételek, amelyek valamennyi osztálykülönbség és nemzeti-nemzetiségi elnyomás eltűnésének az alapjai. Fokozatosan megvalósultak a termelésnek azok a szocialista társadalmi viszonyai, amelyek az osztály- és nemzeti-nemzetiségi különbségek, elnyomás és kizsákmányolás minden maradványának az eltűnéséhez vezetnek. Ez persze élő és hosszabb ideig tartó folyamat, amelynek ma is részesei vagyunk.

Nem tagadható azonban, hogy az említett maradványok mindkét tekintetben fellelhetők: mind a társadalom egyes rétegeinek, mind az egyes nemzetek és nemzetiségek nem azonos gazdasági-társadalmi fejlettségében és gazdasági-társadalmi továbbfejlődésük lehetőségeiben egyaránt.

Felvetődik a kérdés: hogyan lehetséges ez? Azért, mert a nemzetiségi kérdés egyszermind regionális gazdasági-társadalmi kérdés is. Konkrétan, vajdasági viszonylatban: a megkülönböztető, bizalmatlan nemzeti-ségi politika tulajdonképpen regionális jelleget kapott. Egy meghatározott régió (az adott esetben tartományunk) és annak gazdasági élete olyan termelési viszonyokba került, amelyek aztán sajátos módon határozták meg az itt élő nemzetiségek továbbfejlődési lehetőségét. Ez a gazdaságpolitika közvetve a tartomány gazdasági életének visszatar-tására, alárendelt szerepének megerősítésére irányult. Ez visszavetette a tartományt az állami központhoz, a társadalom egészének gazdasági életéhez képest. Az ilyen regionális gazdaságpolitika értelmében, a nemzetiségek sorsában, természetesen, osztozik az egész lakosság, amely az illető régióban él. A nemzetiségekkel szembeni bizalmatlanságnak számos oka volt, s ennek taglalásába a történelem ismerete nélkül nem lehet belebocsátkozni. Az azonban nyilvánvaló volt, hogy ez a bizalmatlanság sajátos módon visszahatott az egész területre, ahol nemzetiségek éltek. Ez pedig nemcsak nálunk volt tapasztalható, hanem mindenütt, ahol Európában nemzetiségek élnek.

Az a tény, hogy az általunk vizsgált esetben olyan tartományról van szó, amely túlnyomórészt vagy kizárólag mezőgazdasági és kisipari jellegű, még külön is hozzájárult a nemzetiségek gazdasági-társadalmi helyzetének sajátos alakulásához. Ugyanis a szocializmus iparosodási fo-lyamata, eredeti tökehalmozódása a kezdeti impulzust csakis a mező-gazdaság jövedelmének elvonásától kaphatta. Ez a gazdaság-politikai koncepció alapján véve helyes lett volna és az egyetlen járható út. Megfelelt volna a nemzetiségeknek is, ha ugyanakkor olyan társadalmi-politikai és gazdasági intézkedések kísérik, amelyek semlegesítették volna negatív hatásukat. Mivel azonban az ilyen intézkedések elmaradtak, természetes, hogy a nemzetiségek társadalmi-gazdasági helyzetét külön is megingatták.

Vajdaságnak ezekről a problémáiról Dr. Mezei István „A nemzeti cgyenjogúság regionális gazdasági tényezői Vajdaságban” c. tanulmányá-ban a következőképpen ír: „Vajdaság alárendelt regionális helyzete lé-nyegében sohasem változott meg; csak lakossága és nemzetiségi ösze-tétele változott a nagyarányú ki- és bevándorlás folytán. Ha ehhez még hozzáadjuk azt a hagyományos politikai és általános bizalmatlanságot, amelyet évszázadok során vele szemben tanúsítottak, s amelyet hosszabb időre nem oszlatott el sem a rákényszerített politika elfogadása, sem az egycs intézkedésekkel szemben való ellenállás, sem a nemzeti elnyomás, sem a területi kizsákmányolás, sem a betelepítés, sem az agrárreform, csak akkor sejthetünk meg egy történelmi folyamatosságot, amely gör-csösen fenntartotta magát, s részben ma is fenntartja magát.” (A nem-zetek közötti viszony időszerű kérdései az önigazgatású társadalomban. Novi Sad, Forum, 1969, 19. old.)

Mindezeknek a tényezőknek tudható be, hogy az ötvenes évek elején Vajdaságban a társadalmi újratermelés nemhogy nőtt volna, hanem csökkent. Az 1948—52-es időszakban a termelés átlagos évi „növekedése” (helyesebben csökkenése) —5,7% volt. (Az iparé —2,6; a mezőgazdaságé —9,5%, stb.) Elképzelhető, hogy csupán ennek a két tényezőnek mekkora volt a hatása a nemzetiségek helyzetére is. A nemzetiségek ugyanis jobbára a gazdaságilag elmaradott községekben élnek. A mezőgazdaság visszaesése nehezítette a gazdasági és szociális helyzetet, az ipar lemaradása pedig nem tette lehetővé a szociális átalakulást és a társadalmi felemelkedést.

Vajdaság gazdasága 1948 és 1956 között a szó szoros értelmében stagnált, állapítja meg Mezei professzor. Ez azt jelenti, hogy az egyszerű társadalmi újratermelés szintjén volt. Tehát a csökkenő társadalmi újratermelésről csak az egyszerű újratermelésre sikerült felvergődni. Az 1953—56-os időszakban kezdett éledezni Vajdaság gazdasági élete (9,7%-os emelkedés), de ez az előző korszakban történt dezinvestálás következményeit nem hártotta el (1948 és 1952 között — 1962-es évi árakra átszámítva — kb. 60 milliárd dinárt tett ki az állóeszközök dezinvestálása).

Az összes gazdaságilag fejlettebb országrészek közül csak Vajdaság maradt le egyre jobban. Ezzel kapcsolatban Mezei professzor megjegyzi: „A régebben fejletlen területek (azért régebben, mert lassan már megszűnnek fejletlenné lenni) fellendítésének terhét túlnyomórészt Vajdaság viselte. Ugyanakkor a többi fejlettebb terület zavartalanul haladhatott előre.” (Uo., 50. old.) Továbbá: „... Vajdaság kétszeres kizsákmányolás áldozata lett: a) az iparosításnak és b) kevésbé fejlett vagy fejletlen vidékek fejlesztésének terhét is viselnie kellett, azaz hogy ez a kétféle kizsákmányolás össze is fonódott. És ha továbbra is hasonlóképpen történik a régiók fejlesztése, az a veszély forog fenn, hogy a szerepek kicserélődnek.” (Uo., 50—51. old.)

Ugyanakkor, hogy a gazdasági lemaradás még jobban kicsúcsosodjon, Vajdaság egyre inkább mezőgazdasági területté változott, noha a háború előtt Jugoszlávia legjobban iparosodott részei közé tartozott. Vajdaságban a mezőgazdaság részaránya a gazdaság összetételében már 1966-ban 38,8%-ot tett ki, s ez azt jelenti, hogy Kosovo mögé került. Amikor a legélénkebb volt a befektetés üteme Vajdaságban, akkor sem jutott az ipar hathatós támogatáshoz. Bár az 1947—1952-es időszakban többet fektettek be az iparba (35,6%), mint a mezőgazdaságba, 1957 és 1962 között a beruhásásoknak csak 36%-a jutott az iparnak. Vajdaság főleg mint mezőgazdasági nyersanyagbázis fejlődött, s ezzel még nagyobb lehetőség teremtődött a kihasználásra az iparilag fejlettebb országrészek által. A *Kommunistában* (Újvidék, 1969. júl. 17., III. évf., 79. sz.) a Vajdaság elmaradottságának okait tanulmányozó kerekasztal-vita keretében szintén megállapítást nyert, hogy tartományunkban a nemzeti jövedelem növekedése olyan lassúvá vált, mint Kosovón. Megállapítást nyert az is, hogy, az 1962-es árakat véve alapul, 1962-től 1966-ig Vajdaság évente vagy 500 milliárd régi dinárral maradt el a nemzeti jövedelem növekedéséhez képest. Márpedig Vajdaságban a nemzeti jövedelem át-

lagos növekedése még nagyobb is lehetett volna, mint az országos átlag, hiszen közvetlenül a háború után az egy főre eső nemzeti jövedelem tekintetében még mindig Szlovénia után következett. Habár Vajdaságban az ország lakosságának 12%-a élt, a beruházások összege az országos beruházásoknak mindössze 6%-át tette ki 1948-ban; 2,8%-át 1952-ben stb.

Míg az alapeszközökbe történő befektetés növekedése 1947 és 1964 között Jugoszláviában 28,8% volt, Vajdaságban csak 23,6 (Boszniában és Hercegovinában 33,3, Crnagorában 69,7, Horvátországban 24,7, Macedóniában 43,9, Szlovéniában 26,2, Szerbiában 26,9, Kosovón 37,6, szűkebb Szerbia területén 27,5).

A vita résztvevői kiemelték, hogy az 1947-től 1968-ig terjedő időszakban Vajdaságban volt az egy foglalkoztatottra eső beruházás a legkisebb (a tartományban ez 4 200 000 dinár volt, az országban pedig 4 600 000 dinár). Az 1957-től 1967-ig terjedő időszakban még Kosovón is nagyobb volt az ipar részaránya, mint a mezőgazdaságé: 37,6:32,5. Vajdaságban viszont: 34,4:38,8.

Mindennek a következményei könnyen kimutathatók, különösen, ha azt is tudjuk, hogy még a mezőgazdaság technikai fejlődése sem volt kielégítő, bár az ország mezőgazdaságának 45%-át képviseli. Ugyanakkor éppen az 1968-as évben, mivel felborultak a reformmal meghirdetett árparitások a mezőgazdaság kárára, Vajdaságból több mint 35 milliárd dinár folyt el.

A Tartományi Társadalmi Tervhivatal mutatószámai (Vajdaság SZAT társadalmi-gazdasági fejlődésének lehetőségei az 1971 és 1975 közötti időszakban) igen szemléltetően dokumentálják a fentebb elmondottakat. Ez az anyag a jelenlegi társadalmi terv megvalósításának értékelésével foglalkozik, és 1970 márciusában került közvitára. Ezek az adatok is arról tanúskodnak, hogy Vajdaság gazdasági fejlődése minden politikai igyekezet ellenére hovatovább lelassul az ország többi részéhez képest. A társadalmi termék növekedésének az üteme 30%-kal; a foglalkoztatottság növekedése vagy négyszerte; az alapeszközökbe történő befektetés növekedése több mint 50%-kal; az ipari kapacitás növekedése vagy 30%-kal kisebb, mint az országos átlag.

Külön ki kell hangsúlyozni azt, hogy Vajdaságnak ez az általános lemaradása csupán az egyik tény. Ezen belül újabb eltolódások mutatkoznak. A viszonylagos fejlődés azokon a területeken erőteljesebb, ahol az előző korszakban már létrehozták a leggazdaságosabb objektumokat (Pancsova, Sremska Mitrovica, Novi Sad, Belgrád környéke). Viszont különösen a Bácska lemaradása egyre jobban megmutatkozik. Ez a vidék már régóta nagy gazdasági nehézségekkel küzd; nem tudja megállítani a foglalkoztatottság stagnálását, sőt csökkenését. A munkanélküliség éppen e vidékeken növekszik nyomasztó mértékben (Észak-Bácska). E területek a zágrábi kivándorlási intézet adatai szerint is a kivándorlások egyik legnagyobb rezervátumává váltak. Csak a Tartományi Munkaközvetítő Hivatal útján 15 387 munkás ment el külföldre az utóbbi két-három évben. Ugyancsak becslések alapján föltételezik, hogy más úton legalább még 25 000 munkás vállalt munkát külföldön. Ugyanakkor a

munkanélkülieknek az átlagos száma mégsem esett, hanem ellenkezőleg, növekedett: 20 370 személyről (1965-ben) 32 685 személyre (az 1969-es évben).

A gazdasági lemaradásnak következménye az is, hogy a társadalmi befektetések a társadalmi tevékenységekben, változatlan árakban kimutatva, az 1966—1970-es időszakban csak negatív mutatószámmal fejezhetők ki (—6,4). Országos viszonylatban is mínuszos a mutatószám, de csak —2,0. A társadalmi színvonal létesítményeinek évi növekedése ugyanakkor Vajdaságban 2,3, a szövetségben viszont 5,5—6,5. Ennek is érezhetőek a következményei. Vajdaságban az 1620 elemi iskola közül csak 425 épült a háború után, míg a többi jobbra az 1900-as évek előtt, illetve az 1901—1918-as időszakban. A 181 középiskola közül csak 81 épült a háború után. Ugyanakkor az ország többi részeiben a modern iskolák vannak túlsúlyban. Viszont meg kell említeni, hogy az egyetemi létesítmények olykor talán indokolatlanul is, gyors ütemben épültek fel az említett időszakban Vajdaságban.

Jelentős befektetés nem született a kulturális intézményeknél sem. Az újvidéki munkásegyetemet és az új mozit, a „Pavle Beljanski” képtárat és forradalmi múzeumot, a szabadkai munkásegyetemet és még egynéhány intézményt kivéve, alig történt nagyobb arányú befektetés a művelődésbe az egész időszak alatt. Különösen vonatkozik ez vagy 35 községre, ahol a művelődési élet anyagi alapja alig változott, új épületet és felszerelést nem kapott, hálózata nem korszerűsödött és nem bővült. Új könyvtárepületek sem létesültek a községekben, néhány nagyvárost kivéve. A művelődési otthonok talán a leginkább sínylették meg ezt a gazdasági hanyatlást. Egy új színház sem épült az utóbbi 25 évben (az újvidéki M-stúdiót kivéve, bár ez sem tisztán színházjellegű). Az egészségvédelemben volt tapasztalható a legnagyobb előrehaladás, bár korántsem volt kielégítő. A fejlődés itt is néhány nagyvárosra, mindenekeöltt Újvidékre vonatkozik. Viszont a szociális gondoskodás intézményeinek hálózata végképp elmaradott. Napközi intézetek, ifjúsági otthonok, aggok háza, nyugdíjasok otthona, ha épült is, hálózatuk teljesen elégtelen a foglalkoztatottak, a gyerekek, az aggok stb. számához képest. Különösen elégtelen a hálózat fejlesztése a többi köztársaságokhoz és országrészekhez képest. Másutt ugyanis erőteljes fejlődés mutatható ki, Vajdaságban viszont a gazdasági lemaradás itt is érezteti hatását.

*

ad—2 Mielőtt néhány adattal megvilágítanánk a jugoszláviai magyaroknak a termelésben és a társadalomban elfoglalt helyét, nem árt, ha néhány idevágó demográfiai adattal is szolgálunk. Minthogy a gazdasági fejlődésre vonatkozó adatokat is az 1945—1964-es időszakra vonatkoztattuk, hasonlóképpen kell eljárunk a többi adatokkal is.

A jugoszláviai magyarok még az első világháború előtt áthaladtak azon a demográfiai szakaszon, amelyet a magas természetes szaporulat, a magas születési ezrelék, elhalálózási ezrelék stb. jellemez. Ma ebben a szakaszban van a jugoszláviai albánság. Erre a demográfiai szakaszra jel-

lemző a lassú gazdasági növekedés, különösen az egy főre eső jövedelem alacsony jelzőszáma, a munkanélküliség, a nagy munkaerőtartalékok, a többi társadalmi tevékenység, az életszínvonal és a társadalmi standard fejletlensége.

A jugoszláviai magyarok demográfiai helyzete merőben más. Ezzel már foglalkoztam egy előző írásomban. Ez a demográfiai helyzet semmilyen tekintetben sem akadályozza a gyors gazdasági fejlődést. Nincs szükség a gazdasági fejlettséghez képest aránytalanul nagy befektetésekre az egészségvédelem, az iskolahálózat stb. fejlesztésében.

Mint tudjuk, a női fertilis lakosság (15—49 év) aránya Szerbia összlakosságában 1953-ban 27,0 (ill. 1 884 993), 1961-ben pedig 25,3 (ill. 1 935 853) volt. Ez a csökkenő arányszám tapasztalható a magyarok esetében is: 1953-ban 27,5% (ill. 121 313), 1961-ben pedig 25,8% (ill. 115 774).

Az iskolaköteles gyerekek százalékaránya Szerbia összlakosságához képest 13,1% (ill. 916 512) 1953-ban és 15,8% (ill. 1 208 954) 1961-ben. Hasonló az arányszám a magyarok esetében is: 12,8% (ill. 56 605) és 12,4% (ill. 55 668).

Vajdaságban a női fertilis lakosság száma és aránya az összlakossághoz képest 1953-ban 469 684, illetve 27,4%, 1961-ben pedig 475 012, illetve 25,6%. A vajdasági magyarok esetében: 1953-ban 118 644, illetve 27,3%, 1961-ben pedig 113 126, illetve 25,6%. Az iskolaköteles gyerekek (7—14 év) száma és aránya Vajdaságban 1953-ban 206 201, illetve 12,0%, 1961-ben 275 414, illetve 14,8%. A vajdasági magyarok esetében viszont: 1953-ban 56 201, illetve 12,5%, 1961-ben pedig 55 111, illetve 12,5%.

A munkaképes lakosság száma és részaránya Szerbia összlakosságában 1953-ban 4 431 418, illetve 63,5%, viszont 1961-ben 4 737 920, illetve 62,0%. Vajdaságban az abszolút és relatív számok így festettek: 1953-ban 1 110 539, illetve 64,8%, és 1961-ben 1 175 857, illetve 63,4%.

A Szerbiában élő magyaroknál az ugyanerre vonatkozó számok és részarányok a következők: 1953-ban 288 008, illetve 65,2%, 1961-ben pedig 293 513, illetve 65,3%. A vajdasági magyar lakosságot vizsgálva is hasonló képet kaphatunk. 1953-ban a munkaerőkontingens a vajdasági magyaroknál 282 873 főt tett ki, illetve 65%-ot; 1961-ben pedig 288 330 főt, illetve 65,3%-ot. Ezek az adatok rávilágítanak arra, hogy a Szerbiában, illetve Vajdaságban élő magyarok tisztán demográfiai szempontból több munkaképes embert számlálnak, mint az összlakosság, az iskolaköteles gyerekek száma viszont csökken, míg az összlakosságnál általában növekszik. A jugoszláviai magyarság tehát demográfiaiilag képes arra, hogy szükségleteit a saját tevékenységével biztosítsa.

Látjuk azt is, hogy a jugoszláviai magyarok az írástudók arányszámát tekintve élen járnak. Míg Szerbia szűkebb területén az összlakosságnak 29,5%-a, illetve 23,0%-a, Vajdaságban viszont 12,9, illetve 10,6% volt írástudatlan az 1953-as és 1961-es népszámlálás idején, a Szerbia szűkebb területén élő magyaroknak 5,2%-a, a vajdaságiaknak pedig 7,8%-a, illetve 6,3%-a volt írástudatlan az azonos időszakban. Közismertek az írástudás közvetlen gazdasági előnyei, úgyhogy ezt a tényt mint igen pozitív jellegűt könyvelhetjük el. Annál is inkább, mert már 1953-ban

az írástudatlanoknak legjelentősebb része vagy meghaladta a munkakorhatárt, vagy a végéhez közeledett.

Az írástudásnál azonban jóval lényegesebb gazdasági-társadalmi tényező a lakosság iskolázottsága, iskolai végzettségének, szakképességének foka. E jelenségeknél különösen fontos megragadni a szerkezeti arányokat, jelzőszámokat és dinamikus változásokat. S végső soron a leglényegesebb tényezők közé tartozik az egyetemet végzettek arányszáma az összlakossághoz képest.

Az alábbi statisztikai áttekintés megvilágítja Vajdaság lakosságának iskolai végzettségét.

	1953	Szerkezet	1961	(000-ben)	
				Szerkezet	1961/1953 Index
Lakosság	1713	100	1855	100	108
Tízéves és ennél idősebb iskolázatlan és az elemi iskola 1—3 osztályával rendelkezők száma	399	28,4	373	24,3	93
Az elemi iskola 4—7 osztályával rendelkezők száma	795	56,5	846	55,2	106
		84,9		79,5	
Teljes el. iskolai végzettség	91	7,1	122	8,0	134
Ipari iskolai végzettséggel rendelkezők száma	72	5,1	122	7,9	169
Középfokú szakiskolai végzettség	20	1,4	32	2,1	160
Gimnáziumi végzettség	14	1,0	16	1,1	114
Egyetemi és főiskolai végzettség	7	0,5	17	1,1	243

Amint látjuk, Vajdaság lakosságának iskolai végzettségében jelentős változások történtek. Ezek mind pozitív jellegűek. Azonban az iskolázatlan lakosság százalékaránya még mindig igen nagy: 84,9%, illetve 79,5%. A legdinamikusabban éppen az egyetemi végzettségük száma növekedett (jelzőszámuk 243), bár jelentős az iskolázottak általános növekedése is.

A következő áttekintés Vajdaság lakosságának iskolázottságát mutatja be az országos adatokkal összehasonlítva.

	Jugoszlávia 1953/1961	Vajdaság 1953/1961	Index 1953 = 100
A lakosság növekedése	110	108	
Iskolai végzettség nélküli, vagy csak az elemi iskola 1—3 osztályával rendelkező lakosság (10 évnél idősebbek)	86	93	
4—7 osztály	115	106	
Teljes el. iskolai végzettség	192	134	
Ipari szakiskola	165	169	
Középiskolai végzettség	163	160	
Gimnázium	104	114	
Egyetemi és főiskolai végzettség	243	243	

Ezekből az adatokból látható, hogy a vizsgált időszakban Vajdaság lakosságának iskolázottsága az országos átlaggal arányosan fejlődött; növekedési aránya nem maradt el az általános jugoszláviai arányoktól. Az, hogy az országban gyorsabban növekedett a teljes elemi iskolai végzettségűek száma, mint Vajdaságban, annak tudható be, hogy Vajdaság e korszakot egy magasabb színvonallal kezdte, hogy az országban nagyobb volt az írástudatlanság aránya és az iskolai végzettség nélküliek száma.

Ezekon az arányokon belül megállapíthatjuk, hogy a vajdasági magyarok iskolai képzettségében történt változások is összhangban vannak a vajdasági és jugoszláviai átlaggal. Az elemi iskolai végzettség nélküli magyar lakosság részaránya 1961-ben csupán 6,6%; az 1—3 osztállyal rendelkezők száma 15,3%; a 4—7 osztállyal rendelkezők száma 56,8% volt, vagyis a nem teljes elemi iskolai végzettségűek százalékaránya összesen 78,7% (szemben a vajdasági 79,5%-kal). A vajdasági magyarok 8,6%-ának volt meg a teljes elemi iskolai végzettsége, szemben a vajdasági 8,0%-kal. Az elemi iskolánál magasabb végzettségűek száma 12,4%-ot tesz ki, a vajdasági 12,2%-hoz képest, ugyancsak az 1961-es adatok alapján. Ezek az arányok azonban nem vonatkoznak az egyetemi végzettségűekre.

	EV	Iskolai végzettség nélküliek	Teljes elemi iskolával rendelkezők	Százalékokban Az elemi iskolánál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők
Vajdaság				
lakossága	1961	12,7	8,0	12,5
	1953	28,4	6,5	8,1
	Index	45	123	154
Vajdasági magyarok				
magyarok	1961	6,6	8,6	12,7
	1953	27,7	6,7	8,1
	Index	24	128	157

A Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai alapján készült táblázat rávilágít arra, hogy Vajdaság összlakossága és a vajdasági magyarok iskolázottságának hasonlóak az arányai. Az egyedüli különbség a teljes iskolai végzettség nélküli lakoságnál mutatkozik. Itt a csökkenő irányzat a magyarok esetében jóval erőteljesebb, mint Vajdaságban általában.

E táblázat azonban korántsem kielégítő, hiszen számunkra az is lényeges, milyen arányú volt és milyen arányban növekedett a vajdasági magyarok összetételében az egyetemi és főiskolai végzettségűek száma. Hiszen, mint tudjuk, éppen itt volt a legnagyobb lemaradás, s más adatok azt mutatják, hogy még most is itt van. Ugyanakkor Jugoszlávia és Vajdaság összlakosságánál éppen e viszonylatban volt a legerőteljesebb és leggyorsabb fejlődés. Gyakorlatból tudjuk, hogy a jugoszláviai magyaroknál az egyetemet végzettek száma és részaránya kevéssé javult. Ennek következtében a magyarok megrekedtek a műveltség alsó fokain.

Vajdaság iskolázott lakosságának a száma 112 488 főt tett ki 1953-ban, 1961-ben pedig 187 495 főre emelkedett. A növekedés jelzőszáma 166,68. Az iskolázott magyarok száma ugyanakkor 29 552 főről 47 055 főre emelkedett. A növekedés jelzőszáma 159,26. Vagyis a magyarok részaránya Vajdaság összlakosságában 23,9% volt, az iskolázott magyarok részaránya pedig az iskolázottak teljes számában 25,1%. Ez rendkívül imponzáns adat. Ha azonban strukturálisan felbontjuk, újabb viszonylatokat fedezünk fel. Kiderül ugyanis, hogy az eltérés a műveltség felsőbb szintjeinek az elsajátításában a leglényegesebb. A következő áttekintés Vajdaság és a vajdasági magyarok tízéves korhatár feletti lakosságának iskolai összetételét világitja meg:

Év	Ipari szakiskolai végzettség	Középiskolai végzettség	Gimnázium	Százalékokban Egyetemi és főiskolai végzettség
Vajdaság lakossága				
1953	5,1	1,4	1,0	0,4
1961	7,9	2,1	1,1	1,1
Index	154,90	150,00	110,00	110,00
Vajdasági magyarok				
1953	6,2	1,1	0,5	0,3
1961	9,9	1,4	0,6	0,5
Index	159,67	127,27	120,00	166,66

Ezekből az adatokból már kiviláglik, amit empirikus ismereteink is mutatnak. Elsősorban az, hogy Jugoszlávia és Vajdaság népei a műveltség legfelsőbb szintjeit illetően fejlődtek a leggyorsabban.

Bár az 1953-as népszámlálás idején Vajdaság összlakosságának fejlődési dinamikája a műveltségi fokokat illetően alig különbözött a vajdasági magyarokétól, az 1961-es népszámlálás már komoly eltérést mutat ki. A vajdasági magyarok egyre inkább az egyetemi és középfokú műveltséget kevésbé igénylő szakmára orientálódtak. Ennek tudható be az a gyakran emlegetett adat, mármint hogy minden rendben van, ami a munkások szakképzettségét illeti. Ugyanis 1961-ben Vajdaság összes munkásainak (285 319) 6,4%-a magas szakképzettségű volt, 31,8%-a szakképzett, 15,3%-a betanított és 46,5%-a szakképzetlen. A magyar nemzetiségű munkásoknál ez az arány a következő: 83 271 munkás közül 6,9% magas szakképzettségű, 31,5% szakképzett, 14,4% betanított és 47,2% szakképzetlen.

A vajdasági magyarok, számarányukhoz viszonyítva, 1953-ban csak valamivel kevesebb középiskolai végzettségűvel rendelkeztek, mint pl. a vajdasági szerbek (1,1% illetve 1,7%). 1961-ben is megmaradt ez az arány, viszont ugyanakkor a vajdasági szerbeknél a középiskolai végzettségűek részaránya már 2,5%-ra emelkedett. A gimnáziumot végzettknél szintén megmutatkozott ez a lemaradás: 1,2% illetve 1,3% a vajdasági szerbeknél és 0,5%, illetve 0,6% a vajdasági magyaroknál.

Az egyetemet végzettek számaránya a vajdasági szerbeknél 0,7%-ról 1,4%-ra javult, a magyaroknál pedig 0,3%-ról 0,5%-ra emelkedett. Vagyis, itt az aránytalanság nemcsak állandósult, hanem még dinamikus növekedett is.

A következő áttekintés, amely az oklevelet szerzett egyetemisták számát mutatja be, mintha érzékeltetné ezt az állítást:

Év	Jugoszlávia	Jugoszláviai magyarok	A magyarok százalékos részaránya
Az oklevelet szerzett egyetemisták száma			
1965	27 952	459	1,64
1966	28 678	495	1,72
1967	29 179	441	1,51
Index			
1967/1965	105,38	96,07	
Ebből az egyetemeken			
1965	16 893	286	1,69
1966	12 137	156	1,28
1967	15 235	237	1,55
Index			
1967/1965	90,18	82,86	
A művészeti akadémiákon			
1965	549	36	6,55
1966	319	11	3,44
1967	509	23	4,51
Index			
1967/1965	92,71	63,88	
A felső iskolákon			
1965	1232	10	0,81
1966	920	11	1,19
Index			
1967/1965	68,91	100,00	
A főiskolákon			
1965	9778	127	1,36
1966	15 302	317	2,07
1967	12 586	171	1,35
Index			
1967/1965	135,65	134,64	
A III. fokozaton			
1965	361	4	1,10
1966	457	6	1,31
1967	450	2	0,44
Index			
1967/1965	124,64	50,00	

A legújabb adatok csak Szerbiára vonatkoznak, s ezért nem teljesek. A következő táblázat azt mutatja be, hány egyetemista szerzett oklevelet Szerbiában az 1969-es évben:

	Összesen	Magyarok	Százalékos részarány
Összesen	13 994	341	2,43
Főiskolák	7 368	163	2,21
I. fokozaton	997	44	4,41
Egyetemeken	946	32	3,38
Művészeti akadémiákon	51	12	2,35
II. fokozaton	5 629	134	2,38
Egyetemeken	5 488	124	2,26
Művészeti akadémiákon	141	10	2,09

Az adatokból látható, hogy a jugoszláviai magyarok, bár az ország lakosságának 2,5%-át képezték az említett időszakban, az oklevelet szerzettek közül csak 1,64, 1,72 és 1,51% volt a magyar 1965-ben, 1966-ban és 1967-ben. Szerbia összlakosságában a magyarok arányszáma 4,8%, viszont az oklevelet szerzett egyetemistáknak csak 2,43%-át adták az 1969-es évben.

Megállapítható továbbá, hogy az oklevelesek száma egyre inkább nő országos viszonylatban, a jugoszláviai magyaroknál pedig csökken, hiszen az 1967/1965-ös jelzőszám ott 104,38, emitt viszont 96,07.

Nem sok jel mutat arra, hogy a magyar intelligencia képzése a közeljövőben jelentősebben meg fog gyorsulni. Hiszen már a magyar egyetemisták számát tekintve is aránytalanságot fedezünk fel, ha az országos viszonylatokkal mérjük össze:

Évek	Jugoszlávia	Jugoszláviai magyarok	Százalékos részarány
Az összesen egyetemi- hallgató			
1951/52	54 974	773	1,40
1952/53	54 775	877	1,60
1953/54	57 937	912	1,57
1954/55	70 305	1 068	1,51
1955/56	69 705	1 021	1,46
1956/57	71 852	956	1,33
1957/58	82 882	1 061	1,28
1958/59	96 890	1 264	1,26
1959/60	104 786	1 513	1,44
1960/61	140 574	2227	1,58
1961/62	168 010	2562	1,52

Évek	Jugoszlávia	Jugoszláviai magyarok	Százalékos részarány
1962/63	160 092	2744	1,71
1963/64	160 595	2913	1,81
1964/65	170 499	3164	1,85
1965/66	184 923	3092	1,67
1966/67	195 454	2956	1,51
Index 1966/67			
1951/52	355,53	382,40	
Az egyetemeken			
1952/53	47 876	647	1,35
1953/54	51 752	742	1,43
1955/56	60 559	813	1,34
1956/57	60 246	748	1,24
1957/58	69 087	834	1,20
1958/59	78 904	947	1,20
1959/60	82 927	1128	1,36
1960/61	104 875	1683	1,60
1961/62	122 005	1837	1,50
1962/63	106 225	1877	1,76
1963/64	99 056	1750	1,76
1964/65	98 631	1753	1,77
1965/66	107 339	1772	1,65
1966/67	111 232	1556	1,39
Index 1966/67			
1952/53	232,35	240,49	
Művészeti akadémiákon			
1952/53	1219	17	1,39
1953/54	1217	19	1,56
1955/56	1353	18	1,33
1956/57	1320	19	1,43
1957/58	1394	23	1,64
1958/59	1377	28	2,03
1959/60	1412	32	2,26
1960/61	1418	37	2,60
1961/62	1966	45	2,70
1962/63	1817	54	2,97
1963/64	1981	98	4,94
1964/65	1980	75	3,78
1965/66	2014	90	4,46
1966/67	2030	91	4,48
Index 1966/67			
1952/53	166,52	535,29	

	Evek	Jugoszlávia	Jugoszláviai magyarok	Százalékos részarány
Felső iskolákon				
	1952/53	245	33	13,46
	1953/54	217	24	11,05
	1955/56	233	12	5,15
	1956/57	292	9	3,08
	1957/58	303	11	3,63
	1958/59	464	16	3,44
	1959/60	1161	19	1,63
	1960/61	2088	20	0,95
	1961/62	3461	30	0,86
	1962/63	4268	30	0,70
	1963/64	6177	74	1,19
	1964/65	6815	71	1,04
	1965/66	6930	34	0,49
	1966/67	6848	45	0,65
	Index 1966/67			
	1952/53	2795,10	136,36	
Főiskolákon				
	1952/53	5435	180	3,31
	1953/54	4751	127	2,67
	1955/56	7605	178	2,34
	1956/57	9994	180	1,80
	1957/58	12 098	193	1,59
	1958/59	16 145	273	1,69
	1959/60	19 286	334	1,73
	1960/61	32 193	487	1,51
	1961/62	40 898	650	1,58
	1962/63	47 782	783	1,63
	1963/64	53 381	991	1,85
	1964/65	63 073	1265	2,00
	1965/66	68 650	1196	1,74
	1966/67	75 344	1264	1,67
	Index 1966/67			
	1952/53	1386,27	702,22	

Mint látjuk, a jugoszláviai magyar egyetemisták száma a megvilágított időszakban jelentősen megnövekedett; a jelzőszáma 382,40 az országos 355,53-mal szemben. Ez azt jelenti, hogy a magyar egyetemisták száma valamivel gyorsabban növekedett, mint az országos viszonylatban. Bár-mennyire is méltányoljuk ezt a növekedést, el kell mondani, hogy ez mégsem tudta megjavítani a magyar egyetemisták részarányát az egyetemisták teljes számában. Ha figyelembe vesszük, hogy az ország egyetemistáinak legalább 2—3 százalékát a magyar egyetemistáknak kellene

alkotniuk, akkor azt látjuk, hogy a tényleges arányszám valamennyi említett évben messze a kívánatos alatt volt (1—1,5%). Ezek az eltolódások aztán tovább rontják a magyar oklevelek részarányát az országos átlaghoz képest.

Ha sorra vennénk e helyzet okait, mindenképpen fel kellene figyel-nünk arra, hogy az ösztöndíjazás politikájában komoly fogyatékosságok mutatkoztak. Aránylag kevés nemzetiségi diák kapott ösztöndíjat, még a magyar többségű területeken sem igen ügyeltek a nemzetiségi arányokra az ösztöndíjazásban.

Helyszüke miatt sajnos nem elemezhetjük az egyetemek és különböző karok szerinti helyzetet. Pedig a tüzetes elemzés még sarkosabbá tenné a kérdést. Például felfigyelhetnénk arra, hogy a magyar egyetemisták nagy része magánhallgató, ez pedig nagymértékben megköti a kezüket a különböző egyetemek és karok megválasztásánál.

•

ad—3 A jugoszláviai magyarok társadalmi helyzetének vizsgálata szempontjából éppoly fontosak azok az adatok is, amelyek a társadalmi termelésben elfoglalt helyüket szemléltetik. A mezőgazdaságból élő lakosság arányszáma 1948-ban 67,2%, 1953-ban 60,8⁰/₀ és 1961-ben 50,2⁰/₀ volt; vajdasági viszonylatban 1948-ban 61,1⁰/₀ 1953-ban 62,1⁰/₀ és 1961-ben 52,0⁰/₀. A fejlődés valóban impozáns, hiszen 1948-at véve alapul, a jelzőszám 1953-ban 128,0 és 1961-ben 177,8 Jugoszláviában, Vajdaságban pedig 110,5 1953-ban, illetve 137,7 1961-ben. Viszont a vajdasági magyar mezőgazdasági lakosság arányszáma állandósult, vagy csak lassan csökkent: 1948-ban az összlakosság 43,3⁰/₀-a, 1953-ban 53,6⁰/₀-a és 1961-ben 45,2⁰/₀-a volt. Ezt az állapotot igazolják a következő adatok is: a munkások és tisztviselők Szerbia összlakosságának 17,4⁰/₀-át, az aktív lakosságnak pedig 36,6⁰/₀-át képezték, ami, az 1948-as évet alapul véve, 177,6-os jelzőszámot ad.

A szerbiai magyar lakoságnál a tisztviselők és munkások arányszáma a teljes aktív lakosságban 1961-ben 52,5⁰/₀ volt, viszont ez, 1948-at véve alapul, csupán 138-as jelzőszámot ad, vagyis a fejlődés lassúbb volt.

Mindezek közül az adatok közül azonban hovatovább a leglényegesebbek azok, amelyek az iskolázottságra vonatkoztak. Ugyanis a szocialista társadalmi rendszerben, ahol társadalmi tulajdon van, a nemzeti jövedelem elosztásában nem a magántulajdon tényezői a lényegesek. A termelésben, a munkamegosztásban, a társadalom irányításában betöltött szerepet mindenképp az egyén iskolázottsága határozza meg. Az iskolai végzettség és szakképzettség határozza meg az elfoglalt helyet a termelésben, a munkamegosztásban és a társadalom irányításában. Az iskolai végzettség és szakképzettség tehát közvetlenül a nemzeti jövedelem elosztásának tényezője. Mint ilyen, meghatározza a munka szerinti javadalmazásban betöltött szerepet is.

A korántsem kielégítő iskolázottságnak és szakképzettségnek számos következménye van a társadalom irányításában, a munkamegosztásban és a termelésben. Ezek nagyjából a következők:

1. Vajdaságban a községi szervezetekben foglalkoztatottaknak (5170) csupán 12,6%-a volt magyar (654) az 1963-as évben; a tartományi szervezetekben foglalkoztatottaknak (440 1963-ban, illetve 697 1967-ben) csupán 4,5-a, illetve 8,7%-a volt magyar nemzetiségű (20).

2. A vajdasági és szerbiai egyetemek szakkádrcrében a magyar nemzetiségűeknek nem jut jelentős szerep.

3. A vajdasági gazdasági vállalatok igazgatóinak 10,5%-a, igazgatóhelyetteseinek 15,0%-a, technikai igazgatóinak 13,9%-a, kommerciális igazgatóinak 14,5%-a, pénzügyi igazgatóinak 20,1%-a, káderosztályfőnökeinek 5,4%-a, tervosztályfőnökeinek 10,9%-a, üzemvezetőinek 15,6%-a volt magyar, vagyis a teljes vállalati vezetőségnek csupán 14,3%-a az 1967-es évben. Ugyanakkor a magyarok a munkástanácsokban és igazgató bizottságokban számukhoz képest részarányosan voltak és vannak képviselve. Ez viszont már nem mondható el a szövetkezeti tanácsokról és igazgató bizottságokról. Ugyanígy a társadalmi tevékenységek tanácsairól sem. Viszont az tapasztalható, hogy általában a tartományi képviselőház és a községi szkpustinák nemzetiségi összetételének a megállapításakor igen éberrel vigyázunk az arányokra (igaz, hibák itt is előfordulnak).

4. A szakszövetségek nemzetiségi összetétele különösképpen nem tekinthető megfelelőnek, amennyiben a magyarok részarányát szemléljük, ez viszont az intelligenciaképzéssel függ össze.

5. Végül, nem kielégítő a Vajdasági Kommunista Szövetség nemzetiségi összetétele sem. A magyar nemzetiség e társadalmi-politikai szervezetben nincs részarányosan képviselve (csupán 9—10%), s ahelyett, hogy növekedett volna soraiban a kommunisták száma, az 1963-as 11 300 főről 1966-ban 10 920 főre csökkent. Igaz, ez az arány az 1968—1969-es időszakban megjavult, de nem jelentősen.

•

Még néhány aránytalanságról szót kell ejteni. A művelődés anyagi alapjában előállt aránytalanságok például a leglényegesebbek közé tartoznak, mert itt a nemzetiség szükségletei közvetlenül kimutathatók, míg az egészségügy, a szociális gondoskodás stb. esetében csakis közvetve, a többi néppel egyetemben (erről viszont már szó volt az írás első részében). Mégis, a művelődés és tanügy területén igen bántó aránytalanságok mutatkoznak. Például ahhoz, hogy 0,86 könyv, tehát egy nem teljes könyv jusson egy nemzetiségi lakosra, vagyis annyira, amennyi vajdasági viszonylatban egy lakosra jut, legalább még 200 000 könyvet kellett volna vásárolniuk a könyvtáraknak. Ugyanis, míg az egy lakosra jutó könyvek száma Vajdaság népei esetében (ide számítva a nemzetiségeket is) 1966-ban 0,79 volt, a nemzetiségek esetében 0,47; 1967-ben 0,81, illetve 0,50; 1968-ban 0,86, illetve 0,62. A helyzet valamelyest javult, azonban még mindig nem kielégítő. 1966-ban a nemzetiségi nyelveken írt könyvek száma a könyvtári vásárlásoknak csupán 17,1%-át tette ki; 1967-ben 17,5%-át; 1968-ban még 19,2%-át. Ugyanakkor a nemzeti-

ségek arányszáma Vajdaság összlakosságában 32,4% volt az említett években.

Vajdaság könyvtáraiban 1966-ban 1 465 662 könyv volt: ebből nemzeti nyelven 1966-ban 287 278; 1967-ben 304 091; 1968-ban 375 317. Vagyis, e könyvmennyiségnek vagy kétharmadát kellene még beszerezniük a könyvtáraknak, hogy elérjék a vajdasági átlagot (bár a nemzeti ségeket ide is beleszámítjuk). Csakhogy a könyvtári alapok állományának a minősége is nagyon rossz: nagy részük háború, sőt az első világháború előtti könyvekből áll. A könyvtárakban kevés a nemzeti nyelveken írt szakkönyv, népszerű tudományos mű, és még kevesebb a gyermekkönyv. Mindennek eredményeként, habár a magyar nemzetiség arányszáma Vajdaság lakosságában 23,9%, a könyvtári alapoknak csak 15,6%-a magyar nyelvű, méghozzá nagyon rossz összetétellel.

Szerbiai méretekben szemlélve a magyar könyvkiadás helyzetét, nem mutatkoznak ilyen aránytalanságok. Tankönyvek nélkül számítva 68 címszó (tankönyvekkel együtt 77) jelent meg magyar nyelven 1965-ben; 68 (117) 1966-ban; 72 (124) 1967-ben stb. Sajnos, a könyvtárak pénzüke miatt e könyveknek alig 3—4%-át vásárolják fel.

Nem kielégítő a nemzetiségi színház, a művelődési csoportok, a zene-művészet anyagi helyzete s különösen a művelődésben munkálkodó nemzetiségi káderek száma. E téren alig történtek intézkedések, amelyek gyors javulást hoztak volna, bár a helyzet lasson mégis változik és javul.

Mivelhogy mindeidáig a művelődéshez szükséges pénzeszközök jobbára köztársasági szinten voltak központosítva, s csak most kezdenek decentralizálódni, ki lehetne mutatni, hogy a nemzetiségek, s így a magyar nemzetiség művelődésének a pénzelése is aránytalan volt a teljes összegekhez képest. Amellett az e célra fordított összegek lassabban is növekedtek, mint Vajdaságban és Szerbiában általában.

A tanügy és a közoktatás a magyar nemzetiség egyik leglényegesebb társadalmi szükséglete. Az anyanyelvű elemi, közép- és egyetemi oktatás, a felnőttképzés ugyancsak aránytalanságokat tár fel. Egy részükről már szó esett. Viszont, hogy e téren pozitív folyamatokat kell kezdeményezni — alig tagadható. Nem kevésbé vonatkozik ez a nemzetiségek szerepére a tudományos életben és a tudományos intézetekben is. A nemzetiségi nyelvek érvényesítése az óvodákban, napközi otthonokban, elemi, közép- és felső iskolákban — az egész iskolarendszerben —, továbbá a közigazgatásban, valószínűleg „megdrágítja” majd a nemzetiségi dinárt, de viszont az eddigi mulasztásokat egyszer s mindenkorra kiküszöböljük.

Mindezeket a negatív jelenségeket Vajdaság tudatos szocialista erői, elsősorban a Kommunista Szövetség fórumai több alkalommal elemzés tárgyává tették, s levonták a megfelelő következtetéseket. A helyzet felértékelése szempontjából igen sok történt, különösen a JKSZ IV plénuma után. Ez politikai programot jelentett a hibák kiküszöbölése érdekében. Vajdaság SZAT alkotmánytörvénye, valamint a nemzetiségi nyelvek egyenjogú használatára vonatkozó törvény megadja a szükséges jogi alapot ahhoz, hogy a politikai kezdeményezések új társadalmi folya-

matokat indítsanak meg. Mindez együttvéve lehetővé teheti, hogy az öngazgatási rendszer a nemzetiségek társadalmi életét magasabb szintre emelje. Csak természetes, hogy az öngazgatási rendszerben a nemzetiségek társadalmi fejlődése nem csupán a nemzetiség, de az egész társadalom ügye. Más részről, ha a nemzetiségek kivicszik a részüket a társadalmi építésből, a legtöbbet tehetik saját fejlődésük érdekében is. E két törekvés elválaszthatatlan egymástól.

A magyar nemzetiség társadalmi fejlődése elválaszthatatlan Vajdaság gyorsabb ipari-mezőgazdasági, vagyis gazdasági fejlődésétől. Csak ez teremthet anyagi alapot a közoktatás és művelődés még erőteljesebb fejlődéséhez. Ezért minden olyan politikai program, amely Vajdaság egyetemes és részarányos fejlesztését tűzi ki célul, közvetlenül nemzeti-ségi érdek is. Vajdasági, vagyis nemzeti-ségi érdek, hogy tartományunk ne váljon gazdaságilag elmaradott területté, mert ha ilyen folyamatok érvényesülnének, a nemzetiségek is alárendelt társadalmi helyzetbe kerülnének. Az állandó gazdasági felemelkedés viszont alapja a nemzetiségek részarányos fejlődésének Vajdaságban és a Szövetségben.

Épp ezért a nemzetiségek társadalmi életének valamennyi megoldatlan, de megoldható kérdését lehetetlen elszigetelten, kiragadva felvetni. Szükséges, hogy e kérdések megoldását az egyetemes vajdasági, illetve szövetségi társadalmi fejlődés lehetőségeiben találjuk meg. Nem biztosíthat továbbfejlődést az olyan törekvés, amelynek célja a nemzeti-ségi izoláció, autarchia, partikularizmus. Viszont az egyetemes vajdasági-szövetségi törekvésekben benne kell foglaltniok a nemzeti-ségi érdekeknek is. Hogy ez így legyen, a társadalom tudatos szocialista-kommunista elkötelezettségű erőinek tevékenysége nélkülözhetetlen.

TAVASZI OLVASÓNAPLÓ

GÖMÖRI GYÖRGY

MAGYARÁZAT

Hirtelen jött az idén a tavasz — szinte berobbant Cambridge-be. Esős hetek, fagyos hónapok után egyszerre minden tele lett virággal, s ahogy rozsdásodni kezdett a fehér orgona, már illatozott is az aranyeső, a tulipánok színes egyenruháit szinte megállás nélkül váltották a valószínűtlenül terebélyes rózsák, a gesztenyefáknak bődítő illatú hársak feleltek. De a tavasz nyitányát egy darabig ablaküveg mögül kellett nézmem — csúnyán megfáztam, köhögtem, szobafogságra ítélt az orvos. Mire újra utcára mehettem, megszorodtak a jegyzetek.

A jegyzetektől kerekedett aztán ez a tavaszi (vagyis nem túl rendszeres, témáról témára csapongó) olvasónapló. Recenzió-vázlatok és elmefuttatások, gondolatok és impressziók lazán kapcsolódó együttese. Írhatam volna közvetlenebb dolgokról is, például a cambridge-i tavaszrói, de mint mondom, kicsit kimaradtam belőle, s amúgy sem figyeltem rá eléggé. A könyvekre figyeltem. S arra is, ami a könyvekből kimaradt.

NAPONTA UGYANAZ

Az angol nyelv különbséget tesz az irodalom két fajtája, a *fiction* és a *non-fiction*, azaz a szépirodalom és az értekező, tudományos vagy ismeretterjesztő igényű próza között. A magyarban is beszélünk fikcióról, de más értelemben: ami fikatív, az nemcsak a tények, hanem az igazság ellentéte. Meglehet, az angol *fiction* sem ment egy árnyalatnyi lenézéstől, az angol gondolkodásmód alapvetően empirikus voltából következik az irodalom, a „mese”, a képzelet szüleményeinek enyhe lenézése. Viszont a modern széppróza egyik jellegzetessége éppen az, hogy a tények át- meg átjárják a szépirodalmat, hogy a próza (bizonyos meddő, lombikban született és ellobbanó kísérletek kivételével) nem tud megenni a társadalmi és pszichológiai tények táptalaja nélkül. Nem tartom véletlennek, hogy az elmúlt tíz-tizenöt év kiugró magyar könyvsikerei (*Rozsdatemető*, *Hideg napok*, újabban Konrád *A látogatója*), ha stilizált formában is, de széles tényanyagra, szociológiailag is helytálló írói megfigyelésekre támaszkodnak. Az ilyen *fiction* nem a fikatívét mondja, ha-

nem a valódit. És úgy mondja, hogy nemcsak ráismerünk („van ilyen az életben”), hanem fel is ismerjük („ez fontosat mond, *rólunk* mondja”) igazságát.

Ne a tények nyers, vagy félig főtt irodalma nem magasabb rendű szépirodalom. A kérdés az, mennyire egyénien adom elő, s csoportosítom a tényeket, az élményeket (stílus!) és ugyanakkor mennyire tudom őket objektív, általános érvényűvé tenni az ábrázolás síkján. Itt van például a magyarországi fiatal prózairók antológiája, a *Naponta* más. Tizenhét novella, vannak köztük rokonszenvesek és kevésbé rokonszenvesek, jobbak és rosszabbak. Egy dologban azonban hasonlítanak: túl sok bennük a megemésztetlen élményanyag. Másképp fogalmazva: túl kevés az igazi élmény, sok a mellékes tény. Egy kislány unalomból lefekszik egy fiúval. Két fiú ötletesen szemtelenkedik egy lánnyal a vonaton. Egy negyven év körüli férfi unja a feleségét, elmegy a nagy magyar éjszakába, hogy megcsalja, de kalandvágyánál erősebb gyűlölködése; miután megzavarja egy fiatal pár szerelmi együttlétét, visszatér a családi ágyba. Lényeges dolgok nem történnek. Ilyen az élet. Legalábbis a ma húszévesek (és ne általánosítsunk: akik véletlenül bekerültek ebbe az antológiába) így látják. Idézem az egyiket (lány): „Az ember mindenfélét kigondol, aztán nem történik semmi. Ha nem gondol ki semmit, akkor a legjobb. Nem történik semmi. Aztán elfogadom, hogy ez így van.” Nem tudom, hogy el kell-e fogadni. Az én nemzedékem nem fogadta el, történt is velünk egy s más. Persze, mondhatnák rezignáltan a húszévesek, nektek a történelem is „segített”. Amiben van igazság, de... 1969-ben Magyarországon *ennyire* eseménytelen lenne az élet? A fiatalok *ennyire* légüres térben lötyögnének? Alapvető kérdésekkel foglalkozni vajon nem lehet, vagy már (még) nem érdemes?

Azt is jellemzőnek tartom, hogy a *Naponta* más két legjobb, legmarkánsabb írása, Ungváry Rudolf elbeszélése ötvenhatos konfrontáció, izgatottságában meggyőző kamaradráma, míg Nádas Péteré egy botcsinálta funkcionárius-diplomata kacagtatóan szellemes paródiája. De Ungváry 1936-ban született, lassan érő, a derákhadnál jóval idősebb író, Nádas mögött pedig már több könyv áll, nem egészen érthető, miért került be az antológiába a kezdőbbek közé. Akik többségükben rokonszenvesek, de valami — talán egyfajta nagyotakarás és a drámai általánosítás igénye —, úgy látszik, hiányzik belőlük.

UPDIKE-REGÉNY

John Updike új könyve, a *Párok (Couples)*. Nem kis szenzáció, tengeren innen, tengeren túl. Most megjelent Penguin-zsebkönyvben, magas példányszámban. Updike tehetséges író, nem véletlenül emlegetik *Bellevue* és *Malamud*, valamint *Salinger* mellett, bár e három szerző közül alighanem *Salinger*hez áll csak közel. Updike hallása kitűnő, stílusában izgalmasan keveredik az új-angliai epikus hagyomány a „kozmetopolita” fanyarsággal és iróniával. Sikeres író: *Rabbit, Run* című könyvét magyarul is kiadták, *Nyúlcipő* címen. Mégis, a *Párok* sikere minden ed-

digi Updike-kiugrást felülmúlt. Egy hétre Updike a *Time Magazin* címlapja lett. Minek köszönhette a feltűnést?

Elsősorban a könyv magas sex-hányadosának. A *Párok* Tarboxban, egy kis massachusettsi (Boston környéki) városkában játszódik, szereplői szinte egytől egyig fiatal tudósok és üzletemberek. Státusuk, képzettségük és koruk (30 és 40 év között) nagyjából azonos, s így semmi akadály, hogy a párok barátkozzanak, vacsorákra, „party”-ra hívják meg egymást, a hétvégen együtt golfozzanak, vagy kosárlabdázzanak. De a golfnál és a bridzsnél is érdekesebb az a játék, ami a regény főcselekménye: a párok intrikákkal, kisebb-nagyobb izgalmakkal és gyakori (ideiglenes) partnercserével fűszerezett szerelmi élete. Updike ennek a belterjes, a csömörig variálható és a válóperig feszíthető játéknak a krónikása. De nem csupán annak, hogy ki kivel, mikor és hogyan szerelkezik. Annak is, hogyan bomlik fel egy bizonyos *életforma*: az amerikai kisvárosok puritán vagy patriarchális, de mindenképpen zárt, körülírt és monogám életformája. (Ezt jelképezi a könyv vége felé a tarboxi protestáns templom pusztulása — a templomba villám csap, és felgyújtja.) A *Párok* az átmenet, az átalakulás története, s figyelemreméltó, hogy ez az átmenet, a változás kísérlete éppen azokra az évekre esik, amikor még úgy látszott, Amerika értékkorradalma, a hagyományos amerikai életforma gyors átalakítása nagyobb megrázkódtatások nélkül megoldható — a Kennedy-korszakra.

De ismétlem: a *Párok* főtémája a sex. Roppant téma a modern irodalomban, bár a magyar olvasó csak közvetve, másod- vagy harmadkézből értesül Henry Miller és D. H. Lawrence, vagy akár a könnyebb fajsúlyú Agnar Mykle és J. P. Donleavy ilyen vonatkozású regényeiről. Magyarországon és a magyar irodalomban van „szerelem” és „nemi élet” (az előbbi túlidealizált vagy közhelyes, az utóbbi tudományos vagy áltudományos formában); „sex” nincs. Fordítsuk erotikának? A két fogalom nem fedi egymást; még a főnévből képezett melléknév, a „sexy” sem felel meg teljesen az „erotikus”-nak. A sex a nemi energia minden megnyilvánulását magába foglalja, az egész nemiséget.

Az európai szépirodalomban a sex, tehát férfi és nő szerelmi és nemi kapcsolata rendszerint két megközelítésben jelentkezik, az író nézőpontja lehet *tragikus* vagy *komikus*. A nemi szenvedélyt (ami néha elfedi, illetve magába szívja a szélesebb értelemben vett szerelmet) felfoghatjuk alapjában tragikusan, mint Strindberg, s némely regényeiben Zola és D'Annunzio, vagy komikusan. Az utóbbi szemlélet a Felvilágosodás öröksége: a nemi aktust nem tekinti szertartásnak, vagy misztériumnak, csupán játéknak, testi lehetőségeink derűs, kellemes és szórakoztató kiaknázását látja benne. A tragikus szemlélet hívei vallásnak vagy mágiának látják a szerelmet, a nemi párharcban a teljes birtoklás, a lélek a tét; a komikus szemlélet (talán realistább módon) a testre koncentrál, s bár nem mond le a férfi és nő közötti összhang igényéről, kevésbé fontosnak tartja a lelki tényezőket. A modern szépirodalomban a két szemlélet gyakran keveredik — a sexocentrikus Henry Millernél például a komikus elem dominál, bár a *Baktérítőnek* (*Tropic of Capricorn*) vannak metafizikába hajló s tragikumot szuggáló részei is.

Updike egészében a komikus hagyomány híve. Helyzelleírásai pontosak, szabadszájúsága inkább mulattat, mint megbotránkoztat, jóllehet ami csak az ágyban megtörténhet férfi és nő között (a Kinsey-jelentés szellemében), az Updikenál előfordul. Ettől még írhatna rossz pornográf regényt is. Csakhogy a pornográfia alaptörvénye a gépiesség, az egyénnek fiziológiai reakciókra való gyökeres leredukálása. Updike hőseinek szeretkezése azonban nem gépies, hanem helyzettől és partnertől függően egyénített, sőt, nemegyszer lírai, anélkül, hogy szentimentális lenne. Piet Hanema, a főhős, minden nőt másképp érzékel, s ugyanazt a nőt is esetenként másképp érzékeli, bár a szokás idővel összemossa a különbségeket. Igaz, hogy Updike bőkezű volt Piettel: a *Párokban* feleségén kívül még négy tényleges és több képzeletbeli barátnővel ajándékozta meg.

A *Párok* nem nagy regény. Írója nagyobb feladatokat is könnyűszerrel meg tudna oldani. De kellemes és (nemcsak kamaszoknak) érdekes olvasmány: bizonyos, a magyarban egyelőre még nyomdafestéket alig látott szavak behízsgáló természetességgel simulnak bele az új-angliai táj leírásába. (Idézni akartam egy jelenetet a könyvből, de nem megy: úgy látszik, vannak még gátlásaim.) Igaz is, Piet Hanema végül is kitör a partnercserék és közös társasjátékok-társas közösködések bűvös köréből, feleségül veszi legizgalmasabb szeretőjét, és elköltözik Tarboxból. Megtalálta a boldogságot? Ne túlozzunk: érdekesebb, magához valóbb partnert talált, olyat, akivel kedvére játszhat 16 éven aluliaknak nem ajánlott társasjátékokat.

Updike új regényének lényege, hogy a párok unatkoznak. Nem fel-tűnően, hanem izlésesen és csendesen, esetleg állandó televízió-agyfürdőben, de akkor is. Továbbá egy olyan társadalomban élnek, ahol a nemiség a legjobban manipulált árucikkek egyike. Plakátokon és transzparenszen, filmen és nyomtatásban, éjjel és nappal mindenütt jelen a sex. Másrészt a sex, mint igény, tudatosodott az emberekben, különösen a nőkben. (Egy cambridge-i egyetemi előadásban az előadó a női orgazmushoz való jog felismerését mint a női emancipáció fontos fegyvertényét méltatta.) Nyilvánvaló, hogy egy magas életszínvonalat elért társadalom tagjainak sex-igénye is megnövekszik, hogy az élvezet-elv fontossága megnő a hasznosság-elv kárára. Csakhogy mivel ez egy olyan társadalomban történik, ahol a többségnek munkája nem nyújt (az alkotással járó) kielégülést, ahol a rendkívüli szakosodás beszűkíti az emberek testi-szellemi lehetőségeit és érdeklődését, egyszóval a munka nem ad lehetőséget a szexuális energiák természetes szublimációjára, következképp az emberek figyelme szinte rögeszmésen a női testre és a szeretkezés módozataira irányítható. Itt függ össze a sex-manipuláció a társadalom manipulációjával. Akinek fő problémája az erotikus kielés, az élvezet-elv minél hathatósabb megvalósítása (s erre akár képzeletben, akár a valóságban módja is van), az nem csinál forradalmat, nem kezdeményez jelentős társadalmi reformokat. (Pietről például megtudjuk, hogy a koreai háború óta nem érdeklik a hírek, nem olvas újságot.) Egy bizonyos ponton túl a sex lefegyverez, a társadalmi elnyomás, illetve a *status quo* feltétlen megőrzésének eszközévé válik.

MARCUSE BÍRÁLATA

Marcusét kevesebben olvassák, mint emlegetik; a párizsi „diákforradalom” és a nyugatnémet diákmozgalom zajos tüntetései óta szokás hivatkozni rá, mint a fogyasztói társadalom visszásságait kitergető próféta, újbaloldali guru-ra. Most megjelent egy kis könyv Marcuséről, szerzője Alasdair MacIntyre, az essexi egyetem szociológia professzora. Ugyanebben a sorozatban más szerzők Camus, Fanon, Che Guevara, Lévi-Strauss, Chomsky és mások munkásságát ismertetik és bírálják.

MacIntyre először bemutatja a fiatal Marcusét. Herbert Marcuse Berlinben született, Hegelről írta doktori disszertációját, és 1934 óta él Amerikában. Az angol szerző leelőször arra figyel fel, Marcuse mennyire klasszikusan „német filozófus”, milyen ellenségesen és értetlenül nézi nemcsak a pozitívizmust és az empiricizmust, de a fenomenológiát is, milyen elvont, pontatlan és önkényes elméleteiben. Míg Marx már *A német ideológiában* kigúnyolta Hegel absztrakt bölcsekedését, Marcuse erénynek véli az elvontságot, s a lehetőséget kövctkezetesen a valóság fölé helyezi, bizonyos szempontból fetiszizálja. Ezért indokoltnak látszik MacIntyre véleménye, aki szerint Marcuse nem Marx utáni, hanem még Marx előtti, *baloldali hegelianus kategóriákban* gondolkodik.

Marcuse szerint az ember célja a boldogság; Marx szerint a szabadság. A két cél összeegyeztethetetlen — a szabadság megvalósítása ugyanis állandóan új konfliktusokat teremt az egyén életében, a szabadság nem küszöböli ki a tragikumot. Marcuse utópiája ezt egyszerűen nem veszi számításba. Azt sem, hogy milyen következményei lesznek, lehetnek a „libidó” (a nemi vágy) teljes felszabadításának (ez, ti. a libidó felszabadítása más freudistákkal együtt Marcuse egyik sarkalatos tétele) — mivel Marcusét csak az elmélet érdekli és nem a gyakorlat. Ha megszűnik a „nemi represszió” és vele a monogamitás, mi lesz a családdal? Nem vezet a nemi kapcsolatok kívánt forradalma egy *másfajta* represszióhoz? Minderre Marcuse adós marad a válasszal.

A továbbiakban MacIntyre azt elemzi, mi van Marcuse „represszív tolerancia” elmélete mögött. A német-amerikai filozófus azzal vádolja a nyugati fogyasztói társadalmat, hogy kielégíti, s állandóan fokozza a tömegek nem valódi vagyis álgigényeit. Igen, de ki mondja meg, mik az emberek igazi és mik álgigényei? A filozófusok, vagyis Marcuse. És itt jön a logikai bukfenc: az az állam, amely kielégíti a tömegek (nem valódi) igényeit, uralkodik felettük, tehát totalitáriánus. Marcuse szerint nincs lényeges különbség Hitler Németországa és Johnson Amerikája között! MacIntyre, aki mindeddig higgadan bizonyította, Marcusénak hol nincs igaza, s hogy Marcuse miért *nem* marxista, most dühbe gurul: a fogalmak ilyen egybemosása kísértetiesen idézi a harmincas évek gyakorlatát, amikor a „szociálfasiszták” elleni harc jelszava eltérítette a német tömegeket a nácizmus elleni harctól. Nyilvánvaló, hogy a liberális kapitalizmus nem totalitáriánus, hogy a sajtószabadság nem egyszerűen porhintés, hogy például az angol népjóléti államot újra meg újra meg kell védeni a konzervatívok regresszív intézkedéseitől... A baj MacIntyre szerint nem abban van, hogy a modern állam túl erős és minden-

ható, hanem abban, hogy a véletlenek és taktikai bizonytalankodások olyan helyzetekbe sodorhatják, amelyek kisiklanak ellenőrzése alól. (A klasszikus példa Vietnam: egy háború, amit senki sem akart, de senki sem képes befejezni.)

Azt is megtudjuk, mi a „forradalmian” új Marcuse elméletében. A marxisták mindaddig úgy vélték, a többség diktatúrája a kisebbség fölötte a szocializmus megvalósításának szükséges (de nem elkerülhetetlen) fázisa. Marcuse azonban nem hisz a többségben — a tömegeknek fogalmuk sincs valódi igényeikről. Csupán a forradalmi elit akciója ébresztheti őket rá igazi céljaikra és kívánságaikra. Marcuse a jelenlegi elit uralmának megdöntését és teljesen nyíltan a *kisebbség diktatúráját* javasolja. Itt a forradalmi frázisok mögül kilóg a lóláb — az elmélet önkényessége és antidemokratizmusa. MacIntyre konklúziója: Marcuse azt akarja, hogy más formában, de ismételjük meg a sztalinizmus tapasztalatát. Felülről nem lehet az embereket felszabadítani, hatalmi szóval lehetetlen szabadabb világot teremteni. Eddig még senkinek sem sikerült: Marcusenak se fog.

HAGYOMÁNY ÉS AVANTGARD

Áprily Lajos verseit olvasom. Posztumusz kötete (*Akarsz-e fényt*) nem tartogat különösebb meglepetést Áprily híveinek: az idős költő kései négy sorosai ugyanazokat az erényeket demonstrálják, mint a korábbi gyűjtemények, csak bölcs derűjét, természetesen érlelt harmóniaigényét kezdik ki itt-ott az aggkor árnyékai. De Áprily még roskatagon, félig vakon, betegeskedő dédapóként is ízig-vérig költő, még mindig meg tud hatni egy-egy frissen szedett képpel, nosztalgikus metaforával. Áprilyról elmondhatjuk, hogy versének is, életének is volt *formája*:

„Ázott galyon siró madárka szól,
egy kurta nyártól újra búcsuzol,
tűnődő lelked holtaknál idős,
s fejed felett a szélben zúg az ősz”

Kissé avitt, de kétségtelenül — poézis. Az utolsó, klasszikusan érett sorról Radnótira asszociálok, talán azért, mert ő is szerette rövid verseit ilyen őszi mondatokkal lezárni: „s a fáradt fákra fátylas fény esőz. / Kibomló konttyal jó az édes ősz.” Csakhogy Áprily nemzedéke egyikét magányos veterán kivételével már nem él; s van, akiknek Radnóti és Szabó Lőrinc, de még Nagy László és Pilinszky is „konzervatív”. A fiatal költők egy része abból indul ki, hogy minden hagyomány ballaszt, s épp ezért, ha valaki újat akar mondani, valamiféle képzeletbeli nullpontról kell kiindulnia. Aki megvetette a lábát ezen a nullponton, máris „avantgardistának” tételezheti fel magát. S teszi is ezt jó néhány fiatal, függetlenül attól, van-e egy ilyen új avantgardizmusnak akár csak annyi társadalmi létalapja, mint a század elején volt, s van-e értelme a már sokszor eljátszott játékokat újra végigjátszani, meddő kísérleteket még egyszer végigkísérletezni.

A válasz nem lehet egyértelműen elutasító. Magánhasználatra persze, hogy van értelme. Ahogy az ember embrió korában végigmegy a törzsfejlődés minden fokozatán, úgy elképzelhető, hogy embrionális korában a fiatal költő is végigjárja az irodalmi törzsfejlődés egész skáláját, mondjuk, az általános iskolában felszívott Petőfitől egészen Weöres Sándor legújabb kötetéig. Kísérletezhet ilyenkor a költő, pontosabban: kísérleteznie *kell*, tegye hát, de lehetőleg ne a közönség szeme láttára. S ebből a szempontból alig látok különbséget a naiv Petőfi-epigon és a rossz dadaista kezdő között. Az aztán a szerkesztőn múlik, hányat dob vissza, mennyit, s hogyan közöl a nyilvánosságot óhajtó, de azt meg nem érdemlő kéziratok sokaságából.

A magyarországi folyóiratokban persze jóval nagyobb esélye van a közlésre egy harcos népi-nemzeti epigonnak, mint egy botladozó szürrealistának. A vajdasági és a nyugati magyar irodalmi folyóiratokban mintha fordítva lenne. Sohasem tudom eldönteni, a szerkesztő álmosága, engedékenysége vagy ízlésének rendkívül széles skálája tette-e lehetővé az ilyen szövegek közlését:

„az asztalon vizes fejboy
kukorékol toporzékol
fényességes Ephraim bcy
szép legyeknek turbékol”

vagy

„Fügák egymást kergető kutyái
Egymást kergető kutyái fügák
Kergető kutyái fügák egymást
Kutyái fügák egymást kergető”

Ami ezeknek a komolynak szánt, de a sületlenség határán mozgó verszetekben feltűnő, az a szöveg értelmetlenségén túl annak végtelen *esetlegessége*. Középszkolai végzettséggel rendelkező ember minden különösebb megerőltetés nélkül öt perc alatt érdekesebbet tud összehozni. (Tessék kipróbálni!) Továbbá: ezeket a szövegeket elolvassuk és mindjárt el is felejtjük. (Hacsak nem kezdünk tűnődni azon, a második szövegben miért nem fordul elő az „egymást kergetői fügák kutyái” illetve a „kutyái egymást kergető fügák”, mert ebből a négy szóból éppenséggel ezeket is ki lehetne variálni — pontosan ugyanannyi értelme lenne.) Társadalmi szempontból egy Illyés-epigon verse hasznosabb, mint egy ilyen se füle, se farka modernkedő, vagy ha nem is hasznosabb, az olvasó ízlését nem rontja, nem járul hozzá vérnyomásának emelkedéséhez, nem kezd el azon tűnődni, ő bolondult-e meg vagy a szerző. Meggyőződésem, hogy hagyománytalanul nem lehet jó modern verset írni; a hagyományellenes lázadás is a hagyományból indul ki, azt kérdőjelezi meg. Kassáknak is akkor és ott sikerült forradalma, ahol nyelvi-
leg tudta már, mit akar: nemcsak rombolni, hanem valamit folytatni is.

Untat ez a levegőben lógó avantgard, ez az üres, exhibicionista modernkedés, történjen akár Párizsban, akár Újvidéken. Egzaktabb gondol-

kodáshoz szoktam volna angliai tanulóéveim alatt, vagy alkatilag mindig is az óvatos újítkhoz húztam volna? Nem tudom eldönteni. De a múltkoriban a *Híd* egyik kritikus a Brasnyó verseivel kapcsolatban arról írt, a fiatal költőknek (a vajdaságiaknak ez esetben) nem szabadna lemondaniuk a valóságalemek alkalmazásáról. Igaza volt. Nullpontról nem lehet modern költészetet teremteni. Tagadhatjuk a valóságot, de nem lehetünk meg nélküle. S ha a nyelvet, az értelmes közlés lehetőségét tagadjuk, magát az irodalmat vetjük el, tesszük lehetetlenné.

Cambridge, 1970. május—június

LEÁNYVÁRI LEVELEK

HERCEG JÁNOS

A felvidéki Fábry Zoltánnak breviáriuma volt Ady költészete, és orákuluma. Mindenre válaszolni tudott vele: háborúra, embertelenségre, a fasiszmus ijesztő térhódításaira annak idején, s végül már olyan magyar sorskérdésekre is, amelyek kisebbségi helyzetéből fájdalmasabban szóltak, mint másutt. Ötven éven át küzdött baloldali frontokon, kezdetben magányos farkasként, s akkor is Ady volt a vigasztalója és útmutatója, aztán a szlovák kommunista pártban. Később derült ki, hogy ott is vele volt a magyar költő, s cikkeiben pártja szempontjait fejtegetve, s a közös ellenség ellen küzdve, a fel-feldobott kő dilemmája mindegyre megjelent és helyet adott annak a kettősségnek, amelyet nemzetközisége és magyarsága oltott belé.

Talán csak ez különböztette meg ottani elvbarátaitól, ez az Ady-varázslat, amely őt egész életében lenyűgözte és tűzbe hozta, mint a nagy és igaz szerelem. S az anyanyelve volt más, természetesen, mint a löbbségi néphez tartozó küzdő társaié. Ezt azonban ő sokáig nem érezte akadállynak a közös küzdelemben.

Én akkor ismertem meg, s akkor szerettem meg Fábry Zoltánt, amikor ezt a csalódását megvallotta. Azt ugyanis, hogy elérkezett egy időszak, amikor igenis akadály volt ez a más nyelv és másféle tartás. És ezt akkor, amikor földönfutóvá akarták tenni népét, a pártfegyelem nem is engedte nyíltan kimondatni Fábry Zoltánnal. Meg kellett értenie, hogy a céljaik és az érdekeik sok mindenben eltérnek, mindenekelőtt a szülőföld kérdésében.

Mielőtt azonban odáig eljutott volna, még egy fájdalmas megpróbáltatáson kellett átesnie. Van egy megrendítő írása, a visszacsatolt területek magyar íróinak fellépéséről a Zeneakadémián. A magára maradt író néma és kétségbeesett szemrehányása a tegnapi testvérek és fegyvertársak felé, akiket elragadott a hazatérés mámorja, s elvesztették szemük elől a jövő nagyon is sűrűn kavargó ködképeit, talán nem is olyan elszomorító. Végtére ehhez megvolt az az elégtétele, hogy ő kirtartott az elvei mellett, s nem hagyta el a szülőföldjét. A sírnivaló az egész írásban az, amiről nem beszél, amit önmagának se vall be: a magárahagyatottság. Akkor már Szlovákia is szélsőségesen fasiszta állam lett, a harcot előlről kellett kezdeni, súlyosabb körülmények között, megfogyatkozott sereggel, s a lappangó magyargyűlölet állandó erősödésében.

Talán még a fülében volt a Stószig hallatszó kassai harangok zúgása, amely a bevonuló magyar bakákat köszöntötte, s a megilletődéstől elrekedt hangok a Zeneakadémián, amikor börtönbe hurcolták, internáló táborba zárták, miközben kapcsolata állandóan megmaradt a párttal.

S aztán jött a felszabadulás. A várva várt pillanat és Fábry Zoltán megint magára maradt, mert elszakadt barátainak nem tudott mindjárt megbocsátani, elvtársai nagy része pedig zavartan fordított neki hátat, s csak hümmögni tudott legtöbbször, hogyha az egyenjogúság ígéretét, a nemzetköziség tanításait kérte számon tőlük.

Nem, küzdelmes életét más, mint kisebbségi ember meg sem értheti. Az a kettősség, amely a helyzetéből nehezedett a vállára, koronként elviselhetetlennek tűnt. S mégis így lett szép és példamutató az ő ember-séges küzdelme a tisztább viszonyokért népek és országok között, ahogyan annak idején költője, Ady Endre énekelte meg az ezer „zsibbadt vágy” bánatát és egyesülését az „eszmebarikádokon”.

Azért talán mégse lehet mindent a nemzeti romantikának tulajdonítani, mint ahogyan Crnjanski magyarázza csillapíthatatlan honvágyát a Vajdaság és Szerbia iránt. Az írónak nincs okvetlenül szüksége a hazafiasság olyan vonzó eszményeire, mint amilyen a szerbeknél az egysülés vágya volt a XIX. század közepétől az első világháború végéig. Igaz, szellemi életüket is ez járta át, s belső szabadságharcuk az írókat is politikai cselekvésre ösztönözte, miközben alaposan kihasználták az alkotmány és a törvények biztosította lehetőségeket, gyakran még túl is lépve azok határait. Az írás politikai tett volt, s a politika abban az időben a szerbeknél egyet jelentett a nacionalizmussal.

Ami azonban végül is megmaradt abból, amit írtak, annak a nemzeti romantikához semmi köze. Laza Kostić vérmérsékleténck nagyon megfelelt, hogy az Omladina pecsétjét a fiókjában őrizte, amiért akkoriban kötél járt, de már igénye, kultúrája, sőt lelki alkata is merőben esztétikai természetű volt, s élénken ellentmondott a politikai akcióknak.

Amikor a szerbek irodalma a virágkorát élte, még nem voltak „kisebbségi” írók. Ez a meghatározás akkor születet, amikor már Crnjanski is megérte álmai valóra válását, s kicsit talán már meg is csömörlött tőle. Azt viszont, hogy ott, ahol éltek, nem az uralkodó nemzet írói, okvetlenül érezniök kellett. Laza Kostić másfél évtizedes zombori tartózkodása nem avignoni fogság volt, hanem a lépten-nyomon éreztetett másodrendűség, a gyanakvás és megkülönböztetés szinte természetes társadalmi állapota. Szánalmasan szürke magyar dilettánsok veregették a vállát, s amikor különckedésbe kergették, röhögő suhancok szaladtak utána az utcán.

Közben a magyarországi szerb írók sosem írtak csak a maguk népének, nem zárkóztak be a szülőföld határai közé. Veljko Petrović első kötetét még Skerlić méltatta, és soha senkinek se jutott eszébe, sem ott, sem itt, politikai határokra gondolni, ha szerb irodalomról volt szó. S ezt a Monarchiában még természetesnek is tartotta mindenki. Nemcsak a szerbek esetében, akik el akartak szakadni. A prágai Werfelnek vagy Kafkának éppúgy a német nyelv és a német irodalom volt a hazája, mint Adam Müller-Guttenbrunnak, aki még attól se riadt visz-

sza, hogy a magyarokat becsmérelje. És Goga Octavian és Jan Kolar is zavartalanul írhattak a maguk nyelvén politikai hazájuk és szülőföldjük területein kívül élő közösségek számára.

Ezt nem azért mondom, mintha a vajdasági magyar írótól bárki is rossz néven venné, ha verse vagy novellája magyarországi folyóiratban jelenik meg. A vajdasági szerb írók sem azért írtak mindenkinek, aki szerbül olvasott, mert el akartak szakadni. Az elszakadásnak az íráshoz semmi köze se volt.

Pedig ha ellene vagyunk a bezárkózásnak, nem azért vagyunk ellene, mert a magyarok az ország többégi népei felé nem tárják ki eléggé a kapukat. Az talán okozhat valahol valamilyen gondot, hogy a nyitott kapun ki jön be. De hogy ki hova megy, amikor a kedvező külföldi munkaalkalmak egyre messzebb viszik, s mind hosszabb időre is a jugoszláv munkást, arra már nem lehet eléggé felügyelni. És kár is volna!

Ha nem tűnik merészségnek, talán azt is mondhatnánk, hogy a magyarországi szerb írók hazája mégse Szerbia volt. Legalábbis nem polgárjogi szempontból. A nagyobb nyelvi közösség vonzotta őket. De Sterija is visszajött, Ignjatović szintén, Crnjanski meg az első alkalommal otthagyta Belgrádot, hogy aztán öreg koráig vágyódjék utána.

Vannak megrögzött hipotézisek, gondolom, Crnjanski is azért említi a nemzeti romantikát, mert náluk az egyesülés vágya már a megtalált haza volt. Pedig az írónak mindenkor más, külön hazára volt szüksége. És meg is csinálta magának mind a maga hazáját. Néha nem voltak határai, s csak imaginárius viránya volt a képzeletnek, mint Ithaka Crnjanskinál, néha meg egy tágasabb és népesebb és melegebb közösség volt ahhoz a tenyészethez, amelyet az író belterjes munkájához teremt: az életművéhez.

Mert nem a haza szüli a honvágyat. A honvágy szüli a hazát. S lehet az néha csak egy kert szőlővel és diófával, kis házzal a hegyoldalban, máskor meg akkora lehet mint Európa. És olyan messze is.

•

— Arra tessék nekem felelni, hova tűnnek nálunk az emberek? Itt volt, kérem, ez a V. L., évekig olvastam a vezércikkeit, s akkor egyszer csak nyoma veszett. Öregember, mint én, már nehezen viseli el a veszteségeket. Azt is nehéz megszoknia, hogyha máról holnapra elmarad egy írás az újságban, amelyet megszeretett. Így voltam én evvel a V. L.-lel. Sok cikkét kivágtam és eltettem. Azt szerettem benne, hogy olyan jó magyar ember volt.

Egyszerre meghökkent ebben a nyájas hangban a régi, lejáratott és agyonkompromittált meghatározás. Mert amikor ezt mondták, akkor ez megkülönböztetést jelentett, állást vagy kitüntetést vagy élesztő-elosztót azok rovására, akiktől el kellett venni az állást, vagy akiket internálni kellett, a legjobb esetben csak szemmel tartani. Ferde szemmel.

— Hogy tetszik ezt érteni, hogy jó magyar ember? Én azt tudom róla, hogy a Petőfi-brigádban harcolt és huszonöt éve kommunista.

— Hát azért mondom, kérem. Ki lehetett ezt érezni minden egyes cikkéből. Mindig bátran és világosan mondta meg a véleményét a dolgokról. Hoztak valamilyen törvényt, de a fordításban, ugyebár, az ember nchezen értette meg. Csak megvárta akkor a vasárnapot, és ott volt szépen, értelmesen elmondva a lényege. Ahogy egy magyar ember elmondja, s egy másik magyar meghallgatja.

— Ezek is magyarok, akik a mostani vezércikkeket írják.

— Tudom, kérem szépen. Csak hát, ne tessék haragudni, az nekem valahogy jobban tetszett. Ennekem megvannak a Móra Ferenc összes művei, én szeretem a szép magyar írást. És nem is akarok senkit sérteni. De pont az ilyen jó magyar embereket állítják félre, kérem? Miért?

Sietve elmondom, hol lehet V. L. írásait megtalálni, aztán eltűnődöm a szavak sorsán. Mennyire meg tudja változtatni értelmüket a helyzet és az idő. S milyen szépen visszaváltoznak kedvezőbb légkörben. De hát a szavakon éppoly kevésbé lehet segíteni, mint az embereken. Ki kell várniok a maguk idejét.

*

Népek viszonyában is van regard, vagy legalább udvariasság. Tekintettel vagyunk egymásra, s a megértés és megbecsülés látszatát igyekszünk megtartani. Ettől az arany szabálytól még a kisebbségi nyelvek egyenjogú használatáról folyó hivatalos viták se tértek el. Legfeljebb elhúzták és agyonbeszélték a dolgot.

Hogy Csáth Géza ki volt, megérdemelte-e, hogy halálának ötvenedik évfordulóján szülővárosában megemlékezzenek róla, az talán mégse tartozik a belgrádi hetilapra. S ez a lap mégis jogot formál magának arra, hogy kétségbe vonja Csáth Géza irodalmi jelentőségét, s a cikkíró fölényesen lekicsinylő és elnézően kedélyes modorában nacionalista megmozdulást lásson a megemlékezésben. És nemcsak ebben. Az *Életjel*ben is, a nyelvművelő egyesületben is.

Belgrád meglehetősen messze van Szabadkától. Belgrádban nincs nemzetiségi kérdés. És Belgrádban nem tudják, hogy egyetlen vajdasági magyar újság sem gyanakodott itt nacionalizmusra, ellenkezőleg, minden magyar lap a tisztelet és a kegyelet hangján emlékezett meg Csáth Géza ünnepéről, így aztán az már nem is a szabadkai magyarok magánügye volt.

A hang viszont annál disszonánsabb lett Belgrádból. Aki magyar elolvasta a szóban forgó cikket, gondolom, önkéntelenül is egészen mély ellentéteket érzett. Csupa inszINUÁCIÓ s egészen ijesztő kép ez a Szabadka társadalmi viszonyainak vezető szerveiben, uralkodó helyzetről, beleértve a pártvezetőséget is.

Hát ezek majd megvédik magukat, ha ugyan egyáltalán figyelemre méltatják a cikket. De ki védi meg a névtelen magyart, akit türelmetlennek, erőszakosnak és nacionalistának festettek? A magyar intelligencia az, amelyet a vádlottak padjára ültettek, mert ha igaz, hogy „vétkek közt cinkos, aki néma”, akkor mindannyian bűnösök vagyunk.

Én is, aki felolvastam Csáth Gézáról szóló írásomat emléktáblájának leleplezésénél, s magamban még csodálkoztam, hogy miért kell szegény

M.L.-nek utánam horvátul beszélnie? Mi ez, mondtam, politikai konvenció, tapintat vagy udvariasság, amely a jövő-menő emberek között a más nyelvűekkel is közölni akarja, hogy mi történik itt? Eszem ágában nem volt arra gondolni, hogy ezzel egy kis csoport kényszeríti rá a maga akaratát a többségre, hogy ez egy közönséges nemzetiségi oktroj. Tényleg azt hittem, a magyar író emlékünnepe a mi ünnepünk.

De azért hadd valljam be: kicsit soknak tartottam magam is, a szobrot, az emléktáblát, a temetőt, a városléleköt és diplomáciai megbízottat. Most, hogy visszagondolok rá, érzem akkori szorongásomat. A régi Jugoszláviában az lett volna a legkisebb gondunk, hogy Csáth Géza emlékét megünnepeljük. Most is azt mondtam volna, ha valaki megkérdezi: csendesebben, szerényebben, maradjunk csak meg magunk között.

Csak hogy azt is tudom, hogy ez a régi, a meghúzó és meghunyászkodó kisebbségi ember magatartása, aki beletörődött abba, hogy ő másodrendű honpolgára a hazájának és ehhez igazodott. És boldog volt, ha minden rendben volt és nem akadt fenn senki azon, hogy ő magyar.

A mai fiataloknak a nemzeti egyenjogúság folytonos próbatétel. És nem is maradhatunk meg „magunk között”, mert az meg már bezárkózásnak számít, s ki tudja, milyen gyanakvásra ad megint okot. A fiatalok őszintén hisznek a teljes egyenjogúságban, valamiféle nemzeti szuverenitásban, és nyílt szívvel, kicsit talán még kérkedve is, kiállanak a világ elé azzal, ami az övék. „Egy népnél sem vagyunk alább valók” — vallják ők is, s ezt folytonosan bizonyítani akarják. Miért? Van valami, ami kikényszeríti belőlük ezt a bizonygatási vágyat? Magukat akarják meggyőzni róla vagy másokat is?

És bevallom, én is inkább Kosztolányit ünnepeltem volna először. Nemcsak az arányok miatt, nem is a nagyobb jelentőséget helyezve előtérbe, hanem a szülőföld nagyobb helyét az életművében. Persze, azt mondanák: erre még nem volt alkalom. S ezt el kell hinni, hiszen a palicsi sétány kőkútjára se vették még vissza a versét. Ahhoz előbb nyilván le kéne fordítani. S ki tud megbirkózni ennyi alliterációval!

A tó, a tó! az eleven poézis,
föjlött az ég — s összefoly a két víz —
egymásba olvad, tág gyerekszemekkel
föl-fölmeredve nézem néma reggel.

A tó, a tó! a messzeség! hahó,
a messzeségbe elvisz egy hajó,
ó, álom, áldás, szívdobogató
tündéri titkok tükre tiszta tó . . .

*

Én tisztelem az öreg embereket, s van ebben nyilván némi önzés is, hiszen jómagamat se választ már el sok idő az öregségtől, itt állok a küszöbén. Zilahytól sincs okom megvonni ezt a tiszteletet, annak idején élvezettel olvastam az *Ararátot*, s azt is sejtem, hogy hazátlanul élni ilyen korban nagyon nehéz lehet.

De tegnap esti műsora a belgrádi televízióban felháborított és kétségbeejtett. Hagyta magát felhasználni egy hazug és hamis elképzeléshez a magyarokról. Hagyta, hogy egészen tömény giccsben, mintegy a magyar mítoszt jelenítsék meg pusztával, cifraszurrel, porfelhőben vonuló ménessel, s mindehhez aztán felcsendüljön emelyítően édeskés fordításban a Csak egy kislány szerbül, egy vengerkának öltözött valóban szép kislány tűzről pattant táncmozdulataival aláfestve, miközben boldogult Jávor Pál tűnt fel egy elnémult és elkopott filmben és Karády Katalin sziluettje ugyanott egy pillanatra.

A megfilmesített Zilahy-regény, a *Valamit visz a víznek* volt ez egy jelenete, s nekem olyan volt, mint a tetemrehívás. Belgrádból kellett tudomásul vennünk, hogy ilyenek vagyunk. Az egészen ócska és közönységs és közben hülyén hengegő cigányromantika népe, nem itt, Európában, hanem valahol Ázsiában, egy elfelejtett szigeten. És ezt a rikítóan tarka és hazug képet nem harminc év előtt dugták az orrunk alá, amikor a *Valamit visz a víz* vizenyős romantikája ellen csakugyan vétek volt nem eléggé hangosan tiltakozni, hanem ezerkilencszázhetven júniusában, amikor a megnyílt határok és az emelkedő turistaforgalom, de az olcsó magyar konyha és a pesti éjszakai élet vonzásában talán mégis másfajta magyarokat lehetett megismerni. Reggel, gondolom, a kijózanodás után, a pesti utcán, amikor már kiszellőződtek a fejekből a rajkózenekar nótái, és európai kirakatokat és európai népet lát az ember, könyvtárakat és múzeumokat lálogathat, melyeket jóval előbb létesítettek, mint sok más kelet-európai nemzet hasonló intézményeit, s egy európai fővárost lát, melyet a romokból kellett felépíteni.

Zilahy Magyarországa, ezzel a szájalmas motyogással és bántó közhelelyekkel, mintha csak a zanzibári televízióban beszélt volna a hazájáról, s nem egy szomszédos országban, ahol melleleg több mint félmillió magyar él, elmerült a szirupban, az idegenforgalmi attrakciónak a valóságosnál is giccsesebb rózsaszínű cukros vízében.

Azt már meg sem kérdezem, miért nem konzultálták a magyar osztály munkatársait, hiszen Zilahyt, regényeinek szerbhorvát nyelvű sikerei folytán, sokkal nagyobb szakértőnek tarthatták ezen a téren. Már mint a giccs terén.

És ő maga, úgy látszik, nem tudja, hova jár már évek óta. Nem vette észre, hogy itt kialakult egy másfajta, igazabb és emberibb magyar kultúra, s a magyar ember világképe is megváltozott, így hát itt már nem szabad a magyar népet olyannak bemutatni, amilyenek korábbi műveiben bemutatta, s most a televízióban megint... Hát senki se volt, aki ezt a szegény öregembert felvilágosította volna a történelmi változásról? Zilahy Lajos, aki egykor népfőiskolára ajánlotta fel a vagyonát, aki a magyar nép legmélyebb rétegeinek nehéz sorsával akarta megismertetni a korabeli magyar kormányzatot, Zilahy Lajos, aki az *Ararát* megírásával mintha egy egész világgal számolt volna le, a belgrádi televízióban visszatért a giccshez, a hazugsághoz, s ezért helyette is szégyel-nünk kellett magunkat!

Igazán örülök, hogy kitüntették a vajdasági magyar fiatalok képeslapját. Tudom, hogy nem nagy dolog. Tudom, hogy az ilyesmi már protokollszerűen megy, s az elismerés külső hatására több súlyt helyeznek, mint amennyit talán belső biztatásnak és bátorításnak és köszönetnek szántak.

Azért találok szépnek és különösen jelentősnek ezt az elismerést, mert nem sokakl előbb kemény és elmarasztaló kritikában volt része a szerkesztőségnek. Az eretnekség vádjá elég gyakran hangzik el mostanában a közelünkben, s csaknem mindig fiatalokat érint. Mintha ilyesféle akusztikája lett volna a képeslapra vonatkozó bírálatnak is.

Közben mi történt? Egy igazán érdekes, az aktuális eseményeket bátran tárgyaló, a fiatalok problémáit rendre felvető újság lett belőle. Össze se lehet hasonlítani a korábbi, jobbára jámbor, komisszárokkal szerkesztett magyar ifjúsági lapokkal, amelyeket aligha olvasott annyi fiatal, mint ezt a mait.

Persze, ezt csak úgy feltételezem, s taláломra mondom, a nagyobb olvasottságot, mert el se tudom képzelni, hogy ilyen élő orgánummal más-ként legyen, hogy ne érezzék igazán a magukénak az olvasói.

A nemzetiségi kérdés érzékenyebb pontjai ugyancsak megjelentek ennek a képeslapnak a hasábjain, s talán kevésbé taktikusan, de annál őszintébben tárgyalták okait és következményeit az olyan eltorzulásoknak, amelyek ezt a kérdést időnként felvetik. Türelmetlenebbek voltak, s a hangjuk élesebb, agresszívebb, mint a többi magyar lapé.

Nekem éppen ez tetszett. Nem azért, mert valahol végre legényes hetykességgel, de megmondták ezzel kapcsolatban is a magukét, hanem azért, mert egy nemzedék nagykorúságát s egy kisebbségi fiatalság tökéletes magabiztosságát éreztem ki a támadó és odamondogató hangból. Mi is merünk annyit, mint a többiek! Jogunk van hozzá! Ez volt a kicsengése a vidáman fiatal, de nem felelőtlen hangnak.

S hogy mennyire így volt, arra bizonyíték az ezt követő mérsékelt hangvétel. Nem mintha megijedtek volna. Csak megértették, hogy nem kell feleslegesen megfeszíteni a húrt. Vagyis nem mentek fejjel a falnak.

Komolyan szeretném hinni, hogy ezt méltányolta a kitüntetés.

HEINRICH ÉS THOMAS MANN ALAKJA LEVÉLVÁLTÁSUK TÜKRÉBEN

VARGA ISTVÁN

A megosztott Németország germanistái jelentős erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy sikerüljön összeállítani Heinrich és Thomas Mann mind teljesebb levélváltását. Ezek az erőfeszítések eddig igen sikeresek voltak: évről évre mind több, még ismeretlen, levelet sikerült felfedezni, de objektív okokból eddig még nem sikerült az összes létező levelet kiadni. A legújabb párhuzamos kiadásban 172 levél van, ami sokkal többet tesz ki, mint az előző kiadás levélszáma.¹ Sajnos még mindig hiányoznak azok a levelek, amelyeket Heinrich Thomasnak írt, mielőtt Thomas végleg elhagyta volna Németországot. A legújabb adatok szerint még vagy 122 Thomas Mann-levél is létezik valahol.² Tekintetbe véve e tényeket, megállapíthatjuk, hogy e kötet sem nyújt teljes képet a két írótestvér gazdag levélváltásáról, hanem csak fragmentáris dokumentum, amely azonban ugyanakkor a mai emberiség egyik kordokumentuma, hiszen fél évszázadot ölel fel és nemcsak a Mann testvérekről közöl értékes adatokat, hanem fontos irodalmi és történelmi eseményekről is. A germanisták e levélváltás alapján szeretnék még jobban megismerni a két testvér egymás közti viszonyát, amelyben benne foglaltatik a testvér testvér iránti, irodalmár irodalmár iránti és ember ember iránti viszony. Feltehető a kérdés, milyen mértékben járulhat hozzá e hiányos gyűjtemény a fenti probléma megoldásához, vagy pedig, épp hiányossága miatt, nem vezethet-e bennünket e kötet helytelen irányba, illetve téves eredményekhez.

Heinrich és Thomas Mann levélváltása csak egy komponens viszonyuk tanulmányozásában. E levélváltás sok részletkérdést oldhat meg és bizonyítékokat szolgáltathat, de fontosságát nem szabad túlbecsülni és a Mann testvérek egymás közti viszonyát csak ezen nem teljes dokumentumgyűjtemény alapján megítélni. A keletnémet kiadás e szempontból több adatot közöl: a levelek mellett a két testvér egymásról írt méltatásait is tartalmazza. Ezek a méltatások abból az időszakból származnak, amikor a két testvér kibékült. E függelék szerepe, hogy még közelebből megvilágítsa a testvérek egymás közti viszonyát. Elég sok levél származik az I. világháború előtti időszakból. Thomas akkori levelei az élet legkülönbözőbb jelenségeiről szólnak, de az első helyen az irodalom áll. E levelek alapján az olvasónak az a benyomása, hogy Heinrich valahogy mindig Thomas előtt járt. Thomas megállapítja, hogy Heinrich kitűnő író, és védi őt a kritikusok támadásaitól. Szoros kapcsolatukat igazolja

az a tény, hogy Thomas bensőséges beszélgetést szeretne folytatni Heinrichhel szerelméről jövődöbéli felesége iránt, mivel szüksége van Heinrich életismeretére. „Du scheinst Dich ganz gefunden zu haben...”³ — állapítja meg Thomas irigyen. „Ich bin durchdrungen von der Notwendigkeit, dass wir zusammenhalten.”⁴ — ez egy mondat Thomas 1905. X. 15-én keltezett leveléből, amely hűcn fejezi ki kettőjük egymásrautaltságát. Thomas boldog, amikor Heinrich valamelyik művét dicséretben részesíti: a Fiorenza esetében nagy meglepéssel nyugtázza Heinrich jó véleményét. Miután sikereket ér el, mind a magánéletben (boldog házasság), mind az irodalmi alkotásban, Thomas magabiztossá válik, és viszonya Heinrich iránt, a levelek alapján, mintha megváltozna: úgy érzi, utolérte bátyját, de ettől függetlenül Heinrich véleményére még mindig sokat ad. Úgy látszik, Heinrich is bizalmas volt Thomas iránt, mivel pl. részletesen informálja első felesége iránti szerelmi érzéseiről. Ettől függetlenül az első vitákra épp Heinrich első felesége, Ines, miatt kerül sor. Thomas érdeklődéssel követi a demokratikus eszméket Heinrich *Die kleine Stadt* című regényében, majd 1909 végén kifejezi készségét, hogy bátyját anyagilag támogassa. Az I. világháború kezdetéig folytatott levélváltás alapján leszögezhetjük, hogy a két testvér egymás közti viszonya szoros, őszinte és nézeteltérésektől mentes volt. Az I. világháború az az esemény, amely e viszonyt megzavarja: nézeteltérésre kerül sor, a levélváltás megszakad. Az e konfliktussal kapcsolatos levelek kétségtelenül a kötet legfontosabb adatforrásai. Ez idő tájt Heinrich írt válaszokat, de nem küldte el őket. Ezekből a nem elküldött levelekből közöl néhányat a kötet. E levelekből kiderül, hogy bár Heinrich haladóbb nézeteket vallott, maga sem látta pontosan az események alakulását, míg Thomas esetében az irodalomtudomány már kiderítette, hogy akkori reakciós írásainak megfogalmazásában egyes maradi német történészek „segédkeztek”.⁵ Elsőnek Heinrich szeretne kibékülni, Thomas válaszában álláspontját igyekszik megmagyarázni. A levélváltás ezen részének lezárásaképpen Heinrich levelében megállapítja, hogy ő soha nem állt Thomas szellemi hatása alatt, saját életét éli, és Thomas művészete nem zavarja. Heinrich szemére veti Thomasnak, hogy soha sem tudta felfogni és megérteni mások, az egyszerű nép, életét. E fontos dokumentum végén Heinrich élesen bírálja Thomas magatartását a háborúval kapcsolatban és levelét a következő mondattal zárja le: „Die Stunde kommt, ich will es hoffen, in der Du Menschen erblickst, nicht Schatten, und dann auch mich.”⁶

És valójában 1922. I. 31-én egy rövidke levélben és virágcsokor kíséretében Thomas felajánlja a kibékülést. Ettől kezdve, Thomas meneküléséig a levelek nem jelentenek különös értéket. Többé-kevésbé udvarias lapokat és üdvözeteket küldenek egymásnak családi ünnepek és utazások alkalmával. Az olvasónak az a benyomása, hogy a kibékülés látszólagos. Csak amikor a faszizmus került hatalomra Németországban és amikor a két Mann nehéz órákat élt át az emigrációban, akkor került sor az egymáshoz való közeledésre. A közös ellenség szövetségessé teszi őket. Ebben az esetben is Heinrich volt az első, ki megérezte a nemzeti szocializmus veszélyeit, ő kezdett el hamarabb tevékenyen harcolni e moz-

galom ellen, míg Thomas határozatlanul várt. Ez világosan kitűnik korabeli leveleikből. Heinrich látta be elsőnek a szoros együttműködés szükségességét, és merészen közös utazást javasolt a Szovjetunióba. Heinrich elkeseredetten irt a spanyol forradalom leveréséről, és elítélte a rendszert, amely megfosztotta Thomast német állampolgárságától. Mindezek olyan gondolatok, amelyek a korabeli haladó írókra jellemzők. Thomas később az Egyesült Államokba távozik, és 1938 elején még úgy véli, háborúra nem kerül sor. Heinrich Európában marad, de a levélváltás nem szakad meg. Egyes műveiket egymásnak ajánlják. Heinrich ajánlása így szól: „Dem einzigen, der mir nahe ist.” Ez ugyanakkor Heinrich magánosságának bizonyítéka is. Heinrich anyagi helyzete mind súlyosabb, míg Thomasnak Amerikában sikerült olyan társadalmi helyet elfoglalnia, amely biztosítja számára a gondtalan életet. 1939-ben a két testvér még reméli, hogy a haladó erők Németországban megdöntik Hitler uralmát, de e reményük nem teljesült be, a fasizmus katonai hódításra indult, Heinrich élete veszélyben forog. Thomashoz fordul pénzbeli segítségért, mivel ő is az Egyesült Államokba szeretne jutni. Itt eleinte sokat foglalkoztatták, de neki nem sikerült olyan életfeltételeket biztosítania, mint Thomasnak, és mind jobban egyedül érzi magát. Nem maradt más hátra, mint hogy Thomasra támaszkodjék és segélyéből éljen. Mindenkinek adós, minden pénzutasvány Thomastól sokat jelent számára. Utolsó levele 1942-ben keltezett, későbbi leveleivel egyelőre nem rendelkezünk.

Amennyiben e hiányos gyűjtemény alapján összehasonlítanánk Heinrich és Thomas Mann alakját, megállapíthatnánk, hogy Heinrich volt az, ki többet volt kitéve az élet csapásainak. Ő e levélváltás „tragikus hőse”. Magánéletében és házasságaiban nem lelte meg a boldogságot, és haladó nézetei ellenére nem szerzett megfelelően elismerést. Thomas levelei alapján Heinrich bohéméletet élt, és nem tudta a pénzt megbecsülni. Ami Heinrich Thomas iránti viszonyát illeti, mondhatjuk, hogy szerette öccsét és szívesen segített neki. Még legelkeseredettebb leveleiben is természetes és tisztelettudó maradt Thomasszal szemben. Levelei egyszerűek, formalitásoktól mentesek, teli bensőséges érzésekkel. Az olvasónak az a benyomása, hogy Heinrich sokat ért meg és élt át. Thomas első leveleiben sok a póz, érezhető függősége Heinrichtől. Heinrich hatása érezhető az I. világháború előtt keltezett leveleiben. Thomas leveleiből kitűnik, hogy úgy élt, mint egy igazi polgár, házassága sikeres volt, anyagi gondokkal nem küzdött. Egyes leveleiben, elsősorban a konfliktus folyamán írtakban, Thomas eléggé hűvös, egyébként minden levelében stilszlikailag tökéletes és hosszú, hivatalos hangnemben megfogalmazott mondatokat használt. Thomas bírálata Heinrich műveiről soha nem volt olyan mély és tárgyilagos, mint Heinrich véleménye az ő alkotásairól, Heinrich ezekben a bíráló írásokban mindig őszinte és igazságos kritikus. Közös amerikai tartózkodásuk folyamán Thomas levelei szinte visszautasítóak. Hans Mayer joggal ismétli meg kétszer is recenziójában e mondatot: „Dieser Briefwechsel macht es Verehrern Thomas Manns nicht leicht.”¹⁸, mivel valójában e gyűjteményben egyes esetekben Thomas rossz fényben jelenik meg. Bár talán nem lehetne ilyen

súlyos ítéletet mondani, mégis tény, hogy e gyűjtemény alapján Heinrich hamarabb tudta meg az igazságot a polgári társadalomról, hamar megszabadult e világ hatásától, és műveiben haladó eszméket hirdetett. Thomas fejlődése lassúbb volt, kötöttsége a polgári társadalomhoz szorosabb, mint ember nem volt olyan természetes és nyílt, mint bátyja. Ezeket a megállapításokat e levélgyűjtemény alapján lehet levonni, de nem szabad szem elől veszíteni, hogy e gyűjtemény csak egy komponense Heinrich és Thomas Mann egymás közti viszonyának, és a tárgyilagos összehasonlítás érdekében sok más komponenst kell még felértékelni.

A nyugatnémet kiadás bevezetőként közli Hans Wysling, a zürichi Thomas Mann Archiv konzervátorának részletes tanulmányát. Nyugodtan leszögezhetjük, hogy ez a munka külön figyelmet érdemel, mivel e témáról, a Mann testvérek egymás közti viszonyáról, eddig kevés munka jelent meg.⁹ Wysling tanulmánya tulajdonképpen Thomas és Heinrich Mann összehasonlítása. Ebben nem támaszkodik csupán a levélváltásukra, hanem egyéb tények és adatok alapján megkísérli e viszony teljes ábrázolását. Itt tehát egy olyan tanulmányról van szó, amely tartalmánál fogvast túlnő azon könyvnek a keretein, amelyhez előszóul szolgál. A különbségeket és hasonlóságokat Wysling főleg a történelmi-genetikai és pszichológiai tények alapján magyarázza. Külön fontosságot tulajdonít a két írótestvér ifjúkori közös élményeinek. Az összehasonlítás a külső hasonlóságok alapján történik, a szociális alapról, azokról a társadalmi élményekről, melyek Heinrich és Thomas Mannra hatottak és végeredményben megformálták őket, Wysling keveset közöl. Wysling ugyan beismeri, hogy Heinrich inkább társadalomkritikus, míg Thomas saját problémáival foglalkozik, Heinrich bohém maradt, Thomas polgár, Heinrich tanítómesterei a francia, Thomasé pedig az orosz és skandináv írók, Heinrich irodalmár-politikus, míg Thomas sokáig apolitikus maradt, — de mindezeket a különbségeket nem magyarázza meg részletesen. Egyébként Wysling e munkájára, akárcsak az előbbire¹⁰, jellemző, hogy teli van adatokkal, tényekkel, amelyeket nagy pontossággal csoportosít. Wysling gyakorta hasonlítja össze Heinrich és Thomas regényhőseit, és ily módon igyekszik viszonyukat ábrázolni, illetve az a véleménye, hogy az eltérések világnézeteikben jól kifejezésre jutnak egy-egy hős alakjának ábrázolásában. Egyébként Heinrich és Thomas művészetének alaposabb ismerője elgondolkozhat Wysling néhány állításán. Wysling szerint pl. a Buddenbrookok nem társadalombíráló mű (ezt alátámasztja Thomas Mann egy 1925-ből származó nyilatkozatával), és e gondolatot folytatva megállapítja: „Ein ‚sozialkritisches Buch‘ im strengen Sinne des Wortes hat Thomas Mann nie geschrieben.”¹¹ Ezzel szemben Heinrichet mint társadalomkritikust mutatja be. A mai irodalomtudomány, főleg a marxista tudósok bebizonyították, hogy Thomas Mann művészetében a szociális kritika sok elemét tartalmazza. Igaz, hogy ezek az elemek műveiben burkoltak, de mégis, több törésen át, a szociális elem jelenti az ő művészetében is az alapot, amelyre épít. Függetlenül e néhány hiányosságtól, Wysling tanulmánya jelentős hozzájárulás Thomas és Heinrich Mann egymás közti viszonyának tanulmányozásához és a

jövőben e viszony megvilágításánál e munka ismerete feltétlenül szükséges lesz.

A keletnémet kiadás utószavát Ulrich Dietzel fogalmazta meg. Munkájának terjedelme szerényebb. Szerzője nem kísérelte meg a mély és átfogó összehasonlítást, mint Wysling. Munkájának első részében Dietzel igyekezett a két testvér konfliktusát megvilágítani azon különbségek alapján, amelyek akkori világnézetüket jellemezték. Ez a komponens hiányzik Wysling munkájából. Ettől függetlenül Dietzel nem merült el kellőképpen e probléma tanulmányozásába, munkájából hiányoznak a történelmi-genetikai adatok. Dietzel a legtöbb teret a két testvér összehasonlításának szenteli. Az összehasonlítás időrendi sorrendben történik Mannék irodalmi megjelenésétől Heinrich haláláig, de nem olyan részletes, mint Wysling munkája, nem tartalmaz oly sok adatot. Ami a világnézeti fejlődést illeti, Dietzel szerint Heinrich hamarabb fedezte fel a társadalmi események alakulását, és minden esetben hamarabb állt a haladás oldalára. Munkájának befejező részében Dietzel „technikai” problémákkal foglalkozik, azaz a kötet összeállításáról, a levelek eredetéről és történetéről, egy harmadik, még teljesebb, kiadás lehetőségéről stb. ír. Dietzel utószaváról megállapíthatjuk, hogy, bár adatokban nem olyan gazdag, mint Wysling hozzájárulása, mégis jól kiegészíti Wysling munkáját történelmi-tipológiai adataival. Ezek alapján állíthatjuk, hogy a Mann testvérek egymás közti viszonyának tanulmányozásakor a problémát Wysling adatgyűjteményének és Dietzel szociális-társadalmi ismereteinek szintézise alapján kellene megközelíteni.

A levélgyűjtemény, a két tanulmánnyal együtt, fontos dokumentum a Mann testvérek egymás közti viszonyának tanulmányozásához. Ez egy olyan probléma, amely nemcsak a germanisták számára fontos, hanem mindazon tudósok számára, kik összehasonlító irodalommal foglalkoznak. A közölt levélváltás kitűnő segítség e kutatásban, míg Wysling és Dietzel munkái a kutatás kezdetét jelentik, mivel tartalmazzák azokat a nézeteket, amelyek alapján Heinrich és Thomas Mann egymás közti viszonyát tárgyilagosan és tudományosan be lehet majd mutatni.

Varga István

IRODALOM

¹ Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, S. Fischer Verlag, Frankfurt a. M., 1969.

Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, Aufbau Verlag, Berlin—Weimar, 1969.

² Hugo Huppert, Nachgeholtte Beiordnungen, Thomas Mann-Heft, Sinn und Form, Rütten und Loening Verlag, Berlin, 1965, 112—122. old.

³ Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1969, 44. old.

⁴ Ibid., 47. old.

⁵ Klaus Schröter, „Eidshelfer” Thomas Manns 1914/18, Sinn und Form, 19, 6, 1469—1481, 1967.

⁶ Thomas Mann/Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949, Aufbau Verlag, Berlin und Weimar, 1969, 159. old.

⁷ Ibid., 218. old.

⁸ Hans Mayer über Thomas und Heinrich Mann: „Briefwechsel 1900—1949”, a cikk címe „Du störst mich nicht”, Der Spiegel, 11. szám, 171. old., 1969.

⁹ Említésre méltó a következő magyar kiadvány: E. Sós—M. Vámos: Thomas és Heinrich Mann, Gondolat kiadó, Budapest, 1960.

¹⁰ Paul Scherrer/Hans Wysling, Quellenkritische Studien zum Werk Thomas Manns, Francke Verlag, Bern und München, 1967.

¹¹ Thomas Mann/Heinrich Mann: Briefwechsel 1900—1949, S. Fischer Verlag, 1969, Hans Wysling bevezetőjében a XVIII. oldalon.

JELMEZ ÉS LÉNYEG

Velimir Lukić: *Afera nedužne Anabele*. Misztikus farce nyolc képben. A Sterija-játékok kiadása, Novi Sad, 1970.

Velimir Lukić legújabb színművének cselekményét a középkorba helyezte. A középkorba, amikor a vallási dogmák bilincsekbe zárták az életet, az inkvizíció pedig, az egyház szerveként, élet és halál ura volt.

Mint ahogy nem véletlen, hogy Lukić eddigi darabjai közül például az „Oswald király hosszú élete” egy fiktív birodalom fővárosába viszi a nézőt, vagy hogy a „Bert kocsija, avagy Szibilla” az utópizmussal határos, úgy nem véletlen az sem, hogy „Az ártatlan Annabella ügye” középkori környezetben játszódik, szereplőinek jelmeze és sorsa is a középkort idézi. (Hogy mennyire egyezik Annabella ügye és sorsa Jeanne d’Arcéval, azt most ne feszegezzük.) Ami „Az ártatlan Annabella ügyében” a színpadon folyik, az a legsötétebb középkor, az mindannak az összesűrítése, amit a középkor jelentett.

Ha felsorolnánk „Az ártatlan Annabella ügyének” néhány kulcspontját, a cselekmény, a téma legfontosabb mozzanatait, akkor felismernénk az embertelenség korszakának megannyi jellemző vonását. A darab értelme, jelentése épp ezzel van szoros összefüggésben: a harc a hivatalos filozófia, a dogmatizmus ellen, a szellemi terror, az inkvizíció módszereinek leleplezése, a körülmények kitermelte jellemek — a megalkuvó, a besúgó, a csalódott, az áruló, a szolgálékú — ábrázolása. De a ma embere a darab olvasása vagy nézése közben nem kerülheti el az egészen önkéntelen képzettársításokat: a harc a hivatalos filozófia, a dogmatizmus ellen, a nagy perek mechanizmusának feltárása, az emberi személyiség megalázásának, megsemmisítésének bemutatása, a kiábrándulás, a megalkuvás, a szolgálékűség megjelenítése, a rehabilitációk, a szentté avatás ábrázolása — időszerű témák. A hasonlóságok, utalások nyilvánvalóak.

Nem a történelem ismétlődése ez, hisz a különbségek mégis megvannak. A társadalom életében és változásainak folyamán azonban óhatatlanul bekövetkeznek pillanatok, amikor sok minden ha-

sonlít a történelem némely régebbi korszakának jelenségeire. Talán mások az elnevezések, az öltözetek, a jelképek, a részletek, a lényeg azonban úgyszólván azonos. Tehát nem ismétlődés, hanem folytatás. Ma is lehetséges a középkor, még ha nem hívják is annak, ma is ülésezik és ítélkezik valahol az inkvizíció, habár más a neve, az Annabellákat elítélik, máglyára vetik (ma ez bitó vagy főbelövés, esetleg életfogytiglani börtön vagy kényszermunka), aztán rehabilitálják és szentté avatják (amitől aztán az áldozat valószínűleg forog a sírjában). Hogy a komédia tragikusabb, illetve a tragédia komikusabb legyen: a rehabilitációt és a szentté avatást ugyanazok a személyek végzik, akik ítélkeztek és az ítéletet végrehajtották. És vannak ma is Hartok, akik hamisan tanúskodnak, ha kell, mindent bevallanak, ha kell, és vannak hivatalos állami (a középkorban egyházi) filozófiák, tanítások, amelyek nevében és jegyében uralkodni és ítélni lehet elvenek és holtak felett.

Lukić középkora lehet persze valóban középkor, minden jelképszerűség nélkül; ebben az esetben művének értékei talán nem csökkennek, de a darab valami hiányérzetet kelt bennünk. A ma emberének felismerései és igazságérzete hiányolja az író tágabb látókörét és kiállását. Amint azonban szimbólumokat találunk egy műben — és ez az „Annabella” esetében elkerülhetetlen —, amint a transzponálás útjait és effektusait kutatjuk, mélyebb értelem és mélyebb értékek nyomaira bukkanunk. A középkor keretében és jelmezében Lukić feszültebbé, hatásosabbá, meggyőzőbbé tudta tenni mondanivalóját, a jelképek ereje művésziileg hitelesebbé tette alkotását. A jelmez tehát csak a színpad, a játék, a művészet kedvéért van jelen ebben a darabban (s a hozzá hasonlóban), a lényeg, minden jelmeztől eltekintve: tiltakozás, harc az embertelenség, a dogmatizmus, a zsarnokság — a középkor feltámadása — ellen. És ez a harc teszi Lukić darabját elkötelezetté a humanizmus, az emberi szabadság, a szellem függetlensége mellett.

(TL)

ÉLET ÉS SZOBROK

Baranyi Károly: *Ikarosz szárnyán*. Életjel miniatűrök 11. A szabadkai Munkásegyetem kiadása, 1970.

Tavaly volt 75 éves Baranyi Károly szobrászművész, s ebből az alkalomból a szabadkai Életjel miniatűr sorozatában megjelent az önéletrajza. Ez az írás nem készült irodalmi igényekkel — habár igen olvasmányos, a szobrász mesélő kedve, emlékeinek áradása, magával ragadja az olvasót —, nem született azzal a céllal, hogy mélyebb önelemzést adjon, s nem is az volt a szerző szándéka, hogy művészeti credóját részletesen kifejtsse. Inkább dokumentum

ez a kis könyv, dokumentum egy vajdasági magyar művész pályafutásáról — megpróbáltatásairól, sikereiről, tévelygéseiről, bolyongásairól, törekvéseiről —, amelynek során bácskai kisvárosokban, európai metropolisokban, alföldi helységeekben élte le napjait s teremtette meg műveit. De dokumentum a korról és a kortársakról is, s ez fokozza jelentőségét. Betekintést nyerünk egy szobrász műhelyébe, végigkísérjük munkásságának útját és állomásait, s a körülötte zajló művészeti életről is kapunk villanásnyi képeket, pillanatsfelvételeket.

Baranyi (és Baranyiék) jövőendő életrajzírói, méltatói, a jugoszláviai magyar művészet kutatói fontos anyagot találnak majd az *Ikarosz szárnyán*ban. Adatok, emlékek garmadáját, s ez hasznos lesz. Annál inkább sajnálhatjuk — és sajnálja majd még jobban az utókor —, hogy a művész főleg csak életének az eseményeit jegyezte fel, krónikaszerűen, szinte az okmányok tárgyilagosságát tartva szem előtt. Műveinek keletkezéséről, ihlető élményeiről keveset írt, pedig azt hiszem, hogy alkotásainak születését, a műalkotás pszichológiai oldalát kellett volna jobban kiemelnie, részletesebben írni arról, ami életében a művészethez kötötte, ami belőle az alkotásokat kiváltotta, amit számára a művészet jelent. Azt, hogyan valósította meg, öntötte formába, faragta szoborba elképzeléseit, álmait, vágyait, hogyan tudta művészeti nézeteit érvényesíteni alkotásaiban. Erről csak keveset, egészen tömören kapunk, főleg írásának végén, szinte életének és működésének rezüméjeként, holott az évek során szaporodó Baranyi-művek épp elég alkalmat szolgáltathattak annak elmondására, ami műveiben rejlik, amit ki akart velük fejezni magából és a világból, s mennyire sikerült kifejeznie, amit akart. Az *Ikarosz szárnyán* így nemcsak életrajzi, hanem művészetelméleti és művészettélektani dokumentum is lett volna.

Baranyi Károly írása a második művészeti önéletrajz az Életjel kiadványai között, Balázs G. Árpádé volt az első. Biztos, hogy ez a vállalkozás, ez a kezdeményezés igen jelentős. Az eddigi példából kiindulva arra a következtetésre jutunk a jövőre vonatkozóan, hogy rendszerezni kellene művészcink, íróink önéletrajzána megíratását és kiadását (a Szirmai Károly 80. születésnapjára megjelent *Önkeresés* című kötet tartalmazza az író önéletrajzát is), s hogy ezt a munkát azzal az igénnyel kell végezni, hogy — a szerzők szabadságának és függetlenségének tiszteletben tartása mellett — az önéletrajzok a teljesség igényével készüljenek, s önmagukban véve is maradandó alkotások legyenek. (Ez persze nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egy-egy művész pályaképet mással — ismerőjével, méltatójával, művészeti- vagy irodalomtörténésszel — írassuk meg.) S minél előbb folytatjuk — szervezeten és magasabb színvonalon — ezt a munkát, annál több értékünket mentjük meg az elkallódástól, az enyészettől.

IZGALMAS NÉZŐPONT...

Bertha Bulcsú: *Tűzgömbök*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

Bertha Bulcsú regénye első díjat nyert a Magyarország felszabadulása 25. évfordulójára kiírt regénypályázaton. A könyvben egy kilencéves kisfiú szemével láthatjuk a háborút, illetve élhetjük át többek közt a felszabadulás eseményét is: Thali Ambrus sorsát kísérjük végig, attól kezdve, hogy Pesten élő szülei a bombázások elől vidéki nagyszüleihez küldik, egészen addig — közben, egyebek mellett, tanúja lesz egy amerikai néger pilóta meglincselésének is, majd elveszti szüleit és testvérét —, majd Szombathelyen, páni félelemben nyugat felé menekülő rokonai társaságában utol nem éri a szovjet hadsereg...

„Ambrus ezen a forró déli órán döbbszent rá először, hogy a bőrről van szó. Minden új napon az élete lesz a tét. Senki nem kérdi, hogy hány éves, kit szeret és kit gyűlöl? Senki nem kérdi, hogy részt akar-e venni a háborúban vagy nem? Csak lőnek rá, mint bármelyik állatra az erdő vadjai közül. Ambrus egészen eddig a nyára napig azt hitte, hogy más dolog a fegyveres katona, aki maga is harcol, és más dolog egy kisfiú, aki éppen csak kijárta az elemi népiskola harmadik osztályát...”, olvashatjuk Bertha kis hősről egy szerencsésen túlélte légitámadás leírása után, s úgy tesz, ez a részlet különösképpen alkalmas annak az életérzésnek bemutatására, amit a szerző regényéhez látószögül választ. De nemcsak a nézőpont rendkívül érdekes, hanem, ahogyan tovább haladunk a regény oldalain, egyre inkább úgy érezzük, az írónak nagyszerűen sikerült ki is aknáznia a lehetőségeket, amelyeket kínál: finom intuitív érzéssel helyezkedik bele a kisfiú fenyegető és értelmetlen világtól szorongatott lelkébe, s csodálatraméltóan gazdag képzelettel tárja elénk, hogyan keres menedéket Ambrus a reális világ veszélyei elől az álmokban, a fantázia-játékban, legfőképpen pedig abban a rögeszmében, hogy valójában nem is édes gyermeke szüleinek, hanem tatár származású lelencgyerek, akit ezért bármikor az országra lökhetnek, s amely képzelgésre aztán egy egész külön álmovilág épül rá, hullámozó fűvű sztyeppekkel, nyírfaerdőkkel, tábortüzekkel, borsátrakkal és száguldó lovakkal, egy világ, amelyben, kifinomult képzelete szerint, valaha élt és amelybe szeretne „visszatérni”, otthonra lel. És miközben ezeket a fantázia-monológokat elénk vetíti, Bertha vitathatatlanul mesterien ötvözi egybe a valósághűen és mély együttérzéssel ábrázolt lelki folyamatokat érzékeny, finom lírával, amihez kapcsolódva helyenként még a csapongó gyermekképzelet öntudatlan humora is megcsillan („Márta, igen... Az aztán igen. Mindent megkapott... Értethető, mégiscsak a saját gyerekük volt, és nem egy tatár lelenc, aki ráadásul lehet, hogy nem is magyar...”). De nem hagyhatjuk említés nélkül az egyes olvasmányelemek összefonódását sem a valósággal, ahogyan pl. Jim, a meglincselte amerikai pilóta Ambrus

képzeteiben egy másik Jimmel, Mark Twain feledhetetlen öreg rabszolgájával azonosul, de éppúgy azt sem, milyen metamorfózison mennek át Ambrus álmaiban a felnőttek egyes beszélgetésfoszlányai, mint mikor mondjuk a Kamikazc-torpedóról csik szó, ami ily módon a regény egyik leggazdagabb álmovíziójának elindítójává válik. Nem kevésbé varázsosak azonban Ambrus ébredő gyermekerotikájának félénk tapogatózásai sem, bár ezeket — akármennyire infantilisak legyenek is — valahogy mégis inkább egy pár évvel idősebb kislíu lelki szimptomáinak vagyunk hajlamosak felfogni, azaz úgy érezzük, szigorúan „természettudományos” szempontból nem harmonizálnak tökéletesen azzal a mesevilággal, amit Ambrus védőbástyaként önmaga köré von, noha tisztán művészileg a szerzőnek sikerül őket a többivel szerves egésszé összeolvasztani, ami, regényről lévén szó, kétségtelenül lényegesebb.

Sokkal kérdésesebb azonban annak a valóságnak a viszonya az álmokhoz és víziókhöz, amely a regényben tényleges realitásként, Ambrus képzeletén kívül egzisztál, jóllehet alapjában véve nagyon is erénynek tekinthető, hogy álm és valóság Bertha könyvében csakis Ambrus tudatában mosódik egybe, míg ellentétben egyfajta már-már elcsépeletnek is mondható álmodernséggel, az olvasó előtt mindvégig szigorúan szétválasztott marad. Mégis zavarónak érezzük azt, hogy ennek a „tényleges valóságnak” nem egy eleme Ambrus tudatától teljesen függetlenül jelentkezik, sőt nemegyszer a kislíu gyermeki átélése helyébe kifejezetten az író értékelése lép. Különösképpen vonatkozik ez a regény egyes „helyzetjelentéseire”, amelyekben a szerző az adott történelmi pillanat koordináta-rendszerét vázolja fel, mint például a következő részben is: „Ambrus nem értette a katonákat. A katonák sem értették magukat. Mentek engedelmesen és végrehajtották az utolsó parancsokat is. Olyan hátrókat védtek ekkor már, amelyek nem léteztek. Olyan társadalomért, oszágért siettek meghalni, mely már csak néhány ember képzeletében élt. Sztálin, Roosevelt és Churchill hetekkel korábban mindent eldöntött. Amikor 1945. február 11-én felkeltek a jaltai tárgyalóasztaltól, már végleges arca volt Európának. A magyar bakák Jalta nevű városról azonban soha életükben nem hallottak, így aztán mentek, mendégéltek a mesebeli hadsereg felé, reményvesztetten és megadóan.” Úgyhogy szinte lehetetlen nem feltenni a kérdést, nem lett volna-e jobb ezeket a részleteket is fokozottabban Ambrus szubjektumához idomítani, még akár egyes történelmi helyzetképek mellőzésének árán is, annál inkább, mert az ezekben elmondottak amúgy is rég közismertek már.

Sok tekintetben hasonló formában merül fel a Voronyezst megjárta Zics Józsefnek a front szörnyűségeiről szóló hagymázos monológjának kérdése is. Önmagában véve a regény egyik legmegrázóbb, legexpresszívebb részlete, ugyanakkor azonban úgy tetszik, túlságosan is szétfeszíti a katona szellemiségének kereteit: talán egy valamivel dadogóbb, keresetlenebb (s esetleg még nyersebb) megoldás megfelelőbb lett volna, s a nagyobb valószínűség mellett,

alighanem semmivel sem csökkentette volna az említett rész intenzitását. Az meg kifejezetten zavaró, hogy Zics (bármennyire kommunista legyen is) „elméletileg” is oly tisztán lássa a helyzetet, ahogyan az csakis bizonyos történelmi távlat birtokában képzelhető el. Sajnos ilyen „kiesés a szerepből” más figurákkal kapcsolatban is megfigyelhető. Kitűnőnek érezzük pl. Gilmesi Ferenc postafőtanácsos alakját: pipogya széplelkűségével és gyermekien ártatlan vallásosságával mintha csak az egykori magyar középosztály egy sajátos típusát képviselné, gyámoltalanul nyüszítő kiállása a nyilasoktól szorongatott Zics mellett pedig egyenesen megrendítő, ám éppen ezért érezzük bántó ellentmondásnak, amiért ilyen mondatokat is hallunk tőle: „... Az országnak nagy szüksége lesz mágára, teljesen új világ következik itt...”, úgyhogy akaratlanul is hajlamos rá, hogy ezt a megnyilatkozást mintegy „representatív-nak”, a pályázat követelményeiből fakadónak tekintsük, amiként ilyennek érezzük a következőt is: „Az utca és Európa történetében valami új, ismeretlen kezdődött. Közeledett a szürke katona, s léptei az elkövetkező száz esztendőre vagy még tovább meghatározták a rendet. Léptei irányt szabtak az élet mozgásának, lehetőséget teremtettek a Kárászok és Zics Józsefek tízezreinek, hogy felemelkedjenek, s ha van bennük erő és tehetség, vezessenek.”

Mindennek ellenére azonban igazságtalanok lennének a szerzőhöz, ha túlzott jelentőséget tulajdonítanánk ezeknek a szólamos átcuszasításoknak, s elhallgatnánk, hogy ami a közhelyeket illeti, figyelembe véve a témát, inkább bizonyos visszafogottság jellemző a regényre, hiszen nagyon sokszor éppen a politikai értelemben vett klisészerűség elkerülésére irányuló igyekezetére figyelhetünk fel. Mégis, ha ebbeni törekvésében még következetesebb marad, úgy erről az alapjában véve kiváló, számos részletében lenyűgöző regényről most talán mint remekműről is beszélhetnénk. Mert bezárólag még egyszer hangsúlyoznunk kell: Bertha Bulcsú ott csillogtatja meg igazán írói képességeit, ahol Ambrus belső világában marad, kis hősének fejével gondolkodik, általa érez és lát.

V. Z.

ELEMZŐ ÍRÁSOK — KÖZBESZÓLÁSOKKAL

Nádas Péter: *Kulcskereső játék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

Nádas Péter hat hosszabb elbeszélést tartalmazó kötetében nincs címadó írás. A cím szerepe nyilvánvalóan összefogó jellegű, az író alapállását, írásainak tárgyával szembeni helyzetét jellemzi — félreérthetetlenül a szerző elemző magatartására utal. A „kulcskeresés” valójában oknyomozást jelent: Nádas az ábrázolt, s többnyire utólagos visszapillantással élénk tárt emberi helyzetek kulcsát

igyekszik megtalálni, a dolgok „miértjét” feszegeti. Analitikus magatartása nem új számunkra — e sorok írója már az *Új írás* 1965. évi májusi számát olvasva felfigyelt *A Biblia* c. kitűnő kisregényére; elsősorban a fiatal szerző érett hangja, biztos anyagkezelése, s írásának „kénycs”, izgalmas tárgya nyugtázta le, készítette az addig ismeretlen új név megjegyzésére, s a feltevésre is, miszerint „viselőjétől még sokat várhatunk”. Persze a „sokat várás” gyakran szinte kiprovokálja a csalódást, még ha esetünkben ez inkább csak bizonyos fenntartásokat jelent, mivel a kötet több írásában olyan módszerbeli sajátosságok lelhetők fel, melyek az alaphanghoz viszonyítva disszonánsan hatnak, sőt mintha kissé a fűlszövegen hangsúlyozott modernséget is megkérdőjeleznék.

Különösképpen vonatkozik ez a kötet első és legterjedelmesebb írására a Klára asszony házára, amelyet már azért is érdemes *A Bibliával* egybevetni, mert a két írás összehasonlítását két közös vonás is indokolja. Mindkettőben a múltbeli érdemeikből táplálkozó „uralkodó elit” világával és a „cselédkérdés” mai, „szocialista” változatával találkozunk, csak míg *A Bibliában* Tillék és Tóth Szidike gyerekszemmel nézett egymáshoz való viszonyulása rendkívül lényeges dolgokat feltárónak hat, Klára asszony és a kissé habajgós Jucika kötélhúzását már nem tudjuk annak érezni. Pedig a szituáció itt is érdekes lenne: Jucika egy kicsit úgy jelenik meg a forradalmi múltú emlékiratain dolgozó Klára asszony életében, mint Thomas Mann *Halál Velencében* c. kisregényének Tadziója Gustav Aschenbachéban: Jucika éppúgy nyugtalanító, ösztönöket felkavaró, magabiztosságot felborító erőként hat, mint a lengyel kisfiú, anélkül azonban, hogy igazán képes lenne betölteni azt a szerepet, amit az utóbbi Mannál játszik, részben ellentmondóan megformált személyisége miatt (a lány kelekótyaságát és nem tudni, honnan felszedett műveltségét nehéz közös nevezőre hozni), de azért is, mert a szerzőnek mintha nem lenne bátorsága ahhoz, hogy következetesen, akár a tragikus végkifejletig kiaknázza mindazt, amihez az alaphelyzet lehetőséget nyújthat. De a Klára asszony háza még így, a szerző által megszabott keretek között is kitűnő elbeszélés lehetne, ha nem hatnának rendkívül zavaróan az író egyes módszerei, mindenekelőtt bántó közbeszólásai. *A Bibliának* legfőképpen varázst kölcsönző első személlyel szemben ugyanis Nádas itt a klasszikus harmadik személyt választja, de ugyanakkor mégsem mond le arról, hogy az eseményeket, minduntalan véleményét nyilvánítva, kívülállóként kommentálja, sőt — és ez az, ami leginkább múlt századiként hat — gyakran szinte rákacsintva, előzékenyen karonfogja olvasóját, vagy éppen mintegy leskelődési lehetőséget, „kulcslyukat” kínál neki. „Kövessük útján — írja egy helyütt Klára asszonyról —, s így mi is megismerhetjük történetünk színhelyét”, pár oldallal előbb pedig: „Klára asszony házána alaprajzát közölni egyszerűbb lenne, mint leírni. De mit szólnának akkor az építészek? És mit szólnának akkor az írók?” Mindezzel csak szükségtelenül feloldja azt a feszültséget, amit külön-

ben nemegyszer sikerül megteremtenie, kissé komolytalanná teszi írását, mondhatni az anekdota szintjére szállítja le.

Az utána következő írás, *A fal* viszont mintha csak fentebbi véleményünket igazolná. A szerző itt visszatér korábbi módszerére és a Bibliához hasonlóan egy kislány belső világába helyezkedve, hőségének szemével ábrázolja azt a környezetet és korszakot, amelyben, úgy látszik, leginkább otthon van: a „személyi kultusz” kiváltóságosainak, a „funkcionárius-villák” lakóinak világát, a rettegést, a kölcsönös gyanakvást, amelynek légköre, szükségszerűen leegyszerűsödve, a gyerekek világára is áttevődik. Nem elégszik meg azonban a jelenségek felszínes rögzítésével, hanem a „próféta” Remete bácsi, a gyerekek által „reakciónak” kikiáltott vallási rajongó öregember megalázásával sikerül létrehozni írásának szimbolikus, az általános felé mutató rétegét is, legfőképpen Remete bácsi „lélekvándorlásos” rögeszméje révén, miszerint jelen életében azért kell vezekelnie, mert négyszáz évvel korábban „spanyol pap” volt, ami ki nem mondottan, de félreérthetetlenül az inkvizíció korával való párhuzamot jelenti. A harmadik novellában, a *Sanyikában* a szerző szintén ebben a témakörben mozog, itt is a hatalomra törésnek, az autoritárius magatartásnak a gyermekvilágban való tükröződésével találkozhatunk, s mások megalázásában élvező, szadisztikus megnyilvánulásokkal is. A születésnapra összeverődött gyerektársaságot azonban a szerző nem tudja vagy nem is akarja igazi társadalmi kismoddellé fejleszteni: mintha nem lenne bátorsága levonni a szituáció konzekvenciáit és *Sanyika* menekülésével mintha maga is kiszökne az elbeszélésből, amely így csupán csfájában meglévő marad. Emellett az írói kommentárok — bár nem annyira, mint a Klára asszony házában — itt is kissé megbontják az írás egységét. A kertész c. viszont már csak lazábban, a gyerekszereplő és a gyermek-lelkivilág révén kapcsolódik ehhez az egyébként — mint később látni fogjuk — sikeresen kiteljesedő témakörhöz. Ugyanakkor azonban ezt az írást a kötet legarányosabban felépített és igen eredeti meglátású novellájának érezzük: Németh László *Gyász* c. regényét juttatja eszünkbe, nemcsak a felszínes témabeli rokonság révén, hanem mert a hősök a gyásszal itt is mint szereppel kerülnek szembe. Kétségtelenül kitűnő intuitív érzékre vall, ahogyan a szerző felfedi a két figurájában végbemenő ellentétes irányú folyamatot spontán emberi érzés és szerep viszonylatában: először a kislány nem tud mit kezdeni a rászakadt ténnyel, anyja halálával, és csak fokozatosan ébred rá valóságos veszteségére, míg az apa, a kertész esetében a kezdeti őszinte fájdalom mindinkább szereppé válik, amit azonban a kislány komolyan vesz, úgyhogy végül árulásnak érzi az apa gyógyulását, szerepének természetes végét — újabb házasságát. Az *Eltévedtek* c. novella azonban, mind témája, mind eszközei miatt, kissé kilóg a kötetből. A meglehetősen Örkény István írásaira emlékeztető, groteszk helyzetekre épülő és karikírozva megformált, tartalmilag is kissé felszínes, egy Nyugaton szolgálatot teljesítő diplomata-

házaspárról és furcsa kalandjáról szóló elbeszélés helye (bár a „rablasi jelenetben” kétségtelenül valami komoly mondanivaló is fellelhető a „magyar sorsról”) erősen kérdéses a kötet lényegében „komoly realizmust” képviselő többi darabja között. Egy másik, hasonló hangvételű írást tartalmazó kötetben valószínűleg egészen másképp hatna, így viszont inkább csak szerzője másfajta lehetőségeit villantja fel.

Az utolsó, A bárány című elbeszélés azonban kétségtelenül a könyv legnagyobb igénnyel megalkotott és megvalósulásában is leg-sikeresebb írása egy meglehetősen zárt egységet alkotó kültelki lakótelep zsidó származású lakójának tragikus végbe torkolló meghajszoltatásáról, anélkül, hogy szigorúan a „faji kérdés” képezné az írás tárgyát, hiszen Roth Rczső sorsának alakulásában, emberi kvalitásainak, mindenekelőtt jellembeli és intellektuális értéktöbbletének legalább annyi része van, mint zsidóságának, ami inkább csak ürügy a telep kispolgár-lumpenproletár lakói számára, hogy elindítsák útján a lavinát, amelynek továbbgördítői aztán éppen az „ártatlanok”, a felnőttek esetében visszafojtott, és csak a négy fal közt hangot kapó alantas indulatokat nyitabban manifesztáló gyerekek lesznek. Nádasnak itt összetettebben, a teljességet érzékeltetően sikerül kibontania azt a két elemet, amely korábban csak részben megvalósultan A falban, illetve a Sanyikában már felbukkan. Mindenekelőtt a szerencsésen megválasztott látószög révén éri el ezt, mivel az események egykori tanújának és valamennyire aktív részesének, az azóta értelmiségivé felnőtt „énnek” visszapillantása egyaránt lehetővé teszi az élményszerű előadást és az egykori önmagával s környezetével szembeni kritikus, a rejtett okokat is kielemező magatartást, ami az emberi kapcsolatok komplex feltárásának lehetősége mellett egyben azt is biztosítja, hogy az író gyakran szinte esszéyszerű fejtegetései ne legyenek indokolatlanok, hanem szervesen illeszkedjenek az írás egészébe. De ezt a teljességet szolgálja a lakóhely sajátos zárt világa is, amely ily módon képes egy szélesebb valóságra utaló modell absztrakt szerepét is betölteni, ám eléggé e világból való ahhoz, hogy életszerűen hason. Éppen ezért sajnálatos, hogy a szerző — nem tudni, miért — még ezt az igazán széles áttekintést biztosító látószöveget is szűknek érzi, és egyes részleteknél elhagyva azt, még e kitűnő írás egységét is megtöri kissé, anélkül, hogy ezáltal jelentősen bővítené mondanivalóját. A Maczelka házaspár beszélgetései ugyanis legfeljebb csak aláfestik azt, amit az első személy a maga szenvedélyes boncolgató módján közöl velünk, de még ha a szerző ragaszkodik is hozzájuk, akkor sem kellett volna az elbeszélő személyétől függetlenítenie őket, hiszen igazán nem lett volna nehéz úgy szőnie a szálakat, hogy a kisfiú, közvetlenül vagy közvetve, tanúja legyen a néhány szavas párbeszédeknek. Ily módon teljesen elkerülhette volna legalább e novellában azt a módszereinek hibridségéből adódó egyenetlenségét, ami az írások többségét s az igazán figyelemreméltó kötet egészét is kicsit szétesővé teszi. De a jövőben

talán ilyen írásokra illetve kötetre is számíthatunk. Vagy pedig regényre: hiszen az írások lépten-nyomon a regény, még hozzá — legalábbis műfajilag — a nagyregény lehetőségéről árulkodnak. Valóban érdekes lenne regényt olvasni Nádas Pétertől — de lehetőleg önkényes írói közbeszólások nélkül.

V. Z.

KIMERÍTHETETLEN KINCS

N. Dely Zsuzsa: *A fiatal Jókai nyelve és stílusa*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

„Témái magukkal ragadják a mai olvasót is, de talán nagyobb érték számunkra kezdeti műveiben nyelvének végtelen gazdagsága, képalkotásának szemléletessége, szólás- és közmondáskincse, mondatainak sokrétűsége, az egyre inkább előtérbe kerülő nyelvi realizmus, a könnyed anekdotizáló humor, a sziporkázó szellemesség. E gazdaság láttán megérthetjük, miért tartotta Arany János Jókai nyelvét alkalmasnak arra, hogy mind kortásai, mind a jövő írói abból tanulják a magyar nyelvet. Ez a nyelv az író munkásságának első évtizedében is olyan kincseket tár elénk, mely méltán elkápráztat bennünket, s csodálattal tölt el Jókai, a nyelvész iránt. Olyan kincs ez, amelyből mi is gazdagíthatjuk nyelvünket, s amely méltó arra, hogy foglalkozzunk vele.” — Dely Zsuzsa tanulmányának utolsó bekezdését idéztük, s ezzel valójában választ is adtunk az esetleges kérdésre, hogy miért tartjuk fontosnak felhívni rá a figyelmet. Jókai, a fiatal Jókai nyelvét és stílusát elemzi, azt a nyelvet, amelynek végtelen gazdagságából még mindig, még mi is tanulhatunk. Jókai regényeinek népszerűsége, népszerűségének egyik kulcsa nyilván abban rejlik, hogy „a nagy művészek virtuozitásával hajlítja, alakítja, színezi, árnyalja nyelvét, mely még általában azokat is lebilincseli, akiket műveinek tartalma nem ragad magával”. Ez a nyolcvanoldalas tanulmány az elemzés eszközeivel igyekszik feltárni azt a titkot, amit ez a kincsesbánya, Jókai nyelve jelent. Az első rész a Jókai nyelvről és stílusáról szóló eddigi tanulmányokat ismerteti, s meg kell jegyezni, nemcsak a stiliszták és irodalomtörténészek számára érdekes az, ahogy elénk tárja, hogyan vélekedett Jókai nyelvről Arany János, Tolnai Vilmos, Szendrey Zsigmond, Melczer Károly, Bárczi Géza, Nagy Miklós stb. Kitűnik, hogy „Jókai nem véletlenül, találmásra alkalmaz egy-egy szót, hanem tisztában van annak hangulati, akusztikai, tartalmi értékével, s műveiben jól használja (sőt ki is használja) a nyelvünk adta lehetőségeket”. Jókai tehát tudatosan használta fel a nyelv kínálati eszközeit, sőt már fiatalkorában is tudatosan törekedett szókincse bővítésére, utazásai, diákévei során gyűjti a

tájszavakat, sőt a Tájszótárt is szorgalmasan forgatja, s ha kedvére való szót talál, följegyzí magának.

A tanulmány második része ismerteti a XIX. század negyvenszázad éveinek irodalmi nyelvét, hiszen ez is hatással volt Jókai nyelvére. A harmadik rész Jókai szókinccsével foglalkozik (nyelvújítás hatása, tájszavak, idegen szavak, a szókinccs stilisztikai szerepe). Ezután következik: A szószerkezetek szerepe Jókai képalkotásában és kifejezőmódjában, majd: Mondatszerkesztés, mondattípusok, és végül: Jókai nyelvének, stílusának alakulása.

Az egyik legérdekesebb rész az, amelyik azt vizsgálja, milyen szerkezetű és típusú mondatokat használ Jókai. „Egy-egy mondat-típus megválasztása, felhasználása nemcsak a különböző stílusirányok hatását tükrözi, hanem legtöbbször élénk tárja mind az írónak, mind egy-egy hősének hangulatát, lelkiállapotát.

A mondatok rengetegében a rövid és hosszú, az egyszerű és összetett, a kijelentő, kérdő, felkiáltó fajták egész sorával találkozunk, amelyek formájukkal is kifejezik a romantikus kitöréseket, a csendes érzélgést vagy az egyszerűbb népi hangot.” — írja a szerző, s aztán sorra veszi a tirádát, melynek „az alárendeltség rovására előretörő mellérendelő jelleg gyors lüktetést, egyre fokozódó hangerőt ad”, a mondatrész-ismétlődést, az azonos tagmondattal kezdődő vagy befejeződő mondatsort, a mondatok vagy mondat sorok vissza-visszatérését, a többnyire szomorúság, fájdalom kifejezésére szolgáló ellentétes gondolatok egymásutánját, a mondatritmus jelenségét, az egymásra koppanó rövid mondatok sorának használatát, a nominális mondatokat, a szaggatott mondatokat, mint az izgatott lelkiállapot, a gyors lüktetés kifejezőit, a kérdő mondatokat, a felkiáltókat, továbbá a hosszú mondatokat, ezeket „elsősorban tájak, emberek bemutatására használja az író”, itt vannak aztán a bibliai ószövetségi átkok hangjára emlékeztető mondat-típusok, azután az élőbeszéd vagy a népies beszéd jellemző mondatformái is. Sok-sok kommentárral kísért példa, amelyekből kitűnik, hogy „az író mind hangulatot, mind valamilyen tájat jellemezni tud egy-egy megfelelő mondat-típussal, s megadja szereplőinek karakterét is az azok által használt mondatformák, mondat-szerkezetek segítségével. A vidám népi figurák a nép nyelvén, rövid, tömör mondatban beszélnek, míg a töprengő Szilárdy Leander a hosszú mondatokat kedveli. A felháborodott, nagy szavakkal dobáló gonosz lelkű vagy tragikus sorsú romantikus figurák a kérdő és felkiáltó mondatokat kedvelik, míg a határozott jellemű emberek (pl. Guyon) a rövid, pattogó mondatokban találják meg gondolatuk nyelvi kifejezését. De akad megfelelő mondatforma a hízélgő, a képmutató, a felfuvalkodott zsarnok, a parlagi gavallér jellemzésére is.”

Hogy a tanulmány minden megállapításával egyezünk vagy nem, az szinte nem is fontos, éppúgy másodlagos kérdés az is, nem lehetett volna-e korszerűbb szempontok szerint vizsgálni akár Jókai nyelvét, stílusát is, valószínűnek látszik ugyanis, hogy a mo-

dern irodalom a nyelvi és stilisztikai eszközök felhasználásában is nem egy forradalmi újítást alkalmazott, s ezek az eredmények megkövetelik a stilisztikai vizsgálatok szempontjainak, módszereinek fejlesztését is, s az új szempontokat nemcsak az új irodalomra kell alkalmazni, de helyet kell kapjanak az irodalomtörténeti vizsgálódásokban is. Ám ez a kérdés külön vita tárgya lehetne, itt csak fel akartuk hívni egyrészt az érdeklődők figyelmét erre a könyvre, másrészt az esztétákét: jó lenne, ha irodalmi múltunk és jelenünk felmérésének munkájában a kapitális kérdések tisztázása mellett az ilyen „apróságokat” sem mellőznénk.

(bn)

SZÓRAKOZÁS AZ ÉRTELEM FÉNYÉNÉL

Guido Aristarco: *Filmművészet vagy álomgyár*. Gondolat, Budapest, 1970.

„A film mint vásári mutatvány, kimenős katonák és cselédek szórakoztatására született, hogy a legújabb időig így kiálthassunk fel: ha rendetlenséget, lármát, közönségeset, komolytalanságot akarunk kifejezni — mert ez a szólás mél ma sem halt ki: »micsoda mozi!« ... A pejoratív hangzású »mozis« szót újabban egy másik váltotta fel: a »filmalkotó« kifejezés. Tovább él azonban a század eleji kifejezések közül a »cinelandia«, az a szó, amely a filmgyárak összességét jelöli, s amelyet úgy képzelnek el, mint mesés, bizarr és különleges, hazug és kiagyalt világot, amely mögött (...) mágiák, trükkök rejteznek.” — Ezekkel a szavakkal vezeti be Guido Aristarco, az olasz és a nemzetközi filmszakirodalom kiváló egyénisége, a mai nyugati filmművészet, a modern filmművészet legfontosabb irányvonalait felmérő tanulmánykötetét, amely az öt évvel ezelőtt Olaszországban megjelent és immár több világnyelvre lefordított *Il dissolvimento della ragione — Discorso sul cinema* című nagyszerű művéből nyújt válogatást a magyar olvasóknak. Ilyen frappánsan, felületesen fog Aristarco a *Filmművészet vagy álomgyár* című könyvében a filmmel kapcsolatos, sokszor a végletekig sarkított kitételek, álláspontok („A film-áru”; A filmművészet — szórakozás” stb.) vizsgálatához, és ellenvetést nem tűrően már az előszóban kijelenti, hogy az a néző, aki filmvetítésre vált jegyet, „nem tunyulhat el a vetítövásznon előtt, nem lehet fogyasztó, mert azzal, hogy eladják neki az árut, nem kell hogy áldozat is váljék belőle”.

És Aristarco nemcsak a tanulmánynak is beillő előszóban, hanem könyv egy-egy fejezetében is (Marx, a filmművészet és a film kritikája; Érzelem és értelem Chaplin művészetében; A nagy fehér kód; A nemiség ligete; Olivier és a kölcsönzés joga; Clair és Renoir

éjszakájának szépei; Autant Lara és Clouzot átváltozásai; A nouvelle vague négyszáz csapása stb.) a néző, az olvasó elgondolkoztatására törekszik, s nem ritkán elmélyült, értő társadalmelemzésekbe bocsátkozva éles határt von az üzleti érdekeket kiszolgáló filmipar és a többre hivatott, tartalmában és formájában is maradandó értékeket felmutató műalkotások között. Az íróilag, rendezőileg, színésziileg egyaránt átgondolt, kiérlelt, egyéniségeket és stílusokat jelző műalkotások elkülönítése ez a mérhetetlen sok iparosmunkától, melyeknél a főcímek nagybetűi és lármás beharangozása ellenére a filmek elején olvasható nevek többnyire csupán egy hatalmas és névtelen társaság adminisztrációs hivatalnokainak a nevei, s amely nevek, néhány kivételtől eltekintve, nem jelentenek többet, mint a bankjegyekre nyomtatott aláírások, ahol az egyik pénztáros neve helyettesíthető a másikéval, anélkül, hogy értéke megváltozna.

Mindezt persze nem tértől és időtől, főképp pedig nem művektől elvonatkóztatva mutatja ki a tanulmánykötet szerzője, hanem bámulatos tájékozottsággal, a háború előtti és a háború utáni filmtermés sokrétű elemzésével. És a szuggesztív erejű írások a filmek tartalmi, formai jegyeivel éppúgy foglalkoznak, mint a példaként felhozott filmek esztétikai-filozófiai vonatkozásaival. Ezen természetesen nem az értendő, hogy Aristarco a selejtet, a salakot és a csillogó gyémántkristályokat egyforma körültekintéssel, szenvedéllyel értékeli, de minthogy gondolatait, meglátásait minden alkalommal példás felelősségérzettel fogalmazza meg, azok többnyire helytállóak is. Könyvében különösképp a filmművészet nagy egyéniségeinek (Chaplin, Laurence Olivier, Jean Renoar, René Clair, Godard, Truffaut, Antonioni, Bergman, Dreyer, Bresson, Fellini stb.) műveit és hitvallásait bemutató fejezetek érdekesek, ezenkívül pedig A nagy fehér köd címen a négerkérdés, az emberi egyenjogúság kérdésének a feszegetése, A nemiség ligete címen viszont annak a gondolatnak a fölvetése, hogy az amerikai és nem amerikai filmgyártás — különféle előítéletekhez és tarthatatlan babonákhoz ragaszkodva — miképp igyekszik a nőt tárgyá, már-már árucikké alacsonyítani, s következésképp milyen akadályokat gördít az elé, hogy a „konyha-ágy” relációjának megalázottságából elvben felszabadult nő elfoglalja igazi helyét az emberi együttélésben, a társadalomban.

Aristarco műve társadalmi beágyazottsága, a filmművészet történelmi fölmérése, a filmművészet eleven áramainak vagy ahogy az utolsó fejezetcím mondja, az új szempontok és új kétségek vizsgálata alapján is jelentős alkotás, s egyúttal biztos iránytű az olvasó kezében, az új és egyáltalán nem új (film)hullámok, gyakran áttekinthetetlen kavargásában.

A film iránt tartósan érdeklődőknek nélkülözhetetlen forrásmű ez a kötet, mivel „a filmművészet lehetséges, de még nem létező általános történetéhez nyújt adalékot”, azoknak pedig, akik csu-

pán kedvtelésből járnak „moziba”, lehetővé teszi, hogy a jövőben ne csak ösztönükre és érzelmükre támaszkodjanak egy-egy film vetítése közben, hanem szórakozásuk az értelem fényénél történjék.

(szi)

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMKUTATÁS ÉRDEKÉBEN

Aktuelle Probleme der vergleichenden Literaturforschung. Akademie Verlag, Berlin, 1968.

A világháború utáni polarizálódás, amikor is kialakult a kapitalista és szocialista társadalmi rendszer két gazdasági és politikai tábora, erősen rányomja bélyegét a szellemi alkotások milyenségére is. A két csoporton belül a nemzeti vonások bizonyos elhalványodására kerül sor, míg a nemzetfeletti elemek mindjobban kidomborodnak. A szellemi értékekkel foglalkozó és azokat osztályozó kutatók igyekeznek összehasonlítani egy-egy nemzet vívmányait és ily módon általános érvényű megállapításokat levonni. Ennek a folyamatnak jellegzetes kifejezője az összehasonlító irodalomkutatás lendületes kibontakozása. Ugyanakkor épp e tudományágnak köszönhetjük a nyugati és keleti világ közös fórumának az összehasonlító irodalomtudomány nemzetközi szövetségét, amelyben hazánk is képviseli magát és amely a nemzeti és azon túl a gazdasági-politikai rendszerszabta korlátokat áthidalva igyekszik a szellemiség vívmányait tanulmányozni, az emberiséget egyesíteni. E szövetség rendszeres gyűlései azt igazolják, hogy az összehasonlító irodalomkutatás megújulását éli, de a kialakult ellentétes nézetek, amelyek elsősorban a világnézeti különbségekből fakadnak, még egyelőre megakadályozzák az eredményesebb munkát. Remélhető, hogy előbb-utóbb e téren is kialakulnak nemzetközileg elfogadott munkamódszerek, amelyek alkalmazása nagyban elő fogja segíteni egy-egy probléma tárgyilagos megoldását.

A tárgyalásra kerülő kötet lényeges hozzájárulás az összehasonlító irodalomkutatáshoz. E kötet nem kevesebb mint 30 kelet-európai irodalomtudós munkáját tartalmazza. A szerzők a szocialista országokban ténykednek. Leszögezhetjük, hogy e gyűjtemény, mint ahogyan azt a bevezetőben G. Ziegengest, a kötet kiadója leszögezi, valójában elsőként nyújt alapos áttekintést az összehasonlító irodalomkutatás fejlődéséről, helyzetéről és az elért elméleti eredményekről az európai szocialista országokban. Hazánkat Aleksandar Flaker zágrábi tudós képviseli e kötetben. Ziegengest szerint az AILC (Az összehasonlító irodalom nemzetközi szövetsége), 1967-es 5. gyűlésén, amelyet egyébként Belgrádban tartottak meg, megerősödött a marxista irodalomtudomány helyzete, és további előrelépést csakis ez a kötet jelent. Röviden szólva, e gyűjtemény

az olvasó számára lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjen és felmérje a kelet-európai összehasonlító irodalomkutatás helyzetét és alakulását, megismerje munkamódszereit és meggyőződjék azok helyességéről egy-egy téma konkrét feldolgozásakor.

Egyébként a kötet tanulmányait, a tényeket kissé leegyszerűsítve, három csoportra oszthatjuk: elméleti, nemzeti és konkrét tárgyú tanulmányokra. Az elméleti tárgyú tanulmányok főleg módszertani kérdéseket boncolgatnak és konkrét példákat ritkán, akkor is futólag, közölnek. Az elméleti tanulmányok főleg szovjet (Zsurmenszkij, Hrapcsenko, Neupokojeva) és csehszlovák (Djurišin, Dolansky) szerzők munkái. E szerzők a marxista összehasonlító irodalomkutatás alapelveit és módszereit vázolják fel és ismertetik az érdekelt olvasóval. Kiemelik a különböző nemzetek irodalmainak történelmi-összehasonlító kutatásának fontosságát, de ugyanakkor elismerik, hogy e kutatás nem vihető végbe a nemzeti irodalmak alapos ismerete nélkül. E sorok írójának nincs módjában itt megtárgyalni az összes módszertani elméleteket és érdekes elképzeléseket, csak leszögezi, hogy mindazokat, kik az összehasonlító irodalomkutatással foglalkoznak, e módszertani ismeretek birtoklása nagyban elősegítheti egy-egy probléma feldolgozásakor. Néhány tanulmány célja, hogy ismertesse, hol is tart egy-egy országban az összehasonlító irodalomkutatás. Ezen tanulmányok szerzői a már említett Flaker, Vajda, Valčev, Markiewicz, Ziegengeist és mások. A munkákból kitűnik, hogy sok még a megoldatlan probléma, nincs kidolgozott egységes metodológia, illetve a nézetek eltérnek egy-egy probléma tárgyalásakor. A konkrét témákat feldolgozó munkák jelentik talán a legnagyobb értéket e gyűjteményben, belőlük van a legtöbb. Szerzőik főleg keletnémet és magyar tudósok. Míg az előbbieket főleg a német irodalom és a szomszédos nemzetek irodalmának összefüggéseit igyekeznek megvilágítani, addig a magyar tudósok szélesebb síkon mozogva egy összekélet-európai összehasonlító irodalomtörténet kidolgozásának lehetőségeivel és az eddig e téren elért eredményekkel foglalkoznak. Sziklay tanulmányában leírja, hol tart az összehasonlító irodalomkutatás a reneszánsz és a felvilágosodás kori kelet-európai irodalmak történetének feldolgozásában. E munkának alapja a kelet-európai népek irodalmának hasonlósága. Dolansky prágai tudós szintén a kelet-európai irodalmak szintézisével foglalkozik, különös tekintettel a német-szláv irodalmi kapcsolatokra. Jänichen keletnémet kutató a cseh—német és a délszláv—német irodalmi kapcsolatokat tanulmányozza. Munkája erősen vázaltszerű, tulajdonképpen történelmi áttekintése a feldolgozott problémának. A szerző jó néhány újabb probléma letezését jelzi, amelyek feldolgozására a jövőben kerül sor. Hofman (Prága) munkája igen részletesen tárgyalja a cseh irodalmi impulzusokat a német szellemi élet irányában. Az áttekintés napjainkig terjed. A szintén prágai Krejčí az előromantika fontosságát boncolgatja munkájában a nemzeti irodalmakban a 18. és a 19. században. A munka külön értéke, hogy

ismerteti a német—orosz irodalmi viszonyt legkorábbi fázisában. Illés konkrétan induló munkája a nemzeti irodalmi kapcsolatok szerepéről a továbbiak folyamán erősen elméletivé válik. A maradék tanulmányok szerzői (Kirchner, Wegner, Klein, Hertig és mások), a keletnémet szlavisztikai intézet munkatársai, az orosz—német, illetve szovjet—keletnémet irodalmi kapcsolatokkal foglalkoznak. A kötet függelékében Vajda közleménye szerepel, amelyben a szerző az érdekelteket arról informálja, hol tart azon terv kidolgozása, amelynek célja a kelet-európai nyelvek irodalmának összehasonlító története.

A fenti gyűjtemény ismertetőjének nemcsak a közlés volt a célja, hanem az is, hogy ösztönzőleg hasson a vajdasági összehasonlító irodalomkutatásra. A vajdasági magyarság specifikus helyzete az évszázadok folyamán emlékeztet a szorgalmas közvetítő szerepére, aki fáradhatatlanul vette át és adta tovább a német, szláv és magyar irodalmi impulzusokat. E szerep teljesítése közben maga is megtermékenyült és értékes irodalmi műveket hozott a világra, amelyek hűen tükrözik vissza specifikus helyzetét. Az utóbbi időben a vajdasági magyar irodalomkutatók igen sokat tettek e múlt feltárásában. A következő feladat talán az lenne, hogy feltárják a múlt és a jelen irodalmi vívmányait, összehasonlítva a szomszédos népek vívmányaival, és ily módon meghatározzák értékét, szerepét és helyzetét a kelet-európai irodalomban. A tárgyalt kötet igazolja mások ténykedését e területen, nem lenne szabad megengedni, hogy kimaradjunk ebből az összehasonlításból. Ennyivel tartozunk múltunknak és jelenünknek egyaránt.

Varga István

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADOLOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1970. JÚLIUS—AUGUSZTUS. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆA UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYOSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTŰNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON.

